

Сергій Гольдін

Художник та його друг

роман

Рівне
2012

УДК 882
ББК 84(4Укр)6
Г 63

*Присвячується моєму другу Олександру Васько,
капітану далекого плавання, чий досвід,
чії бувальщини та коментарі зробили можливим
створення цього роману.*

Гольдін С.В.

Г 63 Художник та його друг. Роман / Сергій В'ячеславович
Гольдін. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 240 с.

ISBN 978-966-416-283-5

Сергій В'ячеславович Гольдін народився 1968 року в місті Луцьку. В Рівному пройшли дитинство та юність. Видав чотири збірки віршів: “Неопратные элегии”, “Рівненський полонез”, “Пелюстки”, “Міста грішних”. “Художник та його друг” – перша книжка прози. Цей роман про нас, чоловіків та жінок, нашу віру, працю, дружбу, кохання, любов, наше невеселе і повчальне минуле, наше не дуже ласкаве сучасне, про наші сподівання на майбутнє.

УДК 882
ББК 84(4Укр)6

ISBN 978-966-416-283-5

© Гольдін С.В., 2012
© Видавництво
«Волинські обереги», 2012

Розділ перший

* * *

Того дня, з якого починається цей роман, Василь Морока вийшов з двору і через парк попрямував до міського поштамту, де він мав зустрітися з товаришем. Саме був кінець квітня, доріжками парку походжали бабусі з дітлахами та клишоногими песиками, дві літні працівниці прибирали залишки торішнього листя.

Василь Морока йшов поволі, палив цигарку, дивився на нерозквітлі кульбаби, думав про свою ранкову роботу і почувався добре. Зранку він вже вкотре писав своє подвір'я, кострубату яблуню біля паркану, хвїртку, виноград, що вився драбинками вгору.

Він вподобав свою садибу ще в дев'яносто другому, придбав її після довгих роздумів та оглядин, прибудував веранду та ще дві кімнати на другому поверсі. Будівництво йшло майже три роки, періодами: в залежності від того, як продавались його картини, і від того, коли Василь мав змогу приїздити в місто, щоб домовитись про черговий етап робіт, передати гроші батькам, які наглядали за будівництвом. Врешті-решт будинок вийшов гарний і не такий великий, щоб мати клопіт з прибиранням. Найбільшим приміщенням була майстерня з вікном майже на всю стіну, високою стелею та пальмою в кутку. В садибі праворуч від будинку був невеличкий садок: слива, три яблуні, три вишні, абрикоса і кілька кущиків агрусу та смородини. За

садом стояв цегляний сарайчик, в якому мешкали екзотичні курочки та півник. В буді жив безпородний пес, а в будинку кіт.

Василь підійшов до поштамту, став біля однієї з колон, знову запалив цигарку. Він стояв і дивився на зупинку, від якої через підземний перехід йшли люди. Один з цих людей вийшов з тролейбуса, кивнув Василеві та зник у переході. Володимир Тимчук потиснув руку товаришеві, запитав, куди вони направляються. Василь запропонував зайти в кафе, що було в сусідньому домі. Це кафе було їх постійним місцем для зустрічей. Здебільшого, п'яні мандри містом починалися звідси. Вони сіли за другим столиком від прилавку, якраз напроти вікна. Володимир приніс карафку з горілкою, ковбасу, огірки, хліб і томатний сік.

Морока відчував легке піднесення і передчуття добрячої пиятики. Він давно вже помітив, що коли таке передчуття з'являється, гулянка обов'язково закінчиться непогано, без ранкових хвороб і зайвих пригод.

На стіні кав'ярні висіла картина Василя – натюрморт, написаний чотири роки тому в один з його приїздів. В закладі з того часу змінився і власник, і склад працівників, а саме кафе псувалося на очах. На картині з лівої сторони була невеличка подряпина – це один з п'яниць кинув у відвідувачів за сусіднім столиком склянкою, скалка якої влучила в полотно.

Володимир налив, проголосив тост за зустріч і вони випили.

– Як ти з'їздив? – запитав Василь товариша, який тиждень тому повернувся з Німеччини, де місяць підробляв в авторемонтній майстерні.

– Добре. Уяви, викладача свого зустрів, з інституту. Викладав у нас історію КПРС. Весь був такий партійний, наче Павло Корчагін. А підлотний був ще більше, ніж партійний.

Зараз торгує старими авто, одружився з негарною німкенєю. Зустрілись, поговорили. Треба вміти жити – каже. Вчитель! А як же погляди? Глузливо так засміявся.

– Хіба ж він один такий, схильний до змін? Епоха метаморфоз. Дивись і дивуйся. У Ореста в записках: якщо ти не дивуєшся – ти в своїй епосі. Такий же, як вона.

– Що від Ореста?

– Нічого, Володю. Привітав сестру з днем народження, мене привітав листівкою, а листів жодного. Він же казав, що не буде писати. Копирсаюсь в його паперах, підготував для видавництва чотири есе, візьмуся за щоденник, передрукую потихеньку.

– Щоденник також для публікації?

– Не знаю. Про публікацію не говорили. Мені здається, Гринчишин не буде цього робити. А навіщо він мені його дав, не розумію.

– Про нас багато?

– Є й про нас.

Володимир налив і друзі випили за Гринчишина. Володимир згадував, як вони з Орестом у шостому класі збирали листи тридцятих-сорокових років, як він вициганив у старої польки листи її татка – офіцера часів Пілсудського, як у листі старого енкаведешника було написано: "... і він мені, співробітнику НКВД з тридцять п'ятого року...". У Ореста тоді була ідея: написати нариси з історії двадцятого сторіччя на матеріалі цих листів. Нічого з тої ідеї про нариси не вийшло. Щоправда, одне есе з передрукованих Морокою мало назву "Апологія епістолярного жанру" – певне, дещо з цих старих листів вплинуло на думки Ореста. А Тимчук і досі зберігав всі ці листи, а також старі газети, довідки, звіти періоду тридцятих-сімдесятих років. В юності хлопці копірсалися в цих паперах, пробували уя-

вити далеке чуже життя, шукали ті місця, де свого часу стояли будинки адресатів, авторів оголошень. Володимир згадував, а Василь слухав друга і думав про ті роки, коли його не було в цьому місті, і ті дні коротких відвідин, коли він завше повертався в це кафе. Він кожен раз всім своїм єством відчував це повернення, саме тут за цими столиками відчував це почуття повернення. Це почуття одночасно було передчуттям майбутньої розлуки. Останні дванадцять років його життя скидалися на подорожі від цього обшарпаного закладу і до нього. Куди б не йти і звідки б не повертатися.

– Ти слухаєш? – запитав Володимир.

– Вибач. Задумався.

– Може переберемось в "Пінгвін"?

– Там закуски до горілки не підбереш. Хіба що по чарці коньяку.

– Гаразд, по чарочці.

– Тільки по чарочці, тільки по чарочці. А потім в "Шайбу" підемо?

– Нормальна ідея. А чому саме в "Шайбу"?

– Прогуляємося вздовж річки.

Друзі повільною ходою пішли через центральну площу, де за кінотеатром на алеї між клумбами квітів стояли лавки, на яких за часів їх молодості збиралася і знайомилася молодь міста. Якби всі схвильовані подихи юнаків та панянок стали водою: один подих – ковток води, то на цьому місці було би озеро, принаймні болото. Більше ніж десятиріччя спалахували тут почуття, лунали банальності та відверті нісенітничі, перехрещувалися погляди, а тепер молодь розбрелася по кав'ярням і барам, алею опанували молоді мами з колясками.

– Пам'ятаєш? – спитав Морока.

– Чи пам’ятаю? Чи пам’ятає моє розбите серце печаль нещасного кохання? Як та товстуха сказала: “Йшов би ти, хлопчику”. І я пішов собі, сердега, пішов, не знаючи шляху.

– Ти вже вірші пишеш?

– Ні. Я їх цитую.

Невдовзі прийшли в кав’ярню, де було геть порожньо. Взяли дві кави і по п’ятдесят коньяку. Посиділи хвилин сорок, погомоніли про справи свої, про політику і пішли пройтись набережною.

Війнув прохолодний вітерець і молоденьке листя затріпотіло, наче сердечко маленької пташки. Йшли мовчки. Василь дивився на воду, згадував, як підлітком вирушив вздовж річки від села своєї бабусі до Дніпра. Він обійшов стороною село, в якому народилась його ненька, а далі напрямки через посадки. Сонце піднімалося вгору, серпнева спека розпливалася між акаціями та тополями. Василь йшов з пагорба на пагорб, зупинявся, щоб огледітись, завмирав, відчуваючи безмежність цього світу; не відстань, не простір степовий, а саме безмежність, що ніби-то з’єднала всі мотузки сенсу в одному-єдиному кроці, який треба зробити, щоб отримати всі відповіді на свої одвічні питання.

Кукурудза тоді стояла, як військо перед великою битвою. А далі, за полем кукурудзи понад кручею ріс колгоспний сад. Яблука, коли наставала пора, падали з кручі й котилися на берег Славути, а деякі змивало хвилею і несло на південь.

В ресторані, який місцеві за форму будівлі називали “Шайба”, в кутку сиділа пара середнього віку, в іншому кутку – сивий кременезкий підприємець з гарною довгоногою дівчиною, а посеред залу гуляла компанія поліщуків з району, схоже, керівництво якогось невеличкого підприємства. Вони

владнали в місті важливу справу і тепер обмивали свій успіх. Компанія перебувала в такому стані, коли перші церемонії вже закінчились і тепер всі відпочивали за своїми звичками. Матюки проскакували частіше, руки опустилися на стегна і сідниці своїх сусідок. Картина була звична і не гламурна.

Друзі сіли за столик біля дверей, замовили деруни, лизень і оливки під київську горілку. Випили. Згадали свої школярські походеньки, дівчат, вчителів, всяку всячину, яку згадують напідпитку після довгої розлуки, коли хочеться все пригадати і начебто заново пережити. Василь любив ці пригадування за чаркою, коли наливаєш неповну і випиваєш довго – годин шість. Морока деколи відчував себе п’яницею, особливо в ті періоди, коли робота не ладналася, а думки лізли в голову. Тоді хотілося випити і він шукав своїх друзів, пив добу-другу, читав вірші, мріяв про звичайні доступні речі, слухав байки.

Василь відкинувся, поклав потилицю на спинку стільця, примружив очі. В залі стояв тихий гул.

– Володю, пригадуєш, як ми заснували товариство пройдисвітів “Автолік і Одисей”?

– Давньогрецьку міфологію ти любив.

– Тепер, уяви, геть збайдужів до цих образів. В роботі своїй після закінчення інституту жодного разу не використав. Яка була наша найперша оборудка?

– Зажди... Марки на монети, монети на двигуни для авіамоделей, а двигуни за гроші. Гроші вклали в монети, а частину просиділи в кав’ярні. Так було?

– Так. Думав, що ти забув.

– Забудеш. У тебе вже тоді проявилася схильність до гендлювання. Чого ти став художником?

– Ти ж не став архіваріусом.

– Не став. Ти помітив, що ми постійно, так чи інакше, повертаємося в наших розмовах до цієї теми?

– Покликання?

– Покликання. Яке ж то велике щастя, коли людина йде своїм шляхом! В тебе ніколи не було відчуття, що ти живеш чужим життям, що все могло і мало бути інакше? Як там: “В 30 лет начал входит в себя и узнавать. Какое бедствие! – говорил он сам с собою. – Я совсем переменялся. Где девалась радость моя?”.

– Я думав, Григорій Савович – парафія Ореста. А тут “Кольцо”. Вперше чую, щоб ти цитував класиків.

– Це вплив алкоголю. А може, то мозок зіпсувався? Я раніше не мав схильності до цитування. А тепер з приводу і без приводу лізе з голови.

– Це твоя заочна освіта. Не наївся ще інформацією. Апетит не пропав. Що ми там про сродну працю? Думаю, якби кожен з нас міг заробити на хліб, займаючись тим, до чого лежить його душа, то хіба праця була би покутою? А хіба Григорій Савович думав, що вона може не бути покутою? Щось я, грішний, сумніваюся, що міг він так думати.

– Так і не думав, певне. І не думав. То що тоді? Як же та сродність?

– Думаю я, сродність в межах покути. Уявляєш? Сродність в межах покути.

– Важко уявити.

– Чому важко? Майже неможливо уявити. А на зоні може бути втіха внутрішня від праці?

– Може бути, може. Хм, тоді, Васю, це вже вищий ступінь самоконтролю.

– І я про те ж саме.

– Піду, схожу, – сказав Володимир і попрямував до вбиральні. Морока замовив води, ковбаси, огірків і окинув поглядом зал. Майже всі столики були зайняті. Біля входу сиділи дві молоді жіночки, до яких і підійшов Тимчук, тільки вийшовши з вбиральні. “Йоханий бабай! Починається...” – пробурмотів Василь.

Через три-чотири хвилини ці дві панянки сиділи за їх столом, пили вермут і без перестану теревенили. Тимчук ще горілки замовив, фрукти і каву. Потім ще замовляли каву, потім ще вермут. Василь відчув, як хвилиною накотився хміль і потяг його в свої безодні. Він сидів і посміхався щасливою, дурнуватою посмішкою.

На ранок Морока прокинувся і відчув тихий шум в голові. Через хвилину він обережно підвів голову над подушкою і зрозумів, що важкого похмілля, як буває інколи, сьогодні не буде. Він зрозумів це і зрадів. За вікном майстерні вигравало сонце. Його промінці, як кошенята, мостилися на мазках фарби Василевих етюдів... На шафі спав кіт Ластун і здригався уві сні.

Василь поволі підвівся, знайшов капці й спустився на перший поверх. У великій кімнаті на дивані, скинувши ковдру, хропів Володимир. Василь вмився, пройшов на кухню, дістав з холодильника яйця, молоко, ковбасу, сало та огірки з квашеною капустою. Слідом за Василем на кухню прибіг кіт і двічі сердито нявкнув. Морока розбив у блюдечко одне яйце для свого улюбленця, а сам заходився робити омлет.

– Володю, прокидайся! Чуєш?!

– Вмираю!

– Піднімайся! Зараз приймеш краплі і стане краще.

Володимир пішов умиватись, а Морока тим часом засмажив омлет, порізав ковбасу та сало. На кухню, похитуючись, зайшов Тимчук – блідий, зі страдницьким виглядом.

– Хворий, прийміть ліки! – Василь налив і поставив чарку біля руки друга. Той скривився і швидко випив. Василь теж випив, заїв маринованим огірком. Потім мовчки налив по другій. Випили. Заходилися коло їжі.

– Ти пам’ятаєш вчорашнє? – спитав Василь.

– Прокинувся як огірочок і перепитую! Ти геть нічого не пригадуєш?

– Ні, крім того, що ти приперся на світанні, розбудив моїх пса з котом, та й мене, бідолашного.

– Тоді треба трохи прибріхнути. Ти підняв заколот проти влади, побив генерала, відірвав йому рукав і матюкався голосно.

– Якого генерала?

– Столичного. Нашого бити нецікаво. Якщо по факту, хронологія така: випивали, потім я домовився з тою русявою, потім викликали таксі й завезли додому другу дівчину – особу, до речі, вельми виховану та цнотливу, на яку мій п’яний друг враження не справив. Вона пішла спати одна, а твоє тіло ми відвезли в цей дім, де залишили напризволяще. Останній етап мандрів – квартирка моєї нової знайомої.

– Тільки не кажи, що ти був здатний на щось більше, ніж заблювати її зелений килимок.

– Таки так, був. Я сховав свою нікчемність за своєю вправністю. А потім і нікчемність зникла. Сам дивуюся. Коротше кажучи, мачо. До тебе йшов пішки.

– Герой.

– Я ж кажу – мачо.

– Тоді будьмо.

– Будьмо!

Друзі хильнули по третій і Володимир поспішив на авторинок, де в нього була запланована зустріч. Морока нагодував пса,

насипав зерна птаству, піднявся в майстерню, годину пробував писати, але робота не йшла. Він зробив собі кави, взяв один із зошитів Ореста Гринчишина – загальний зошит з темно-синьою дерматиновою обкладинкою, відкрив першу сторінку.

* * *

Червень 1985 року.

Це вже друга спроба вести щоденник. Перша була ще в сьомому класі. Написав цілих дві сторіночки дурниць.

Дві доби ми йшли до Таганрогу. Дві доби, тому що годин тридцять чомусь простояли на якорі між гирлом Дону і портом, напроти комишів, що закривали північний плаский берег. В цих комишах водиться сила-силенна бридких зелених комарів. Кров вони не вживають, але якщо ти залишив шпарину, то ця бридота вкриє весь ілюмінатор не тільки зовні, але також всередині кубрика.

На ранок, коли вже заходили в порт, я підмітав на верхній палубі. Набрал ціле цебро мертвих комах. Повне-повнісіньке.

Ще одна неприємність – вода в наших танках аж біла від хлорки. Дві доби хотілося пити. Набирали воду в трилітрові банки, відстоювали, кидали таблетки активованого вугілля, пили і мучились на шлунок. В Таганрозі понабирали мінералки і соку.

Біля причалу пузом доверху плавала мертва риба: чи то мор, чи то браконьєри вибирали тільки осетрів, а іншу рибу просто викинули. Тхне бридко.

Липень 1985 року.

Об’ївся шовковицею і потрапив з отруєнням до обласної інфекційної лікарні. Хлопців з мого кубрика перевірили са-

нітарні лікарі й вони тепер щодня нагадують мені про свої враження від цієї екзекуції. Я перебував десять днів разом з такими, як і я, бідолашними засранцями. В дядька, що лежав поруч і лікувався від дизентерії, виявили рак. Йому не говорили, але він здогадався. Перевели в онкологічний диспансер. Які в нього були сумні очі, коли він прощався!

Серпень 1985 року.

Рейд севастопольського порту. Штиль. Повітря начебто спливає по наших тілах. Я ще такого не бачив. Повна відсутність вітру, навіть натяку на вітер.

Серпень 1985 року.

Нарешті я вдома. З моїми друзями Володимиром і Василем сиділи в ресторані на північному мікрорайоні, їли тушковане м'ясо в горщиках, пили вино. Володимир розповідав про Львів, де гостював у дядька, а я про літні походеньки в Криму, про наших офіцерів та матросів, які в Євпаторії нафарширували все судно курортницями. Судно задихалося від хоті, а я серед ночі, змінившись з вахти, купався в теплому морі, переповненому медузами. Бідне судно, бідне море.

Василь Морока виграв республіканський конкурс учнів художніх шкіл. Планує поступати в інститут Репіна.

Жовтень 1985 року.

Останнім часом пишеться:

Мені здається, що зірки – це кулі,
Котрі летять, мов смерті зойк короткий,
І посміхаються невідвратною бідною,
З безодні простягаючи долоні.

Мені здається, що зірки – це пісні,
Або слова, розкидані, як зерна,
В пухкий чорнозем лагідного неба
Якимсь найкращим в світі землеробом.

Мені здається, що зірки – це очі,
Які з безодні дивляться за нами,
І в тих очах щось світиться, та тільки
Не розуміють люди цього світла.

Січень 1986 року.

Стелиться ніч над снігом. Промінь від ліхтаря – як смичок загубленої скрипки. Вітер кається, вітер просить, щоб його вислухали, але перехожі втягують капелюхи в плечі та поспішають додому.

Вікна байдуже позирають, зірка ховається в імлі, тільки відкрита хвіртка запрошує зазирнути. Я спитав у вітру, що його турбує. А він, не знаючи своєї душі, щось белькотав, наче п'яниця, якого вкладають спати.

Треба все це заримувати.

Лютий 1986 року.

Як швидко минають канікули! З друзями зустрівся, але було в нас лише три дні: Морока їздив у Ленінград зондувати ґрунт з приводу навчання, а я їздив у Вінницю до тітки. Тепер там живе бабуся. Хату на околиці Калинівки продали. Шкода.

Травень 1986 року.

В Чорнобилі страшна аварія. Інформація якась непевна. Схоже, катастрофа. Зателефонував своїм: у місті всі дуже схвильовані. Чутки найрізноманітніші. Що насправді?

Червень 1986 року.

Вештаємося Чорним морем. Зайшли в Керч на дві доби: якесь безбарвне місто. Зараз стоїмо на рейді. Їздили на буксирі в місто, з другим помічником та боцманом пили пиво. Коли поверталися на тому ж буксирі, піднявся вітер, так що гойдало дуже. Мене нудило. Лець втримався, щоб не блювати. Увечері знімаємося з якоря і йдемо на Херсон.

Червень 1986 року.

Як же гарно виглядає в нічній імлі узбережжя Криму: вогники селищ і силуети гір, а над півостровом – зоряне небо.

На судні пристойна бібліотека. Читаю Толстого. Ночами граємо в покер. Ніякого фінансового інтересу. Це була головна умова. Я постійно програю.

Липень 1986 року.

Вийшли з Маріуполя на Іллічівськ. Спека. Хлопці наловили риби, тепер наш кок показує свою майстерність: риба в нього дійсно чудова, незважаючи на те, що готує він її в не дуже тверезому стані. Приготує і нав'язується на компліменти. Ну, компліментів нам не шкода, аби тільки працював. Минулого тижня перепив, так буфетниця залишилася на господарстві та зіпсувала тушковану яловичину.

Серпень 1986 року.

Нарешті я в місті. Морока поступив! Зустрічалися вчора у мене вдома.

Жовтень 1986 року.

Багато читаю. Навіть навчання запустив. В журналах стільки нового! Раптом з'явилися дві ідеологічні течії: умов-

ні реформатори та умовні консерватори. А з випивкою проблема. Народ хоче не ідеології, а чорнила і горілки.

Працювали в радгоспі на збиранні яблук та помідорів. Якщо в минулому році пристойні місцеві пили горілку та гіркі настоянки, то зараз вживають самогон і брагу. Ми знайшли цистерну з яблучним соком, що перебродив на брагу, і рота наша, а також дівчата з кооперативного технікуму, які жили в бараках навпроти, пиячили днів п'ять, поки нас не зловили наші офіцери. А раніше зловити нас вони не могли, бо також безпробудно пиячили з педагогами.

В один з таких п'яних вечорів сиділи ми біля вогнища і хлопчачою компанією випивали собі, заїдаючи ту страшного смаку брагу печеною качкою, яку хлопці зловили десь на околиці. До речі, це була друга спроба поцупити пернате створіння. Першого разу троє мисливців гнали пташку в бік паркану, де стояла бабуся і уважно стежила за цим дійством. Коли курсанти наблизилися, запитала, що вони роблять. “Не заважай, бабко”, – сказав один. “Та як же не заважати, коли качка моя?!”.

Я сидів мовчки і дивився на вогнище, а потім відчув, як накочується хміль, і ліг на землю. Зорі хиталися в небі, як іграшки на ялинці, і земля хиталася піді мною, а на вустах був присмак пересоленого пташиного м'яса.

Листопад 1986 року.

Як швидко змінюється життя! Нові обличчя, нові імена, нові твори. Історія також нова і геть неприваблива. Всі ці десятиріччя, починаючи з 1905 року, ми затято нищили одне одного.

Квітень 1987 року.

Все ж таки звичка вести щоденник – не найгірша звичка. Але як примусити себе робити записи регулярно, без перерви в п'ять місяців?

Протилежний берег річки спалахнув молодю зеленню. Скоро скінчиться це нищення в місті: ми гайнемо на практику, щоб креслити, нотувати і бити байдики.

Прокопенко і Добронравов збираються у вірменський бар, де будуть танці з дівчатами із технікуму легкої промисловості. Андрій чомусь весь такий схвильований. Вирішили перед кафе випити пива в третьому учбовому корпусі. Я в той день чергував, у мене були всі ключі. Спланували так: хлопці після вечері залишаються в приміщенні, я зачиняю двері й відношу ключ помічнику чергового по бурсі, повертаюся, забираюся в будівлю через підсобку. Підсобка зачиняється зсередини. Після посиденьок вилазимо через вікно в гальюні. Ґрати на вікні відходять – після того, як з ними попрацював Юрко. Такий був план, який сьогодні видається кретинізмом.

Все пройшло, як треба. Ми всілися в кабінеті геодезії і виставили на стіл п'ятнадцять пляшок, копчену ставриду. Я сказав хлопцям, що вони своїм смородом розгонять всіх дівчат. Першу пляшку, як годиться, випили за мандрівників, другу за бар “Ахтамар”, третю – за тих, хто в морі, а далі за все живе і неживе. Вилізли з вікна за дев'яту і провели Андрія Прокопенка до зупинки. Юрко ледь тримався на ногах і Андрій його забракував.

На зворотному шляху, коли ми майже вийшли на Набережну, мене якогось лиха потягло назустріч двом, як мені тоді здалося, приємним панянкам. Хотів познайомитись і втерти носа Андрію. Юрка налякав мій різкий порух, він схопив мене за руку, а я шарпнувся. Дівчата перелякались, закричали. З-за рогу з'явився міліцейський уазик. Юрко гукнув, щоб я біг, і ми кинулись бігти.

В екіпаж влізли через вікно другого поверху. Андрій, цей донжуан, приперся під ранок, розбудив мене, щоб розповісти

про свої амури, але я матюкався і просив дати мені спокій. Така собі компанія веселих ідіотів. Що про нас сказав би вихований хлопчик Володя Ульянов?

Травень 1987 року.

Прокинувся сьогодні о дванадцятій годині. Поїв, пописав всякої дрібноти. Дочитую “Гуси-лебеді летять”. Чудова проза.

Вітер надворі. Сиділи в кав'ярні з Тимчуком. Млява розмова. Настрій – так собі. Щовечора біля під'їзду збираються юні дурні, годинами регочуть над своїми нісенітницями. Як їм не обридло так безглуздо вбивати свій час?

З вікна видно добру половину міста. Зараз воно сіре з чорним. Десь на північному сході ледь блимає серед хмар одинока зірка. Без Мороки сумно. Тимчук в цьому році випускається зі своєї бурси, де вчиться на автослюсаря, а Морока тільки перший курс закінчить. В серпні зустрінемося. Назавтра вилітаю в Донецьк, а звідти автобусом.

Червень 1987 року.

Буксир відійшов від причалу і ми пішли шукати зупинку, щоб добратися до Таллінна. Дачі в естонців прибрані, з плоскими дахами і стриженою травою: така собі Європа.

Доїхали до міста, пішли в стару його частину. Все доглянуте і впорядковане. На кожному кроці туристи озираються навсібіч. Нудно.

Посиділи у вар'єте-барі (так і не зрозумів, чому його так називають), пили коньяк і чай на травах. Щоб потрапити в цей заклад, відстояли чергу. Перед нами в черзі були дівчата, зовні невиразні. З бару вийшов чоловік років сорока п'яти, подивився на нас, посміхнувся широкою відкритою посмішкою

і сказав, звертаючись до дівчат: “Дівчата, ви такі гарні, та найгарніший за усіх Валера Леонтьєв”.

Потім ми поїхали на околицю, там сиділи в забігайлівці, їли сосиски з капустою, пили пиво в оточенні флегматичних естонців. На судно притягли повний рюкзак молочних продуктів. Пахта тут чудова.

Червень 1987 року.

Вийшли з новоталлінського порту близько десятої ранку. Я змінив Андрія на вахті на підході до Ризької затоки. Піднявся вітер. Судно кидало на крутій і норовистій хвилі. Мене та третього помічника нудило. По черзі блювали за борт. Капітан стояв блідий та невеселий. Метацентрична висота нашого корита не дозволяла жартів із значним креном. Треба було ховатися за островами.

– Треба ж так невдало вийти, – бурчав третій. Капітан зиркнув на нього і той замовк. Буфетниця Інга, – білява, гарна литовка, – принесла обід, але ніхто їсти не став, а я від одного вигляду їжі випив окропу і знову зблював.

Під кінець вахти дісталися островів і пересиділи шторм у затоці.

Липень 1987 року.

Містечко Світлий неподалік Калінінграда. Хрущовки, черги за спиртним, два вбогі ресторани. Постійна пиятика. Сьома Боднів (бевзь сорока років з розумом підлітка, чоловік старшої від нього на дванадцять років жінки, майстер спорту по вільній боротьбі) приїхав з Калінінграда напідпитку, випив ще два літра браги, згадав, що він вишукано, чудово, віртуозно володіє ножем і, щоб довести цю здатність, почав роз-

махувати фінкою перед моїми очима. Добре, що я видудлив трилітрову банку тієї ж браги і не здригнувся навіть.

Потім цей довбаний Боднів захотів випити з Ромою Лубяновим – другим диваком, який за тридцять два роки роботи матросом не навчився вправлятися із штурвалом. Читати й писати до пуття Рома також не вмів. Україна для нього була область, а Башкирія – місто. Їв завше, як востанне. В кубрику, куди Андрій перебрався після нього, скрізь були приховані шматки хліба, сала, навіть копченої риби. Певно, ці звички в нього ще з воєнного його дитинства, з евакуації в Башкирії. Через це його дитинство керівництво і терпить такого матроса вже більше тридцяти років. І правильно робить.

Я завів Сьому в кубрик і поклав спати, але невдовзі він вибрався на палубу, взяв рожкетку і заходився, капость така, чистити іржу. Як же солодко спати, коли хтось шкрябає залізом об залізо!

Липень 1987 року.

Троє хлопців, троє дівчаток з містечка Світлого пішли в ліс попити горілочки. Потім нагодився такий собі капітан риболовецького траулера з дружиною, дитиною і кошеним. Він напився і від широти душі запропонував мені свою половину. Я чемно відмовився і негайно забрався від цього збоченця подалі. Потім ми довго гасили своє багаття і шукали дорогу з лісу. На шосе прихопив нас міліцейський наряд. Ці злидні зазирали в рюкзак і відпустили нас, бо в рюкзаку нічого не було, крім порожньої пляшки.

Провели ми дівчат до містечка, а потім якийсь хлопець, який сам був напідпитку, довів нас трьох до причалу, бо самі ми ледь човгали. Уявляю, як виглядав цей перехід очима зустріч-

них водіїв. Дійшовши до причалу, наш другий кок відчув прилив сил і вирішив поплавати. Ми його, гицеля недоробленого, ледь витягли, дякувати – рибачок з ВРТ допоміг. Хочу додому!

Вересень 1987 року.

Перед від'їздом на практику кинув у поштову скриньку лист до редакції з чотирма мініатюрами. На початку місяця передали лист літконсультанта комсомольської газети з запрошенням в молодіжне літературне об'єднання.

Завітав. В будинку письменників у фойє сидів веселий товстун та якась невиразна дівчина з розумними очима. Потім прийшов літконсультант, чоловік років за сорок, потім прийшли молодики, підлітки, дивакуватий бородань. Піднялись на другий поверх у кімнату з багатьма диванами. Літконсультант, якого звали Олександр Петрович, відрекомендував мене.

Слухали, як читають свої вірші дівчата. Помітно нудились. Веселий товстун бавився прозою – якась дурниця, начебто списана з путівника туриста. Хлопчина в окулярах з гладким волоссям – Владлен Баженов – почав читати і я аж підскочив: таке все було ясне та прозоре. Він надто молодий для таких віршів. Бородань, що слухав мовчки, виявився місцевою знаменитістю. Через два дні на засіданні дорослих дядечків чув його вірші. Чудові вірші. Під кінець прочитав своє. Не треба було цього робити, бо сприймали кисло, і справедливо, що так сприймали. Слухати таке, та ще й задарма – певно, важке випробування.

Жовтень 1987 року.

Попросив у бібліотеці стенографічний звіт двадцять другого з'їзду. Прибігла завідувача, запитала: навіщо? Потім була розмова з помполітом. Він у нас демократ. Трохи переляка-

ний демократ. Поговорили спокійно, без нотацій. А якби я про сімнадцятий з'їзд запитав?

Жовтень 1987 року.

Познайомився з Владленом. Він, я та губатий хлопець на прізвисько Отаман зайшли в пельменну. Владлен розповідав про візит до місцевої знаменитості Малініна. Отаман поїхав додому, а ми перейшли до кав'ярні, де серед напівп'яної шпани пили каву з тістечками. До нас підсів дідок. Чимось там йому сподобався Владлен. Дідок добряче десь хильнув (за його словами – майже шістсот грам) і при нас – ще сто коньячку “КВ”. Поки я ходив в гальюн, виявилось, що старий – офіцер КДБ на пенсії. Все місцеве начальство знає. Деяких з часів НКВД. Так і сказав: з часів НКВД.

Жовтень 1987 року.

З'явилась у нашому об'єднанні Варвара Кушнарєва – негарна, з різкими, трохи монголоїдними рисами. Епігон Цветасвої. Вірші сильні. Незалежна. Різка у висловах. Вихваляє Маяковського. Ми з нею і Владленом сидимо за чашкою кави в кав'ярні. Отаман недолюблює Варвару. Певне, приревнував до Владлена. В нього, у цього ставного парубка з козацьким чубом – все якесь одномірне, патріотичне і “змучене чужинцями та інородцями”.

Листопад 1987 року.

Сніжок хрумтів і був темно-білим, аж до сірого. А небо навалювалося на місто безнадійністю скорої зими. Нас вишикували у дворі екіпажу і ми тупцями, чекаючи чергового офіцера. Невдовзі той вийшов разом з начальником училища, довготелесим сорокарічним чоловіком, який мав завжди невдоволений вигляд і, схоже, хворів на виразку.

– Шикуйсь, – вигукнув черговий і юрба квапливо перетворилась в колону. Відчинили ворота і три роти чорною цівкою потекли до набережної. Вітер дошкуляв. На вусах та шинелях з'явилась паморозь.

Крокуючи, дивився, як вниз за течією пливають перші крижини. Так різко схолодніло, що ця холоднеча здавалася несправжньою і скороминучою. Ще більш несправжньою і скороминучою вона здавалася від того, що увечері рота мала від'їздити на стажування до Севастополя.

Вздвож колони пробіг командир першої роти і за хвилину попереду загрюкав барабан. Почулося: “Рівняння праворуч!”. Я побачив начальника, який стояв на бровці тротуару, приклавши долоню до своєї нерозумної голови. За спиною начальника стояло службове авто, у якому на задньому сидінні сидів наш старенький особіст на прізвисько “Баба Дуня”. Роти врешті-решт проминули цього довготелесого приймаючого парадів. Ми знову йшли звичайним кроком. Барабан змовк.

На сніданок була рисова каша. Розклали цукор, рис, масло, взялися за виделки. За столом нас четверо: я, Тиміш, Андрій і Юрко – наш “кооператив” (загал так називав нашу компанію). Андрій лаявся стосовно якості каші. Юрко зауважив, що він просто від'ївся в тітки і тепер коверзує. Друг наш не погодився і філософськи вирік, намазуючи на хліб свій кубик масла, що неможливо зголодніти так, щоб сподобалась така паршива каша. Я мовчки з'їв свою пайку, мовчки розділив частку Андрія на трьох і ми разом подякували нашому вередливому гастроному.

Сходинками піднімався ротний, якого ми лагідно називали Полкан. Він не просто злий пес, він – звичайнісінька скотина. Глянув на нас, поворушив щось губами, покликав стар-

шину, вилаяв за нічне прибирання. Старшина підійшов до столів. Зарепетував: “Рота, встати! Вийти і вишикуватись!”.

Поки шикувалися, домовилися купити пляшку. Юрко запропонував взяти горілку і коньяк. Погодилися. Одяглися. В коридорі вже всоте дивлюсь на величезну і геть бездарну картину, на якій цнотливі до запаморочення курсанти танцюють з такими ж цнотливими дівчатами. Я люблю дивитися в бік цього халтурного витвору, бо ліворуч картини на стіні велика пляма, що обрисами нагадує мені мою мрію – Нову Зеландію, моє Ріо-де-Жанейро. Згадав чомусь, геть недоречно в цей момент, як у серпні, коли летів з дому, сидів поруч з кралею, яка спала, згорнувшись клубочком і виставивши свої принади. Вона зсунула мене до самого ілюмінатора (бильце крісла я завбачливо підняв). Така приємна незручність. Як важко мати справу з дівчатами, коли мешкаєш в екіпажі! Хто не витримує – швиденько одружується. Треба налагодити відносини з якоюсь місцевою поеткою. Щоправда, місцеві дами погано сприймають курсантів. Розумні дівчата!

Вишикувалися на вулиці вздовж екіпажу. Командир наш звично наговорив гидоти і попередив, що буде робити огляд. Після огляду буде три години вільного часу. Двох нещасних ротний відправив за дорожніми пайками.

– Зайдемо в магазин, – запропонував Тиміш, – візьмемо чогось поїсти, попити.

– Чогось міцного попити, – це Андрій підначує малопитущого Балтику (прізвисько Тимоша).

До свого екіпажу знову йдемо набережною. Як гарно тут в середині жовтня, коли гаї на протилежному березі палахкотять розмаїттям кольорів, а під ногами шурхіт листя, і сонечко ліниве-ліниве, і прозорий спокій. А зараз – перший вологий сніг,

що ось-ось стане грязюкою. Добре, що ми їдемо. Попереду розповідають анекдот. Хлопці регочуть. Бабця з дрібним рахитичним песиком зупиняється і дивиться на нас. Біля магазину залишаємо стрій, купуємо дві пляшки вірменського тризіркового, лимонад, хліб і ковбасу в дорогу. Тиміш щось нашіптує продавщиці. Та посміхається і дивиться так знадно, що Балтика червоніє. На жаль, цей романчик не розпочнеться, бо їдемо ми надовго, а в дівчат пам'ять така коротка. Наздоганяємо роту. Федько Конєв витяг губну гармошку і заграв. Мелодія була кумедна і якась весело-зла. Перехожі озиралися, а ми підстрибували, підсміювались і голодними очима їли жінок.

Я дивився на чорну масу, з'єднану на мить мелодією і думав, що моя рота мені не подобається і в бурсі цій якось не душевно. Якби не друзі, не витримав би я серед цього галасу і загальної неприязні. Наша компанія до певної міри виділяється серед інших. Насамперед, вихованням. Оточення ж, правду кажучи, дещо грубувате. Думаю, це звичайний стан особи в молодому чоловічому колективі. Через цю невідповідність маємо ми чимало клопоту. Особливо я, завдячуючи своєму гострому язичку. Щоправда, кількість синців зробила мене менш балакучим. І самі ми деколи поводимося, наче звірі в зграї. Серед вовків навіть ягня навчиться гарчати.

В екіпажі хутко зібрали свої валізи, підготували одяг і полягали з книжками. В моєму чемодані серед одягу та книжок спочивав коньяк. Юрко побіг за горілкою. Тиміш заходився пришивати білий підкомірець до кашне, яке ми називаємо слинявчиком. В кубрику стояв гармидер. Троє металістів полягали навколо колонок магнітофону і насолоджувались. Ротний “вишибала”, якого за повільний розум ми несправедливо називаємо Тормоз (в цьому випадку така оцінка загалу,

принаймні, не відповідає дійсності) і Коняєв дражнили один одного: перший зображав збудженого жеребця, другий – звук гальмуючого авто. Глядачі ліниво сміялися, інші спали чи просто тупились в стелю.

– Олігофрени, – пробурмотів Тиміш. – Яскраве підтвердження поступової деградації людства.

– А ми з вами, товариші, – підхопив Андрій, – останні представники старої європейської культури. Ми – жерці Єгипту за нашестя гіксосів, зберігаємо залишки великих знань. Навколо дика юрба і повне безладдя.

– Ти не підсміюйся. Бо деградація таки відбувається.

– Не факт. Співвідношення мудрих і невігласів завжди однакове.

– Зате останні зазвичай знають своє місце.

– Вони й зараз знають своє місце. І ми саме в цьому місці, а не в інституті міжнародних відносин. Деградуємо, до речі.

– Ну, якщо так...

Я під цю “високоінтелектуальну” розмову спробував занути, але зайшов черговий і паскудним голосом запищав. За черговим з'явився ротний і всі підхопились. Одяглися, як годиться до огляду, вишикувались, а офіцер наш забрався собі в канцелярію. Стоїмо, упріваємо, лаємось.

– Полкан – збоченець, – прошепотів за спиною Вадим Волков. – Ми поїдемо, а ця собака буде нюхати цей сморід і чманіти.

– Може йому товстезну тітку купити? – питаю. – Скинемося по карбованцю. Нехай поїть її чаєм, скотина, і головою лізе під кофту.

– Треба Вікторію, – підхопив Тиміш, згадавши величезну, як Монблан, касиршу.

– А якщо вона не потіє? – Волкова зачепила тема.

– Полкан гавкне, то з переляку так упріє, що аж гай. – Я сказав і уявив це жахливе видовище. Ми змовкли.

З канцелярії нарешті вискочив ротний, почав прискіпливо оглядати нас. Вилаяв Юрка і мене за довгі зачіски, наказав терміново сходити в перукарню. Я отримав наряд поза чергою (цікаво, що не забуде ж, злостивець такий) за те, що замість прізвища на слинявчику написав: “Це мій слинявчик – О. Г.”. Оглянувши всіх своїм паскудним поглядом, виголосив, що розбереться з порушниками, коли ми повернемося зі стажування, і розпустив роту.

Наш кооператив гайнув на вулицю. Швиденько добігли до перукарні, де ми з Юрком залишились, а Тиміш з Андрієм вирішили пошукати пива. З пивом у місті проблеми.

В перукарні голилися азербайджанці – базарні торговці. Дві пишнотілі перукарки бігали навколо них, всміхалися, поплескували засмагли щоки клієнтів. Торговці мало не набухли від своєї поважності, як старі ропухи. Одяг цих добродіїв, в якому вони щойно продавали свої фрукти, геть не пасував до такої пихи. Але східні дядьки платили по три карбованці й це надавало їм гонору. Юра витяг карбованця. Поклав до кишені.

– Стригти будуть на карбованця, – приречено пробурмотів він, прямуючи до третьої жіночки, молодої і привабливої. Від нічого робити я розглядав її литки, прикриті чобітками. Думки мої розбрелися, перукарська машинка гуділа розмірено, гомоніли жінки, торговці поволі кивали. Від затишку почав дрімати. Потім покликали в крісло і почалася екзекуція в межах карбованця.

– Орест, – гукнув з вулиці Тиміш. Він та Андрій стояли біля дверей і побрязкували пляшками.

– Ось і пиво, – сказав пострижений Добронравов. Ми вискочили на вулицю, де почав танути сніжок, а край неба звільнився від хмар.

Хотіли випити в сусідському дворі, але там було якось незатишно, бабуся з онуком гуляли. Перелізли через паркан екіпажу, спустились в підвал, де було господарство нашого кочегара. Кочегар сидів собі внизу. А ми тихенько пили біля дверей, спустившись на кілька східців. Чотири пляшки вирішили взяти в поїзд. Приємно пити, мліючи від тепла, холодне пиво, витираючи вуса. Я дивився на плями на стіні й вирізняв у них риси людських постатей. Я чомусь згадав малюнок Василя в моєму блокнотику. На малюнку була жінка з міцною статурою, пружними стегнами, по коліна в морській воді. Натуру мій друг зображає нетендітну.

– Як добре, – видихнув Юрко.

– Добре, – погодився Андрій і відкрив ще чотири пляшки.

– Скоро Крим, – сказав я.

– І море, – завершував коло промов Тиміш. – Не треба злата, царства, слави, коли є море, жінки і чисте сумління. Вип’ємо!

Три години згодом вже сиділи у вагоні. Потяг повз на захід, постійно зупиняючись на кожній першій станції. Навпроти сиділа чорнява молодиця з дівчинкою. Ми крадькома зиркали на неї. Підійшов Поломар, наш керівник на стажуванні, спитав, як влаштувались, трохи побалакали. Через годину Льоха Мичич сховався на розвідку і доповів, що всі вже розклалися і почали пити. Офіцер приєднався до компанії старшини другої групи.

– Треба й нам розпочинати, – Тиміш дістав валізу. Прийшов і напросився в компанію старшина роти. Він приніс ковбасу та коробку цукерок, а я дістав другу коробку. У Льохи Мичича цукерки зберігалися в пакуночку. Він витяг кілька і дав дівчинці. Мала взяла і подякувала.

– Може, з нами? – запитав Тиміш молодицю. Молодиця відмовилась.

Розлили, випили. Молодиця стиха розмовляла з донькою. Литки в неї були гарні, а кирпатий носик так і просився під поцілунок. Знову розлили і випили за вдачу.

За вікном чорнів степ, в якому не відчувалось ні волі, ні простору, тільки дріт та асфальт. Побачити б зараз ковила та полин, що тремтять, засохлі під вітром.

Старшина знову дав дівчині цукерку, а ми заходились коло їжі. Кадету скільки не дай – все з'їсть. А в дорозі – сама прорва. Як то кажуть: очі завидющі, руки загребущі, в дупі дна нема. Я запропонував тост за сало, яке ми їли. Тиміш додав: “І за горілку, яку ми п’ємо!”. Андрій знову дав дівчині пару цукерок. Дитя взяло та й подякувало. Мати поглядала на нас трохи злякано. Тиміш знову запросив її приєднатися. Молодиця сіла біля мене, а Тиміш примостився з іншого боку. Пані налили коньяку. Налагодилася розмова. Говорили про міста, республіки, кохання, кадетське життя, про інші речі, про які зазвичай теревенять, подорожуючи.

До Севастополя приїхали вночі. Дві ночі мешкали на старезному судні, де панували шурі, потім перебралися на військове гідрографічне судно, що стояло на ремонті на стапелях доку біля старого підводного човна, в бухті, де доживали кілька старих крейсерів. Ще було тепло, ще висіла (це початок грудня!) на стеблі ожина, всюди шмигали військові, море тепле, інколи навіть спокійне. Коли піднімався вітер, краплі морської води мочили сідниці, що визирали в отвір гальюна, дратуючи море. Команда на судні мовчазна, затуркана. Військові – капітан і старпом, решта цивільні. Нас поселили на нижній палубі, в кубриках без ілюмінаторів. Книжок обмаль, годують непогано, але скупо. Читаю воєнні оповідання Платонова. Яка дивна в нього мова!

Грудень 1987 року.

Посварилися зі старпомом. Цей зарозумілий мудак хотів примусити вибити й почистити килимок зі своєї каюти, увесь вкритий шерстю його вівчарки. Я спитав у нього: “Може Вам ще й собаку причесати?”. Офіцер спалахнув і забрався геть. Килимок вичистив цивільний матрос. Це вже друга наша сутичка з цим поганцем. Наш шахіст Максим, на прізвисько Жмак, коли стояв вахту біля трапу, пропустив матросика з сусіднього сторожовика, щоб той побув з нашою буфетницею. Буфетниця була років сорока п’яти, не те щоб страшна, а таки негарна – з фарбованим-перфарбованим рідким волоссям, родимою волосатою плямою на руці. Матрос – наш одноліток, наче писанка, як кажуть жінки, солоденький такий. Так просив Жмака, що той не зміг відмовити. Тим більше, Максим мав повертатися до бурси, щоб приймати участь в обласних змаганнях з шахів. Матроса і буфетницю старпом застукав, Максима відправили працювати в машинне відділення (страшне покарання для майбутнього штурмана), але через три дні він поїхав геть і старпом вирішив відігратися на нас, грішних.

Січень 1988 року.

Нарешті я вдома. Читаю “Історію Пугачовського бунту”. Яке страхіття – ці повстанці, цей жахливий бунт! Як же насправді тоді було в роки громадянської? Країна горлорізів.

Хотіли ми на прощання віддухопелити старпома, але... Чекали його біля трапу, не дочекались. Зустріли вже на прохідній судноремонтного заводу, де тоді стояло судно. Можливо, воно на краще. Могли б і під кримінал попасти. І битися один на один не вийшло б. Офіцер не став би заводитись з курсантом.

Надворі глупа ніч. Десь п'яниці заводять пісню. Друга ніч нового року.

Січень 1988 року.

Вчора з'явився харцизяка Морока. Новоріччя гуляв у Ленінграді в гурті художників та їх подруг. Батьки його зараз гостюють у сестри матері. Василь, опинившись в порожній хаті, ледь дочекався світанку. На ранок стояв на порозі мого житла і запрошував їсти шашлик в кафе поблизу вокзалу. Закінчили опівночі в його квартирі. Я, Василь і Володимир пили каву і розглядали малюнки пана художника. Пан художник – один з кращих на курсі. Зараз артисти, як називає художників Морока, пропонують свої роботи мало не на вулиці.

Говорили про “Огонёк”, чвари між “Нашим современником” і часописом “Новый Мир”. Морока називає це постійною хворобою радянської інтелігенції. “Вони думають, – говорив Морока, – що перебувають на вістрі атаки, але насправді – це гризня на периферії, пізніше цих літературних гавкунів, до яких поки прислухаються, як у нас водиться – відкинуть на периферію. Хто пам'ятає колотнечу літераторів напередодні революції?”. Я спитав, чи не занадто – ці його вислови про революцію. “Не знаю, Оресте, – сказав він, – але журнальні війни у нас – це як показник великих змін”.

– Нагадує епоху Хрущова? – питаю.

– Не знаю.

Лютий 1988 року.

Знову ця бурса! Обридло. Навколо шум. Магнітофон захлапнається. Хлопці регочуть, мавпуючи один одного. Начебто дорослі люди. А втім, вже звук.

Читаю антологію віршів про кохання. Новий знайомий – Поль Елюар. Останнім часом добре пишеться. Здебільшого римую.

Надвечір'я. Дніпро свій притишує плин.

День краплиною збіг у сторіч озерце.

І гіркими вустами степовий полин

Вицілює місяця ясне лице.

Лютий 1988 року.

Вчора були на концерті місцевого симфонічного оркестру. Вівальді, Штраус, Хачатурян. “Вакханалія” Хачатуряна мене приголомшила.

В друзки розбиваються звуки.

З безодні народжуються чорні скелі.

Мій вороний летить через Час

І лякає німим іржанням.

Відьми збиваються до гурту.

Немає ні дня, ні ночі.

Нечиста сила кидається в прірву,

Перетворюючись на вогняні кулі.

А крик, той, що вирвався з горла,

Розірвав надвоє небеса

І спопелив всі миттевості пристрастей,

Що нас катували до цього.

Темна хаща сповняється риком,

Сповняється виттям і скавчанням.

Ця симфонія – як музика останньої доби!

Березень 1988 року.

Скоро, скоро за кордон!

З візами замордували. Начебто кожен з нас змалку просидів у таємничому закладі за колючим дротом. Юрка забра-

кували як порушника дисципліни. Наш Полкан спіймав його напідпитку і швиденько доніс.

Андрій в захваті від астрономії, постійно вирішує задачки, а мені ті таблиці приїлися. Стати б першим помічником. Теревенити про лінію партії цілими днями. Добре було б, якби стукати не треба. Але ж треба...

Квітень 1988 року.

З екзаменами непогано ніби. Складаю останній іспит достроково і на два-три дні раніше – додому. Потім в Чорноморське пароплавство на учбове судно. В минулому році наші механіки були на теплоході, що забирав жіночий персонал з пасажирського лайнера на Мальті. Мало того, що хлопцям випав такий казковий перехід, так на додачу зайшли в Стамбул. Нам би така вдача.

До речі, розповідають, як одна шльора-буфетниця цікаво сказала про свого курсантика: “Нічого цей бевзь не вміє, але не вміє шість раз”.

Травень 1988 року.

Стоїмо біля причалу порту Салоніки. Вчора увечері дивився на далекі гори, що закривали обрій. З гір потоками вулиць та провулків збігало місто. Зліва поволі заходило сонце, а переді мною рухались малесенькі авто і люди. Я подумав, що завтра почнеться мій закордон.

Після сніданку вишикували. Помполіт, в минулому вояк, вкотре вже прочитав нотацію – як нам, грішним, поводитись, що можна, а чого ніяк не можна чинити. З його слів виходило, що майже нічого не можна. Потім цей дядечко обійшов шеренгу, оглянув одяг, чуприни, посварився для годить-

ся. Андрій Шелудченко, що стояв ліворуч, спитав: “А з якої причини, товаришу перший помічник, ми можемо тільки по троє ходити?”. “Ну як чого? От стане тобі погано, так один з вас побіжить швидко викликати, а другий з тобою лишиться. Второпав?”. Андрій засумнівався, що хтось із нас може викликати швидко грецькою мовою. Сумнівався він пошепки.

Нарешті під ногами асфальт. Чвалаємо трійка за трійкою, наче народна дружина йде охороняти грецьке місто від розбишак. На прохідній двоє хлопців в уніформі. Я стишив ходу і звично чекаю, коли вони присікаються. Не звертають уваги. Ніякої пильності! Піднімаємось вгору жалюгідною вулицею. Мене й Андрія “вигулює” третій механік, повний добрий дядечко. За нами йде трійка судового лікаря. Попереду виступає бравий електрик Степанов.

– Ондечки, – показує наш старший, – бордель для моряків. Три тисячі драхм дама.

Бордель – сіренька споруда з вивіскою у вигляді голої кралі. Шелудченко, що йшов з електриком Степановим, відділився від гурту, підбіг до дверей і зазирнув всередину. Ми остовпіли. Ще б пак! Не кожного дня перед радянським курсантом відчиняються двері борделю. У бравого електрика Степанова очі стали квадратні.

– Назад! – прошипів він. Шелудченко повернувся.

– Що там? Що? – обступили героя хлопці.

– Та нічого. Столики, дівка танцює, одягнута. А я думав... – він махнув рукою, а ми зрозуміли, що він думав. Одним словом, звичайнісінький бордель. Вибачайте хлопці, не палац Нерона. Вибачайте. Філіппінці заходять, а ви вибачайте. Три тисячі драхм є? Ну, тоді вибачайте. Спробуйте якось інакше. А може буфетниця Таня зверне увагу? Ні? Ну, тоді таки вибачайте.

Нас обганяє лікар, піднімає з тротуару якусь коробочку, роздивляється. Наш механік стиха лається. Цей лікар, який раніше працював гінекологом, окрім постійних лекцій про гігієну статевих органів, має ще одну пристрасть – збирати фантики, пляшечки, бляшаночки та інший непотріб. Вітчизняне сміття, як пояснив нам старший, його не цікавило. А взагалі цей ескулап – непогана людина.

Про магазини. Запам'ятав два: магазин російської книги і величезний торговий центр, де чудова панянка запропонувала Андрієві приміряти плавки, які він розглядав. Андрій засоромився, певне, згадав про порожнечу в своїх кишнях. Гречанка була світловолоса і дуже приваблива. Через дві години всі ці крамниці викликали нудоту. Механік повів нас на базар. Поки йшли, приглядався до тубільців. Греки одягаються просто, багато в чорному. Чорний у них – святковий колір. Назустріч трапився військовий моряк в шапочці з помпончиком і в таких кльошах, що ми з Андрієм аж ойкнули.

На базарі запах приправ, зелені, свіжої риби. Продуктів вибір грандіозний. Очі від такого видовища розбіглись, як таргани з брудного столу на кухні, коли раптово увімкнути світло й підійти. З'являється відчуття власної недолугості. Вигляд цих прилавоків – це головний бронепοїзд капіталізму.

Зайшли до крамниці, де продавали бренді на розлив. На свою дрібноту взяли по сто грам, випили залпом. Маленький продавець-грек аж затанцював, коли таке побачив. Греція нас дивувала, а ми шокували греків. Я прихопив пляшку вина і всі пішли до порту. Ще здалека побачив Степанова, який стояв біля кіоску з пресою. Остеронь переминалися з ноги на ногу хлопці. У них на обличчях був такий вираз, наче вони не тут, а деінде, а про те, що тут відбувається, й гадки не мають. Бравий

електрик Степанов гортав еротичний журнал, пускав слину, плював на палець перед тим, як перегорнути сторінку. Поруч малюк років шести дивився еротичні комікси. Не відриваючи погляду, Степанов бурмотів: “Дивіться, хлопці, дивіться. Коли ще попадете. А може й ніколи такого не побачите”. “Такого не побачите”, – перекривив Шелудченко і сплюнув. А шестирічний грек не боявся, що такого не побачить.

З Андрієм сфотографувалися на фоні пам'ятника Александру Македонському, який гарцював на своєму Буцефалові. Все йому мало, непогамовному.

Червень 1988 року.

Сіракузи. По обіді. Спека. Над бухтою – два гідроплани, як велетенські дзиги.

Червень 1988 року.

Порт Сіракузи невеличкий. Все охайно і продумано. Вечорами в порт заїжджають на авто компанії молодих італійців – просто подивитись на іноземні теплоходи. Ніякої заборони, ніяких непорозумінь з охоронцями.

В понеділок місцеві докери здебільшого бастують. Певно, з похмілля.

Двічі були на місцевому базарі. Я сподівався побачити гармидер, суперечки, крикливих матрон. Тихо, не поспішаючи бродять ці самі матрони і їх чоловіки. Продавці перемовляються словом-другим одне з одним, посміхаються покупцям. Зрідка якийсь продавець чи то від спеки, чи то від нудьги повільно підносить руки у вигляді рупора до рота і верещить на весь базар: “Чинкве міле ліре”!

Ми знову видали на гора homo soveticus. Придбали дешевого вина. Запропонували третьому механіку, який вже

звично “вигулює” нашу пару, десь хильнути. Не довго думаючи, заводить до кав’ярні, де просить у італійця за стійкою шість порожніх стаканів. Той здивувався, але виставив. Швидко розливаемо, випиваємо, дякуємо і забираємося геть. Німа сцена в “Ревізорі”, як би талановито її не грали – навіть не поруч. Італійці ще й очі вирячили, як морські окуні. Соромно. Але вина давно не пили, так що цей сором швидко зник, а натомість – легкий хміль.

Липень 1988 року.

Кальярі. На вуличках продають убогий крам чорношкірі, які на паромі прибувають із Франції. Ми з ними жваво торгуємось. Хотів придбати годинник. Негр з якогось дива вирішив покепкувати з Андрія. Перегукується з товаришем, киває в наш бік, вочевидь глузує. Ми починаємо заводитись. Підійшов Льоха Мичич, – два метри зросту і гора м’язів, – мовчки взяв негра за ніс, підняв догори, потримав кілька секунд. Італійці навколо зааплодували, а невдаха-торговець забрався геть. Годинника я придбав вдвічі дешевше в сусідньому кварталі.

Липень 1988 року.

Прийшли в Пулу. Море тут дивовижне. На камінні над морем лежать оголені засмагли дівчата. Одна задериковатого вигляду панянка обернулася величезним рушником і розмахує своїми плавками над головою, підморгуючи нашому старшині. Її подруги регочуть, а хлопець червоніє, мов рак.

Липень 1988 року.

Вчора на тих всесвітньо відомих сходах, які увічнив у своєму фільмі Ейзенштейн, милі одеситки спробували роздягнути хлопців з нашої роти – Вадима Бобікова і Олега

Важоно. Підійшли, запропонували переодягнутися в старі штанці і по-доброму віддати свої джинси. Поблизу метрах в п’ятнадцяти від сходів стояла компанія молодиків – майже два десятки лобуряк. Хлопці чимдуж побігли вниз, що зберегло їх джинси від експропріації. Оце так місто!

Серпень 1988 року.

Знову Сіракузи. І знову ми відзначилися. До капітана завітали керівники туристичних агентств. Справа в тому, що наші гаврики розібрали всі рекламні буклети. Італійці не могли зрозуміти, навіщо нам оті буклети в такій кількості. Якби ж то ми самі могли це зрозуміти.

Вересень 1988 року.

Дюнкерк. Через шлюз зайшли в порт. На лівому боці шлюзової камери стояла молода панянка і розглядала нас з цікавістю ентомолога.

Вересень 1988 року.

Рига. В кав’ярні, де сиділи вдвох з Тимошем, підсів місцевий віком років за сорок, спитав, звідки ми. Я так зрозумів, якби розмовляли російською, то віддухопелили б нас, грішних. А все тому, що зайшли в заклад для латишів.

Жовтень 1988 року.

На літоб’єднанні розбирали мої останні вірші. Щодо вірша про похорони Леоніда Ілліча консультант сказав, що занадто жорстко, особливо порівняння народу з піонерками на лінійці, які безугавно і з захватом клянуться. Але такі ми є, ми дивимось на себе тверезими очима тільки біля труни свого ідола. Навіть якщо цей ідол – добрий Брежнев.

Був у Владлена в гостях. Показав мені рядки Достоевського про соціалістів. Знову розмови про втрачену і замордовану іногородцями Русь. Що таке Русь? Українці мають до неї відношення? Якщо послуговуватись списком прізвиськ її захисників, “печальників”, то, скоріше за все, ніякого відношення. Я розумію росіян, що пробують повернути собі своє, споконвічне, але важко це зробити, якщо всі сили народу витратити на присутність в інших республіках, на всесвітню домінацію. В дитинстві, коли їхав у Ленінград, вразили мене своєю вбогістю псковські села. А чого так виходить? Бо все назовні. Якби ж то росіяни любили себе трішечки більше, ніж свої ідеї. Люди нібито непогані.

Листопад 1988 року.

Три дні тому їздили з Владленом у гості до Кушнарьової. Вона живе в сусідньому райцентрі разом з бабусею. Працює в бібліотеці.

Сиділи в її кімнаті, пили “КВ” (до чого ж бридкий коньяк!) і вино. Розмовляли про Мандельштама. Владлен читає його вірші. Як мало я знаю!

Потім завітали дві дівчини й хлопець, що виявився другом Варвари. Друг молодший на чотири роки. Всі граються в богему, в убогу провінційну богему, що живе чужими думками. Варвара – ця дійсно богемна натура, поетка з голови до п’ят.

Повертаючись до міста, слухаю Владленові речі про масонів, всесвітню змову і спробу підпорядкувати всі народи владі одного уряду. Так просто: злодії та їх чисті жертви. Скоріше, вівці та їх різники. А втім, поети з більшим хистом переймалися дурницями ще більшими, ніж оця Владленова єресь. І навіть якщо це – не єресь, небезпечно перейматися всім своїм єством однією ідеєю:

висотує до решти. Підсунуть поету ідею, а він схопився за неї і виспіває. Навіть не помітиш, як станеш Дем’яном Бедним.

Грудень 1988 року.

Іспити ось-ось, а я ніяк не зберуся взятися за підручники. Натомість пишу отаке.

Плач єгиптянки.

(Земля Та-Кемт)

Чому, о чому, скажіть-бо,
Світ повен по вінця скорботи?
Вона, мов пісок, що вітер
Несе до Чорного Нілу.
Вона в нас живе і завше,
Як тінь і як подих – поруч.
Немає від неї рятунку
Ні в цьому житті, ні в іншим.
О Боже! Господи грізний!
Далекий, незрозумілий.
Страшний же твій меч і длані,
Що цього меча стискають.
Тяжкий же твій меч і длані,
Що цього меча здіймають.
Вони пірамід ще важче,
Вони страшніше пустелі,
Вони неблаганні в помсті.
А наші величні боги
Свій жах заховали в храмах.
І навіть Пта наймудріший
Не знає лиху причини,
І навіть Ра сонцеликий
Хмарою затулився.
О Боже, Боже далекий,

Суворий, незрозумілий,
Поверни, поверни дитину,
Квітку мою, моє щастя!
Хто в чому винен, не знаю,
Хто вище з богів, не знаю.
Поверни малюка, благаю!
Радість мою єдину.
Може сліз Тобі моїх мало,
Може сивин моїх мало?
Але плаче Та-Кемт від моря
До Нубії, що край світу.
А Ніл – він сльозами повен.
В нім хвиля, як в морі солоня.
А вітер – той звіром виє.
Верни ж бо мою дитину!
Я мріяла, я співала,
Що син підросте і буде
На човні по Нілу з батьком,
На човні йти легкокрилім.
Я думала журавлями,
Священними журавлями
Доля йому прокурлика
І буде мій син щасливим.
Я мріяла, я співала...
О Ніл, чому ти не витік?
О зела, о парость буйна,
Чому вас сонце не спалить?
Навіщо усі сподівання?
Навіщо цей світ жорстокий?
Поверни мого сина, прошу,
Господи грізноокий!

Січень 1989 року.

Ось і все. Випускний гуляли весело. Калиновському, який на перших курсах був нашим ротним, зав'язали метеликом галстук. Василь Мельничук був з молододружиною і я їм сп'яну набажав... Юрка вкладали спати першокурсники. Погляд у нього був, як у здивованого олігофрена. Вперше бачив його в такому стані. Через два тижні вступні іспити. Ленінград! Василь!

Січень 1989 року.

Б...ь, математика! Перелистую підручники, а в голові – рядки, рими.

А злодій-листопад дерева обира.
На яблуні старій порепана кора.
Краса, о дівчино, твоє найліпше злото.
Що лишиться? Краса також вмира.

Січень 1989 року.

Різдво святкував удома. Друзів в місті немає: один служить, другий вчиться. Студією математику. Деякі теми для мене геть нові, так що дуже тяжко. Є шанс вхопити двійку.

Днями кицька зжерла папугу. Цей ідіот стрибав по кімнаті й не зміг втекти. Кицька шкодлива – якось ловила рибу в мисці. Я її спіймав, замкнув у туалеті. Ця зараза хвостата, поки там сиділа, розмотала рулон туалетного паперу.

Погода непогана. В останньому номері "Юності" велика стаття про Антоновича-Овсієнка, ілюстрації Далі. Читаю українських поетів епохи Бароко. Величковський мене зачарує.

Їздив до тітки, наївся тістечок та пиріжків. Тітка їх добре готує. Бабуся постаріла.

Лютий 1989 року.

Таки поступив. Тепер пишу всім листи. Твір писав з перепоею: з Тимошем та Юрком пробував місцеве пиво.

В Ленінграді багато гарних жінок, але на півдні їх куди більше. В Ленінграді жінки схожі на русалок – симпатичних примар.

Вимоги до нашого брата, – тих, хто закінчив бурсу, – невеликі: носити форму, нечасті чергування. В організаційно-стройовому відділі сприймають нас, як офіцерів. Стипендія – двадцять карбованців, підвищена – тридцять. Влітку в море на сім тижнів, потім місяць відпочинку, якщо рейс не затягнеться. Дозволяється скласти іспит на четвертого помічника і навіть займати цю посаду.

Лютий 1989 року.

Пахне весною. Мешкаємо в гуртожитку на Стрільні. В кубрику четверо: я, Тиміш, Юра, хлопець з Ленінградського арктичного училища Микола. Почуваємось непогано. Перед іспитами жив у Василя, вірніше, у бабусі мого друга, в квартирі на Васильєвському острові. Величезне приміщення в старому будинку на Середньому проспекті. Три кімнати і коридори, ширші Боспорської протоки. Хазяйка Катерина Іванівна, професорська вдова, дама інтелігентна, володіє двома іноземними мовами. Василь, як мені здалося, любий онук, з яким у неї пов'язано багато надій. У мого друга тепер є маленька майстерня в комірчині з віконцем під стелею. В комірчині мольберт, книжкова полиця, стілець і відкидний столик.

Наприкінці квітня Катерина Іванівна збирається відвідати своїх дітей. Місяць в нашому місті, місяць в Дніпропетровську. Я передчуваю, що то буде, коли мій друг залишиться один. До речі, він продав нещодавно дві свої картини. Біля пам'ятника

Катерини збирається малярська братія, виставляє свої роботи, продає. І Василь там стоїть деколи. Підійшов дивакуватий фін, подивився, спитав ціну. Василь загнув про три сотні. Каже, несвідомо вискочило таке число. І фін заплатив! Карбованців п'ятдесят прогуляли в кафе “Чародійка”, що на Невському.

Лютий 1989 року.

Мав інтрижку з бухгалтеркою з Кіровського заводу. В місті випадково зустрілися, в кінотеатрі. Запросив до кафе. Потім вона покликкала в гості. Виявилось, заміжня. Перша зустріч, вона ж остання. Банально все.

Березень 1989 року.

Всю суботу гуляв в Ермітажі, у залах Рембрандта і Рубенса. Василь каже, що Рубенса сприймає важко. Можливо, людині не подобаються жінки в тілі.

Навпроти скульптури Канови сиділа панянка і змальовувала Психею. Над дівчиною схилився Морока і щось підказував.

“Як ся маєте, вельмишановні?” – привітався я і спіймав погляд сірих з голубим очей дівчини. Вона була симпатична, погляд привітний. Василь нас познайомив. Її звали Евеліна, вчилася на першому курсі інституту Рєпіна.

Нишком зустрівся поглядом з товаришем, запитально повів очима. Василь заперечливо похитав головою. Я тоді зрозумів, що це початок нового роману. Зазвичай я довго роздумую з цього приводу, зважую, рефлектую. Цього разу зрозумів все миттєво. Ось дівчина, яку звать Евеліна, і початок нового роману зафіксований в просторі і часі.

Вони працювали близько години, а потім ми пили каву на першому поверсі. Я запросив у бар на Гоголя, де була непо-

гана бастурма. Ліна, здається, небалакуча. Як вони затоваришували з моїм другом? А втім, у нього хист встановлювати відносини з жінками, не переступаючи межі між товаришуванням і чимось більшим. Рідкісний хист. Потім проводжали нову знайому до будинку, де вона наймає кімнату в комуналці. Як люди можуть жити в комуналках?

Морока каже, що Евеліна – вихована особа, з доброї родини, трохи екзальтована. Останнього спершу не помітив.

Квітень 1989 року.

Країна схибнула на політиці. Вибори з'їзду депутатів – як грандіозна вистава. Все разом: розумні слова, тупість, марнославство, наївність і агресія. Чим воно обернеться?

Квітень 1989 року.

Як же довго добиратися від Стрільни до міста!

Ходили з Василем у шашличну поблизу Балтійського вокзалу. Морока познайомився з викладачкою філософії і увесь час торочив, яка вона розумна. Розмовляли про політику. Десятками купуємо газети, обмінюємо їх. Що з нами? Таке відчуття, що на вулиці березень сімнадцятого року. Розмови, розмови, забагато розмов.

Квітень 1989 року.

Ще навіть вчитися не починав, а вже обридло. Добре, що з трьох з половиною років навчання один – в морі.

З навігацією буде в мене халепа: така нудна і премудра наука... Катерина Іванівна поїхала в гості і в суботу Василь влаштовує вечірку, на яку запрошені його нові знайомі філософи, однокурсники та Евеліна з подругою. Маю дещо приготувати. Тільки б не випало чергування.

На кожному кроці продають гороскопи. Тепер знаю, яка я рослина, тварина, стихія та інша всяка всячина. З'явилися перші паростки. Снігу вже немає.

Квітень 1989 року.

Сидимо на лекції з політекономії. Субота пройшла бурхливо. П'ють філософи, як вантажники. Познайомився з новою приятелькою Василя Наталкою Науровою – пухкенькою, симпатичною панянкою двадцяти чотирьох років, аспіранткою. Був там ще аспірант Валерій Тарасюк, родом з Херсонщини. Цікаві люди. Художники теж цікаві, але, до певної міри, самозакохані.

Спочатку всі почувалися трохи незручно. Розмовляли спроквола, пили сибірську та грузинське вино. До Евеліни пробував залицятися однокласник Василя, але дівчина його ввічливо відшила. Парубок довго не переживав і почав волочитися за Ліниною подругою Іриною, щоправда, теж без особливого успіху. Потанцювали з Ліною. В неї пружне тіло і приємне на дотик волосся.

Наурова завела з Василем диспут щодо, як то кажуть, сучасного політичного моменту. Вона вважає, що в тій чи іншій мірі потрібна жорстка політика, другими словами, реакція, – інакше Союз розпадеться. Тарасюк сказав, що пані драматизує.

– Ні, я не драматизую – заперчила Наталка. – В основі будь-якого суспільного устрою лежить ідеологія, система стереотипів. Це майже аксіома. Зникає основна ідеологія і починається процес ідентифікації малих спільнот у великій. Національне, класове, релігійне. В таких імперіях, як наша, ідеологія та ефективність примусу – головні засади утримання рівноваги.

– То у нас імперія? – запитала Ірина.

– За загальними ознаками імперія, – докинув Тарасюк.

– Всі імперії розпадаються, – мій друг взяв за руку Наурову і потяг танцювати. Цікаво, які наслідки такої розмови ми мали б у вісімдесят третьому?

– У нас, Васю, вже був вісімнадцятий рік, – політична дівчина ніяк не могла вгамуватися.

– Рік нереалізованих можливостей, – сказав Морока. – Леніна не вбили, Установчі Збори розігнали, Україну просрали.

– Ти у нас петлюрівець, пане.

– Та ні. Я бандерівець недобитий. А петлюрівців добили всіх.

Розмова завмерла. Пари танцювали. Я взяв руку Евеліні і трохи потиснув.

Майже опівночі ми з моєю новою подругою їхали в останньому тролейбусі до неї. Тролейбус повз темною вулицею вздовж каналу. Дівчина малювала пальцем на вологому склі, а я дивився на її пальці, на місто за вікном. Це місто схоже на сухотного. Попереду сидів п'яничка і видавав страхітливі звуки: щось середнє між кашлем і чиханням. Підлітків, що стояли біля дверей, спочатку ці звуки смішили, потім почали дратувати, потім вони заходилися рахувати інтервали між ними. На наше щастя, п'яничка заснув. Прощаючись, домовились сходити в кінотеатр “Москва”, де нещодавно надибали чудовий бар.

Квітень 1989 року.

Ні, не пекло зла людського, не страждання всесвітнє, не скороминучість наша заводять нас в такий відчай, а нескінчене повторення всього вказаного, непідвладна безмежність всесвіту.

Країна моя, п'яна моя імперія, як же витримує себе ця строкатість, ця різноманітність, ця постійна напруга?

Квітень 1989 року.

Сняться дивні сни. В дверних замках знаходжу карбованці та трояки. В синьому небі згасла свічка і чорною кицькою обернувся присмерк. Серце переповнив жах. Прокинувся, знову заснув. В тому, другому сні, я – невільник обмеженого простору і когось невидимого. Цей хтось був навколо і в мені. Мене оточили джунглі, маленькі болітця, птахи, які літали в темряві, що наче густіла, і це при денному світлі. Якись ледь чутні голоси, брудно-зелений липучий час. Відчуття заборони.

Я разом з іншими людьми йду через ліс, ловимо білих папуг та різну дрібну живність, не розуміючи навіщо. Насунулася темрява. Подих стиснуло, відчув руки на плечі. Голос сказав, що потрібно зловити все живе і разом з тим, що зловимо, тікати геть. Простуємо через гущавинь молодого підліску. Назустріч чорношкірі. Ми їх розкидали, а вони зникли в повітрі. Дійшли до моря, за яким, – я знаю, – воля. Відзел до неба натягнуто тоненькі мотузки. Я розриваю це плетиво і випускаю папуг, що в цім мотузці ув'язнені. Сам заплутався, зависаю в повітрі й розумію, що невдовзі світ опанує тиша. Відчуваю, як простір збільшується. В мотузках, мов комаха в павутинні. Знесилів. Прокидаюсь...

Квітень 1989 року.

Мої бажання волочать мене, як невільника. Хто я? Навіщо все? Просив прозріння в долі. Доля інколи кидає мені миттєвості, як копійчину.

Травень 1989 року.

На свято пішли в “Москву” і напилися в барі. Там чудовий глінтвейн і коктейлі непогані роблять. Що там був за кіно-

фільм, я так і не дізнався. Хіба після двох скляночок глінтвейну і чотирьох коктейлів згадаєш про якийсь там кінофільм?

Як Ліна гарно сміється! Ми таки добрели до її кімнати, пили каву, цілувалися.

Василь продав папку з малюнками. Серед проданого – малюнок з аборигенами Полінезії, хвостом кита та зміюкою на мотузку в одного аборигена. Чудовий малюнок. До речі, Василь не знижує ціни. Каже, що краще подарувати, ніж оцінювати себе дешево. Треба перехопити в нього грошей до практики, бо мої запаси, зароблені ще два роки тому на практиці, вже вичерпалися. Тиміш зондував з приводу можливості попрацювати вантажником на хлібозаводі.

Травень 1989 року.

А коли мене запитують, яка пора мені найбільше подобається, я скажу, що люблю йти вулицею на початку травня, щоб навколо ходили люди і нікому з них не було до мене діла. Я полюблю відчуття спокою і вже минув той час, коли я жив віршами Рембо та картинами молодого Рембрандта. Зараз в мене – Честерфілд та Гоген, а також добрий Екзюпері. Можуть закинути, що зарано я зупинив свою молодість, але це не зовсім так. Я попросив мою молодість глянути на своє відображення в дзеркалі, цінувати кожну мить цього життя, щоби ці поціновані моменти не забулися, а перетворилися в тихі спогади. Хочеться певного ладу серед оточуючого безладдя.

Травень 1989 року.

Коли скінчилося моє дитинство? Можливо, це було в п'ятому класі, коли я вперше відчув, що кожному з нас судилося залишитися сам на сам з пані, що зветься смертю.

Оце подумав, що великі ідеї врешті-решт приносять великі розчарування.

Травень 1989 року.

Слухаю Висоцького. Який особливий в нього голос!

Пили в Ліни чай. Гарно вчора поговорили. Вона ще та егоїстка (а сам ти хто?), але така мила і дуже вразлива особа. Інколи здається, що я їй до одного місця, яке носять нижче спини. Добре, якби я помилявся в своїх побоюваннях.

Травень 1989 року.

Намагаються об'єднати народ ненавистю, а не потребою порозуміння і злагоди.

Згадав себе малюком. Стою серед двору перед зеленою хвірткою. Двір величезний, світ за парканом просто неосяжний і такий цікавий. Граюся, але невдовзі стає нудно і я гукаю: “Рома! Рома!”.

Роман з'явився в моєму дворі, коли я грався в танк, змайстрований зі старого металевого ліжка. Хвіртка відчинилася і я побачив малюка в рожевій з білим шапочці й мишачому пальто.

– Ти хто? – питаю.

– Я Рома, – сказав Рома, якому тоді було три з хвостиком.

Отже, я кличу Романа. Біля хвіртки двору навпроти виникає постать мого товариша.

– Рома, йди до мене.

– Спитаю у мами, – відповідає він і повертається до свого будинку. Невдовзі ми сидимо на ліжку під яблунею і придумуємо собі заняття.

Червень 1989 року.

Скоро практика. Не хочеться. Мабуть тому, що важко розлучитися з Евеліною. Добре з нею. Вчора сиділи на старенько-

му дивані в її кімнаті, голова до голови, тихенько розмовляли. Я знав, що залишуся цієї ночі і вона знала, але чомусь соромилася перейти межу. Присів навколішки, обняв її ноги, поклав голову на коліна. Вона пестила моє волосся, а мені хотілося розчинитися в ній, застогнати від насолоди її близькості.

Кохання?

Вересень 1989 року.

Практика була така собі. Ходили в Ліберію, Гвінею, Бенін. Боялися якоїсь епідемії, отже – на берег ніхто не виходив. Вивезли якимось на автобусі, подивилися на місцеве життя через вікно. За чеки придбав непогану куртку, джинси і косметику для Ліни. Відпустка вийшла короткою. Мої переїхали в Волноваху, де батькові запропонували нову посаду. Селище не сподобалось. В квартирі мешкає нова кицька – сіамська дикунка.

Зараз читаю лише газети та журнали. З України привіз “Київ” та “Всесвіт”.

У подруги моєї часто трапляються перепади настрою. Дратує постійне перевдягання та причісування. Ні, трохи брешу. Деколи подобається дивитися, як вона це робить.

Листопад 1989 року.

Ця дивовижна петроградська незборима мряка. Вчора вийшли з Ліною з затишної кав’ярні, що називається “Муза” і я відчув раптом силу цього вологого мороку, який пробує здолати світло вуличних ліхтарів.

Були на вечірці у Василевого знайомого грузина – гарного молодика, який марнує час в інституті інженерів морського транспорту і приймає в батьковій величезній квартирі милих статисток з Ленфільму. Евеліна спробувала привернути

до своєї особи загальну увагу, але в неї нічого не вийшло, бо симпатичні актриси ладні перегризти підвіконня за цю саму увагу. Ліна насупилась і настрій у неї покращився тільки після четвертого бокалу вина.

Листопад 1989 року.

Сиділи з Василем у шашличній за три квартали від площі Повстання. Василь нещодавно приймав участь у виставці молодих і здібних художників. На його думку, невдало. Їли бастурму, цідили коньяк. Коньяк гидотний, хоч коштує, як добрий вірменський. Якщо товари зникатимуть із крамниць з такою ж швидкістю, то й така гидота буде дефіцитом. Що дають, те ми й п’ємо.

Василь написав храм і сосни перед храмом. Враження, що храм злетів. Я перед нашим походом дивився на цю картину і не міг відірвати погляду. Для Василя ця робота – наче чужа, вибивається з ряду. Він, звичайно, такий підкреслено спокійний і реальний. А тут – поєднання української примітивної техніки вуличних малярів двадцятих, роботи яких бачив я в сільських хатах, і напруги дядька Гогена. На останній виставці картина не виставлялася. З інших, що моєму товаришу подобаються мало, продав він лише три. На дві сотні він купив краму в галантереї, сотню пропив з Науровою. Посиділи вони добре. Василь розповів, що в стані сильного сп’яніння пообіцяв намалювати три її портрети. Один вже розпочав. Досі не можу зрозуміти їх дивні відносини. Друзі? Коханці? Не знаю. Напиваються разом, сперечаються, буває, сплять в одній квартирі, а в сторонніх – лише здогадки. Ніколи не питав, що там насправді.

Морока замовив ще пляшку. Ціна пляшки – тридцять п’ять карбованців.

– Василю, ми так просидимо і другу сотню, – кажу.

– Трохи більше. А потім на місяць я беруся за роботу. Бабуся не буде лаятися, що ти не вберіг мене від пиятики. Бабуся поїхала в Почаїв на прощу. Одягне хустку, чого майже ніколи не робить. Ну, нехай бабусі щастить. Що в тебе з Ліною?

– Все добре. Буває деколи трохи незручно, начебто кожен грає свою роль. Буває незручно.

– Так складно?

– Як завжди. Уяви: дівчина з'являється перед своїм лицарем у білій сукні, а потім починає прати перед ним трусики після менструації.

– Човен кохання може розбитися об побут?

– Сподіваюся, що минеться. До того ж, не в побуті справа. Якось перепона відчувається.

Січень 1990 року.

Новий рік святкували на дачі батьків Наурової. Наталка чудово готує. Евеліна була в помічниках. Овочі вона нарізає гарно. В неї все по формі гарно.

Десь о другій пішли в ліс. Годину блукали, потім знову пили, танцювали. Полягали близько шостої. Наталка постелила нам на другому поверсі на старому дивані. Ліна невдовзі відвернулася і відразу заснула. Потім уві сні звично перевернулася на другий бік і дихала перегаром та стиха постогнувала. Змішувати не треба.

Першого з обіду до ночі знову танцювали. Під'їхав Валерій з подругою, авангардист Дідик, тихий і дивакуватий, з тихою і дивакуватою дружиною. Подруга Тарасюка, напевне, втомила-ся в постійних спробах здаватися значною особою.

Січень 1990 року.

Сьогодні здихався клопоту з контрольною з фізики. Списав у хлопців все, що треба було списати. Фізика – не моє.

Найкраще йде політекономія та історія КППС. Такі малоінформативні предмети, що вистачає десять хвилин перед семінаром, щоб отримати п'ятірку. І головне – думати не треба.

Перечитую Енгельса про походження сім'ї та інших суспільних інститутів. Цікаво.

Може трапитись так, що навесні підемо в рейс на вітрильнику. Це добре. Правда, потім половину літа в Петрограді.

В телевізорі розходився Горбачов. Не хоче віддавати Литву націоналістам. І погрожує, і вмовляє, і пророкує.

Січень 1990 року.

З Ліною вибралися в театр. Не люблю театр. Ліна похмура і непривітна. Певне, погода впливає.

Країна здуріла. Таке відчуття, що ми всі накопичували в собі цілі озера ненависті, яка врешті-решт пролилася і затопила простір на ймення – СРСР. Мали надію вийти з болота на твердий ґрунт, а натомість втрапили в трясовину. Чвари, кров і здичавіння.

Лютий 1990 року.

Тиняюсь палубою вітрильника, чекаючи, доки всі зйдуть на берег. Настрій кепський. Такий кепський, що хоч лізь та вішайся на самій високій бом-брам реї. Скоро буду знати, як і що тут зветься. Наприклад, щогла, на якій мені проливати ще кілька тижнів свій піт і калічитись, – грот.

В Америку ми не підемо. Будемо кружляти навколо Європи. Як повернемося, піду до Василя пити вино. Напиватися не будемо. Як каже мій друг, бродитимемо дахами, смітниками, водостоками та іншими визначними місцями. Ще будемо смикати за хвосты ленінградських кицьок. Головне – не займатись канібалізмом, бо відчуєш пристрасть і підхопиш гастрит.

Мене катує тітка на ймення совість: хлопці побігли вивантажувати продукти, мене ж не покликали. Бігти самому виглядає якось по хлопчачому, а не допомогти якось незручно. Наряди і роботи мене обходять. Сьогодні вже двічі подивився телевізор і двічі поспав.

Отримав листа від Евеліни. Розважається в своєму богемному середовищі. Перечитав цей лист і захотілося в море. Знову відчути рух, задоволення від цього руху і відсутність думок про політику, жінок, обов'язки. А рухатися – в напрямку Канар.

Купив на березі кілька журналів. Давно не читав з такою насолодою.

Березень 1990 року.

Виїхав українець в іншу республіку. Подивились там вовком на його українство, а він і злякався. Думас, що не такий, як інші люди. Люди – пристойні охайні московіти, а він же хохол. Треба, як інші пристойні люди – росіянином. І вже українці здаються недоречними в своїм українстві, вже хочеться від них відвернутися. Ну хіба ж наші прокоповичі та полоцькі виявлять себе поміж хуторян? Нам треба побіля царя чи цісаря, а якби ще папа куточком ока помітив!

Не хотіти бути другорядним – зрозуміле бажання, але не бути другорядним – не означає не бути собою. Які б там не були обставини, яким би гарним не було їдло в чужій мисці, не треба зраджувати себе.

Березень 1990 року.

Хлопці з ростовської бурси накрали в крамницях Гамбурга косметики та різної дрібноти, ходять, вихваляються. “К чому стадам дары свободы?” – певне, про нас, недолугих. А втім, немає тої свободи. Тільки можливість свавілля. Смута, Руїна. Ослаблення

влади при нездатності народу до самоорганізації викликає анархію. Повстання рабів, здебільшого, лише повстання рабів.

Квітень 1990 року.

Стояли в порту Риги. Зателефонував Василеві. Він розповів, як колони демонстрантів стояли під Зимовим палацом з плакатами: “Гдлян та Іванов – Катаньї перебудови”. Якийсь дядько, що простував повз натовп, пробурчав: “Гдлян та Іванов – каналії перебудови”.

Квітень 1990 року.

Вони таки промайнули, ці дивовижні три дні!

Коли я увірвався до Василевого помешкання, то зустрів мене Володька Тимчук своїм трохи картавим: “Добрий день, Оресте”. Катерина Іванівна похитала головою і сказала: “Зустрілися, хулігани”. Василь посміхався так, наче його картину придбали для музею мистецтва “Метрополітен”. Ми поснідали і повели нашого друга дивитися місто. Спочатку майже без черги зайшли в Ісакіївський. З дзвіниці милувалися картонками дахів цього дивовижного міста. Потім були в Ермітажі, від Зимового пішли Невським до площі Повстання, в бістро на Староневському їли піцу та жульєни. В тому ж приміщенні пробували пунш.

Володя розповідав, як служив два роки слюсарем. Якби мене забрили, я б вив, як та побита собака. На флоті дисципліна має сенс, бо є запорукою виживання. Навіщо в армійській майстерні муштра, зрозуміти неможливо.

Від площі Повстання доїхали до Балтійського вокзалу. На вокзалі купили морозиво і сіли в електричку. Наша мета – Петергоф. Полічили припаси: в моїй сумці пляшка рейнського, цукерки; Василь віз три пляшки пшеничної.

Швиденько пробігли доріжками музею і спустилися до за-токи. Розташувалися на трьох колодах. Сонечко пригрівало, я розливав в паперові стаканчики вино, Василь мугикав пісеньку про пироги з сиром, а Володя дивився на теплоходи, що йшли вдовж берега в порт. Першу випили за зустріч. Другу теж за зустріч. Мене стали допитувати про закордон. Я розповідав, але сам не відчував піднесення від своїх розповідей. Згадав, як за-хлинався від задоволення, коли вперше в родинному колі опи-сував це диво, що ми називаємо закордон. Невдовзі перевів роз-мову на останні події в країні. Володя днями був у Львові, отож в нього були останні новини про рухівців, Гельсінську спілку.

– Мій двоюрідний брат, – розповідав він, – якимось приймав участь в демонстрації наших місцевих рухівців. Дали йому жовто-блакитний, поставили поруч одного з місцевих лідерів, який півроку тому був комсомольським активістом на міс-цевому комбінаті. Той весь такий поважний, запрацьований, одягнутий як на свято. Брат питає: “А галстук, пане, чи не канадський?”. “Німецький”. “А костюмчик?”. “Англійський костюмчик”. Цей молодий вождь обернувся до демонстрантів і закричав: “Пісню, братове!”. І легенько ліктем стусонув під бік величезну бабу, що стояла ліворуч. Баба заревла: “Ще не вмерла Україна”. Знаєте, що цікаво? Коли демонстрантів луп-цювала міліція, цього комсомольця тільки за руки тримали.

– Може з позаштатних співробітників?

– Хтозна. Можливо, бояться.

– Чого бояться? – спитав Василь.

– Майбутня влада.

– Та годі вже, Володю. Хто його пустить до влади?

– Не скажи, Оресте. Опору особливого я щось не помі-чаю. Думаю, домовляться.

– Наші партійні щоб з кимось домовлялися? – я аж засміявся.

– Все змінюється.

– Так, хлопці, політику до біса. Прибиральниці, й ті вже в політиці. Геть усі подуріли. Розлетиться Союз.

– Ну і лях з ним, – пробурчав Володимир.

Годині о сьомій ми приїхали на Стрельну. В кубрику ні-кого не було, бо Юрко і Тиміш поїхали на свята додому. З ві-кна було видно діброву, що зеленіла першим листям. Стояла вечірня тиша, тільки зрідка перекликались птахи.

Я швиденько наклав на стіл. Горілка була не найкраща, але випите до цього моменту допомагало подолати цей недо-лік. Після другої пляшки Володя заснув, а ми сиділи навпроти вікна, гомоніли, слухали, як витьохкують солов'ї. Я не знаю, чи буде ще в моєму житті така чудова, така спокійна ніч.

Травень 1990 року.

Після свят приїхала Ліна. Зустрів її на вокзалі, приїхали на квартиру. Сіли пити чай. Евеліна сказала, що нам треба роз-статися. В неї, виявляється, ще до інституту був хлопець, якого вона кохала. На травневі знову зустріла цього кавалера і в нього відкрилися очі: він також зрозумів, що кохає її. Цей розлучник – “кооперативщик”, заступник директора торгівельного коопера-тиву. Я мовчав. Це ж треба, як можуть раптово відкриватися замулені очі. Труба, як сказала б моя однокласниця Цалюк.

Ось і скінчився такий чудовий роман. Мій перший справ-жній роман.

Жовтень 1990 року.

Давно не вів щоденник.

Україна вирує. Гетьман на гетьманові. Партії, рухи, спіл-ки, пророки, сивіли, просто крикуни. Василь з підозрою

ставиться до ідеї незалежності. Не знаю, як було б краще. Незалежність, конфедерація, нинішній стан? Можливо, мій друг має рацію і ми таки не дозріли до свободи. У відношенні до політики Морока – песиміст. Де йому до політики, коли вже тиждень в квартирі живе якесь біляве вісімнадцятилітнє створіння, і ніхто не знає, як її ввічливо виставити за двері.

Жовтень 1990 року.

Вчора я зайшов до Зимового палацу і півгодини простояв біля Гогенового ідола, що вражає мене своєю кострубатою довершеністю, доцільністю існування серед розкішної природи, спокоєм дикунства. Потім перейшов через міст і прогулювався набережною Васильєвського острова.

Думав про те, що більшовики зробили велику помилку, будуючи вічне щастя. Вони цим вічним щастям, в їх вбогому його розумінні, так занехаяли сучасне, що це місто, це дивовижно-прегарне сухотне місто зараз нагадує спитого графа, якого доля змусила бути вихователем тупих міщанських дітей. Вічність – справа особиста і не треба державі дбати про неї. А держава наша все одно дбає. Така вже в цієї держави вдача.

Жовтень 1990 року.

Такий день стояв! Тихо-тихо. Сонечко лагідне, немов те кошеня, що набігалось і тепер спочиває, муркочучи.

А дерева вздовж берегів поспішали жовтими, рудими, червоними човниками на захід, далі від сонця. Жовтень тішився гоною дниною, а в спокої цьому було щось від приреченості, тремтіння краплі перед тим, як вона відірветься від гілки.

Я проводжав своє минуле і воно поволі спливало, залишаючи слабкий щем. Я плентався вулицею від Морського вокзалу до бару, що ось-ось мав відчинитися. Біля дверей ча-

тували двоє пристойного вигляду п'яничок (а бар був не самий дешевий) і з ними жінка непевного віку. Пройшов трохи далі, в автоматі набрав номер Мороки.

- Що робиш, друже?
- Катую олівці. Ніякого потягу до праці.
- Я в барі біля Морського вокзалу. Чекаю.
- Зрозумів. Йду, біжу, лечу.
- Чекаю.

Було трохи незручно відривати товариша від його малюнків, але деколи таке вибачається. Двері закладу відчинили і я взяв кухлик пива, а також тарілочку з кількома шматочками вбогої горбуші. Сів у кутку, мліючи від почуття затишку. Гомоніли мужики, жінка меланхолійно пила свою порцію та бездарний кенар за стійкою даремно пробував співати. Думки мої текли поволі, над ними панував легкий смуток, схожий на плюскотіння мирної хвилі.

Яка відносна штука, думав я, це всіма бажане щастя. Ще навесні, виціловуючи плечі моєї подруги, бажав зберегти відчуття насолоди від нашого усамітнення. Мене тоді майже не турбували негаразди майбутнього, вади подруги, і, якщо вже бути відвертим з самим собою, те, як вона мене сприймала. Про останнє я таки мав би турбуватись. Але тепер, тепер все це в минулому. Я начебто вийшов з гри, що мене захопила, подивився на себе збоку, зрозумів, що немає приводу вважати себе нещасним. А навіть якщо й відчуваєшся нещасним... Врешті-решт, щастя нам ніхто не обіцяв.

Отак я роздумував собі, тягнув пиво, смоктав риб'ячий плавник, дивився на вулицю крізь щілину в порт'єрі, на людей, котрі йшли по вулиці. Одним з них був мій друг. Він сів поруч:

- Стомився чекати?

– Та ні. – Я встав, підійшов до прилавку, придбав три кухлі для Мороки і два для себе.

– Оресте, все нормально?

– Чого ти запитав?

– Ти таким був у ті місяці, коли розстався з Евеліною. Згадуєш про неї?

– Згадую.

– Не жалкуй. Все, що не робиться...

– Ти сама тактовність. Давай краще вип'ємо.

Ми випили і Морока розповів про свій новий задум: – Уяви, друже, одні вовки. Вовки полюють, вовки помирають, годують вовчат, дивляться в очі, дримають. А кольори барвисті, не темні, як часто використовують, не трагічні, ні, – радісні кольори.

– Імпресіонізм?

– Ні.

Мій друг виглядав збудженим. Він часто був таким після вдалої праці. А ще жалівся, що олівці катує. Я дивився, як він швидкими ковтками п'є пиво і розумів, що сьогодні ми знову переберемо лишку і будемо робити таке, про що жалітимемо зранку. Василеве збудження поволі передавалося мені. Друг мій говорив плутано. Він завжди говорив трохи плутано в такі хвилини. Декілька раз пробував я після наших походів занотувати його монологи, але виникали великі труднощі: наче бачиш сонце, а зобразити можеш тільки жовту розпливчату пляму.

Морока купив нам ще по одному кухлю і, повернувшись до столу, запитав, вказуючи на меланхолійну пані:

– Бачиш ту жіночку?

– Так. Я частенько її тут бачу.

– Жаль її.

– Чому жаль? Вона має собі втіху.

– Все одно жаль. І її, і нас, і всіх. Ми тримаємося за своє нетривке заспокоєння і втрачаємо Бога. І взагалі... – тут думка пана художника спіткнулася, гепнулася з висоти, і він надовго змовк.

– Може пішки до “Чародійки”?

– Годину йти.

– А ми спочатку на трамваї, а потім через міст пішки.

– Гаразд. – Морока купив кухоль меланхолійній п'яничці, а та, не піднімаючи очей, пробурмотіла подяку. Ми вийшли з бару і поволі попрямували до зупинки. Вже через п'ятнадцять хвилин брели над Невою і дивилися, як до нас поволі наближається маленький буксир, прямуючи в бік затоки.

– Знаєш, Оресте, я вчора відчув, що нарешті можу передати рух в нерухомості. Добре, що ти зателефонував. Я вже шукати когось хотів, щоб похвалитися. Уяви, вовчиця стоїть на узліссі і вдивляється в простір, в далекі міські вогні, а здається, що вона вже біжить підтюпцем у той бік. Тобто, коли дивишся на неї, мимоволі уявляєш її рух. Я просто в захваті від самого себе. Слухай, чи не завітати нам до Російського музею?

– Васю, а перегар?

– Купуємо м'яти перцевої, запиваємо мінеральною і йдемо, наче пристойні люди.

– Ну, якщо як пристойні люди.

Які ж вони бридкі, ці краплі! А Василь майже не запивав. Звичка, напевно.

Ми зупинились біля пейзажу Куїнджі, дивилися на його Дніпро, а я згадував іншу роботу, гру місячного світла в Гетсиманському саду і постать Ісуса, дивовижну серед цього саява. Василеві цей грек дуже подобався, але близьким не був, на відміну від Гогена. Потім ми в дивовижній послідовності

дивилися Даниїла Чорного, Кустодієва та Коровіна. А потім зустріли Наурову з подругою. Дами стояли біля робіт Малевича.

– Яке народознавство, – сказав мій друг і поцілував у щічку нашу милу аспірантку.

– Ти про що? – спитала Наурова.

– Про селянина пана Малевича.

– Не подобається?

– Ні.

– Буває, – філософічно вирекла Наталка і познайомила мене зі своєю супутницею. Супутницю звали Тамара, вона була троюрідною сестрою Наурової, вчилася в якомусь там машинобудівному технікумі. Морока, не питаючи моєї думки, запросив дівчат до кафе. Ми вийшли з музею і вуличками, паралельними Невському проспекту, пішли до “Чародійки”. Вдень Невський – не сама приємна вулиця Ленінграда для прогулянок: постійно ідеш в юрбі, тому ми вибиралися на проспект здебільшого увечері.

Василь з Наталкою жартома обмінювалися в’їдливими фразами:

– Знаю, знаю вас, атеїстів, – взявши дівчину за руку, як маленьку, вигукував мій друг. – Ви навіть такі незрозумілі категорії, як любов та совість, пояснюєте. Ви все можете пояснити. І талант пояснюєте, і долю.

– Васю, котику і зайчику, не обзивай мене атеїсткою. Може я гегельянка, чи як там мене?

– Однаково.

– Як це? – Наурова зиркнула насмішкувато. – Ще в другому класі середньої школи казали нам, що не однаково.

– Таки однаково, моя мадемуазель гегельянка, найкраща з усіх гегельянок. Бо для вас неможливо сприймати цей

світ непоясненим. Дійсність, мов дурепа, в партикулярному вбранні. І Бога навіть пояснили. Ну як же може бути Бог, не пояснений паном Гегелем? Ти уявляєш Бога без пана Гегеля? Як Сущий буде творити, не послуговуючись професорськими інструкціями? Не можу уявити. А ти?

– Звичайно, уявляю.

– От і добре. І філософія тут ні до чого.

– Аспірантура моя до чого?

– Аспірантура – завше корисна справа.

– Дякую.

Тамара дивилася на цю парочку такими очима, що я став переживати за їх стан: боявся, що луснуть, як бульбашки. Заспокоюючи, прошепотів, що люди так жартують. Бувають, кажу, і такі жарти. Здається, повірила.

Офіціант повідомив, що якраз звільнили столик біля вікна. За цим столиком ми і вмостилися. Василь малював Наурову на серветці, а Тамара нетерпляче виглядала офіціанта. Той не забарився. Він був веселий і трохи нахабний.

– Що в нас є? – запитав мій друг, взяв другу серветку і заходився малювати постать офіціанта: – Котлети по-київськи, помідори?

– Є, – відповів офіціант, поглядаючи на рухи Василювого фломастера.

– Також, будь ласка, пляшку горілки, шампанського, сік, ковбасу чи бастурму, що маєте. Так, ще серветки. За них плата окремо. – Мій товариш простягнув серветку хлопцю.

– Ну що, розпочнемо? – спитав Морока, звертаючись до нас. Ми розпочали, а далі вже пішло так, як ото деколи буває, що скільки не пий, а все одно не нап’єшся. Випили все, що замовили, перехопили в барі на площі Повстання, потім подалися до

Василевої оселі, де пробували слив'янку його батька. Наталка заснула на дивані у вітальні, Василь сидів за столом, мугикаючи “Чом ти не прийшов, як місяць зійшов...”, певне, очікував, коли ж ми заберемося геть, або дійсно був у стані повної нірвани; а я пішов проводити нашу нову знайому, котра не виявила за увесь вечір до мене аж ніякого інтересу. Привіз її на таксі до гуртожитку, передав на руки подрузі й поїхав до Мороки, щоб хоч трішечки поспати. Я їхав у трамваї через півміста, дивився у вікно і відчував себе так, наче я тільки що випростався з кокона і почав свій рух з того місця, в якому сходились всі осі світоустрою, в невідомому, геть невідомому напрямі. Попереду була незрозуміла і недобра епоха і присмак болю.

Листопад 1990 року.

Андрій написав з Новоросійська, що в місті мало не на кожному розі торгують вином. Вино в бочках з-під квасу. Мужики пообпивалися. Навіть черг немає.

День жовтневої революції ми відсвяткували ударною пиятикою. Була якась дівчина, Марина. Навіщо?

Жовтень і перші дні листопада були гарні. Тиша, небо чисте, тепло. Ходив на лекцію про інопланетян. Лектор (уфолог – так вона себе називає) вивчає контакти з прибульцями. В неї, завдячуючи матеріалам “звідти”, склалась цілісна картина світу. Спрошуючи: в усіх усюдах якась там Велика Спіраль, що має сім вимірів і повно високих енергій. Добро – мир і порядок. На добрі все тримається. А зло – це заклик до свободи (?). Ми є часткою цього велетенського організму. Якщо почнемо тухнути, організм нас знищить, як бацил. Саме так, як бацил. Повторила двічі. Отже, треба боротися з хворобами власними і суспільними. Всі наші релігії – це лише проекція інформації про

Космос. Найбільш достовірною інформацією в одному з індуських віровчень (назву не запам'ятав). Нам, грішним, підвладні три виміри, четвертий вимір – час. Колись ми зможемо подорожувати в часі – туди-сюди. Потім побачимо, що рухатись можна ще кудись. Було ще про нечисту силу, але я так заплутався, що вже не слухав. Найцікавіше, що її лекції, цей смітник цитат та нісенітниць, збирають повні зали таких ідіотів, як я.

Хочеться мати валізу доларових папірців з двома нулями, купатися в басейні з довгоногими дівчатами, а вечорами ходити дивитися карнавал в Ріо-де-Жанейро. А може, на Волині знайти хащу, залізти в дупло велетенського дуба і гризти жолуді, або завербуватися сумчастим поні в Нову Зеландію.

Грудень 1990 року.

Те, що в кицьки батьків Василя понос – ще не доказ існування вухатих прибульців і не аргумент проти цього існування. Пояснене існує незалежно від наших спроб пояснювати. Поясніть жіночий характер? А відсутність симетрії простору при утворенні резонансних часток? А як би ми навчилися пояснювати при відсутності непоясненого?

Працюю на хлібозаводі. Ніякої охорони. Крадуть всі. Руки побиті, у вухах аж гуде від конвеєра. Тітки вже підходять з розмовами, знайомляться. Спав у комірчині цеху і наснілося, що мене завалило снігом.

Василь влаштував з товаришами виставку. Під час виставки він продав півтора десятка своїх робіт. Півтора десятка! Тарасюк порадив Василю прикупити продуктів: солі, горілки, цукру, тобто вкласти гроші, отримані за картини. Василь вирячив очі, потім подивився на бабусю. Бабуся сказала, що Валерій – мудрий молодий чоловік. Цілий день тинялися

магазинами, барахолками, базарами; придбали дванадцять пляшок шампанського, сім горілки, аперитив, кагор, коробку прального порошку, коробку зубної пасти, олії, блок болгарських цигарок та ще всякого різного. Другий день приніс моему другу сало, яке бабуся Катерина перетопила на смалець, чоботи, костюм, три сорочки, джинси і навіть пляшку кримської мадери. Третій день був бідним на придбання, бо по обіді, закинувши на Васильєвський десять кілограмів цукру, пакунок шпротів і светр з написом англійською, пішли пити вино в кафе біля станції метро. Маленькі ложки в цьому кафе були просвердлені. Офіціантка пояснила, що студенти університету постійно крадуть посуд.

Василева бабуся їде до його батьків на Новий рік. Будемо святкувати у Василя. Прийдуть Наурова, Тарасюк, Тиміш та кілька художниць.

Лютий 1991 року.

Мокрий сніг. Кепсько надворі і на душі кепсько. Позавчора мав купейну історію з однією вульгарною особою (їздив у Новгород). А сьогодні наснилася якась нісенітниця. Дав індійським молодикам перекласти мою поему, а їх головний – бридкий дід, вставив її до свого тексту. Він був покараний за таку капость. Тримає скриньку з прозорою кришкою, а в скрині – склянка з водою. Відкриєш кришку і склянка щезає. Ага, – кажу, – знаєш міф про Тантала, гад? Переклад у діда був непоганий, тож пробачаю. А в моїх руках посудина з водою і шматок золота. В посудині утворюється золото. Кидаю туди ж шматок, що в мене був, і посудина розбивається на скалки. Старий гнівається. Я з кимось невідомим його віддухопелив і той став, немов з гіпсу. Прийшла думка, що

старий – вбивця. З’являються два молодики, які женуться за мною. Дідова смерть означає для цих хлопців втрату великих грошей. Відчуваючи наближення переслідувачів, злітаю. Пролітаю хмару і опиняюся в дивовижній країні. Поля, рідкий ліс, дроти на стовпах. Падаю біля яруги. В ямі щось схоже на козацьку чайку. Поруч – дивні, з нездоровими обличчями козаки, дурнуватою вигляду кобзар. Прокидаюся.

Лютий 1991 року.

Вмерла бабуся Василя. Вмерла в квартирі батьків Мороки. Тиждень тому поховали на цвинтарі нашого міста. Їхали у львівському поїзді, згадували, пили горілку. Сумно.

Березень 1991 року.

Сиджу п’яненийкий (пив з Тимошем). Читаю злі газетки. Про колективізацію стаття: цифри, цифри, цифри. Страшно від такої статистики. Хочеться кричати. Дивлюсь на холодне небо.

Квітень 1991 року.

Народники розуміли природу общини. Повали владу, а з общиною зробиш все, що захочеш. Саме устрій общини на рівні підсвідомості виправдовував деспотію і виправдав би її в будь-якому вигляді. Ленінізм був як антитеза марксизму, як повернення до ідеалів раскольникових та рахметових.

Червень 1991 року.

Згадуючи насильство над селянством, не треба забувати насильства, що чинили селяни: і навесні 18 року, і під проводом Махна. Всю панівну Росію від царя до офіцера, чиновника, купця прирекли і змусили відвойовувати можливість жити. Як уявити силу цієї стихії, силу ненависті і здичавіння?

Новітні яacobінці приборкали хаос тільки ціною радикального спрощення системи.

Червень 1991 року.

Ми вже не вміємо слухати і бачити. Наш погляд сприймає скалки і шматки. Відчуття цілого втрачається поволі. Дивакуваті ідеї, вбогі формули вбогих розумників – паршиве їдло розуму, що забув про своє призначення: жадати прозріння замість слугування потребам шлунку.

Червень 1991 року.

Не треба боятися російської культури, її імперського впливу. Її треба перемолоти разом з іншими складовими і замісити в тісті нової доби, що має бродити, змішати з виноградом наших пошуків, щоб шаліло молоде вино.

Серпень 1991 року.

Ці дні змінили і мене і країну. Думки, емоції розривають на друзки. На папері і рядку не складу.

Вересень 1991 року.

Якими нас будуть сприймати нащадки? Греки не були спокійні, але були вільні душею. Греки і варвари не чекали кінця всьому. Римляни часів імперії при зовнішній стабільності не відчували вже тієї тверді в плині часу. А християни, зрікаючись вічності навколишнього світоустрою, створили дивовижно сталий плин часу: від Воскресіння до Суду. А ми, ніби то й християни, як сприймаємо ми?

Яка нудота в цім листопаді.

Боже правий, яка нудота!

Чорне листя в грязюку пада

В першім своїм та останнім льоті.

Вересень 1991 року.

Василь збирається повертатися в Україну. Тарасюк вже поїхав. Морока планує поміняти квартиру на Харків чи на Київ. А мені що робити? Одна радість – залишається вчитися менше року.

Вересень 1991 року.

Печаль моя! Дружина і сестра! Ти завжди поруч. Ти незмінна майже. Буває, ти відсутня день-другий, і знову в новій сукні біля мене. Я звик до тебе, до твоїх посмішок, я вже втомивсь ненавидіти тебе, я вже втомивсь на тебе повставати. Забудусь інколи, та ранок надійде, і вкотре бачу очі крижані, і стогін свій уже передчуваю.

Жовтень 1991 року.

Новина перша: придбав собі потужний приймач і тепер можу слухати українське радіо.

Новина друга: з Василем сиділи в барі поблизу Морського вокзалу. Тема для розмов одна – події в Україні і в Союзі. Василь дивиться в стелю. Потім нахиляється, бере мене за руку і п'яно бурмоче:

– Ти подумай, вже референдум був і більшість була за Союз. Так?

– Так.

– А тепер будуть проти. Так?

– Так.

– Ну і як же це так?

– Та отож. Як в анекдоті про сусідку і сметану. Я думаю, що незважаючи на референдум і все інше, Союз приречений. Сльцину потрібна влада, ГКЧП допомогло, грузини, вірмени і азербайджанці вже далеко.

– А як же мільйони змішаних шлюбів, як же ця кров, що проливається через національну ненависть, як же релігійні моменти? Хто з цим упорається? Хто буде відповідати?

– Ніхто не буде. Так само, як ніхто не відповів за той жах, що відбувався в Громадянську війну чи в тридцяті. І завжди так було.

– А про більшість... Люди відчувають, що минуле вже не повернути. Що утримувало Союз? Ідея утримувала. І повага народу до сили влади. А тепер? Оресте, кожен сам творить власне горе. Ти розумієш? З покидьками на чолі.

– Ми ще не знаємо, хто є хто.

– Побачиш, дуже скоро побачиш.

– Все буде нормально.

– Вже не буде. І справа не тільки в Союзі. Таке відчуття, що світ зрушив з місця і всі гієни прокинулися. Може сучасний світоустрій занадто складний для стабільного існування?

– Ти що – про кінець цивілізації?

– Я про жорстоке майбутнє. Тому повторю – краще вже не буде. Ти проаналізуй трохи: загальний рівень культури падає, традиції вже не мають сили, мораль змінюється.

– Варварство?

– Не знаю, друже. Цивілізацію щиро шкода.

Отака розмова мала місце. У мого друга криза. Картини похмурі, неначе інший хто малював. Купують, до речі, непогано. Василь вкладає в будівництво. Батьки його, за порадою Мороки, ще торік взяли позику на будівництво будинку, придбали халупу з присадибною ділянкою в районному центрі й купили бетонні блоки, плити та цеглу. Фундамент нового будинку вже готовий. Морока мріє колись збудувати будинок для себе поблизу міського парку: на захід від нього чи на південь. Мені більше подо-

баються вулички від парку до міської лікарні. Особливо, коли жовтень, і палять листя, і димок в'ється над яблунями.

Листопад 1991 року.

Ці юродиві у Достоевського – це суто російське: ніякого почуття міри, ніякої самоповаги, надмір блюзнірського копирсання у власній душі, де одні запитання і жодної відповіді. І поруч Пушкін, Толстой, Чехов. Живі, справжні люди, нормальне сприймання дійсності. Цей народ не зміг втриматися від крайнощів. А найкраще, що в нього було – це шлях поміркованих та порядних. Шкода.

Грудень 1991 року.

Петропавлівська фортеця.

В'язниця й церква поруч. Тут Росія

Думає про захід і про схід.

А гармати, наче чорні змії,

Що отруту спльовують на лід.

Грудень 1991 року.

Ось і сталося. Україна незалежна.

Слухав передачу про Бандеру. Кажуть про неупередженість, а фактично оспівують громадянську війну.

Січень 1992 року.

Союз розпався. Мені не подобається наголос на слов'янстві перших трьох засновників СНД. Начебто привід для спільноти, але...

Чого нападати на Горбачова? Подякували б йому за шарварок, безлад, завдячуючи якому вони всі отримали владу.

Я, зрештою, молився за самостійність, а не за ідолів самостійності.

Грудень 1991 року.

У добра, мабуть, вираз очей, як у невиліковно хворої дитини. Швидкоплинність його панування завжди затьмарена прийдешнім злом.

Січень 1992 року.

В новий рік з новою подругою? Тетяна. Коротка стрижка, ніс короткий і прямий, світленька. Очі великі, вуста вузькі. Струнка.

Ця краля здибала нас з Василем у барі неподалік станції Автово. Василь з нею розговорився, коли вийшов на вулицю покурити. Дівчина теж палила і була добре напідпитку. Василь привів її за наш столик і замовив коньяк та закуску. Допивали в квартирі мого друга. Дама заснула на дивані у вітальні. Наурова, яку захопили по дорозі, пила з нами сибірську на кухні, кривила обличчя, заплющувала очі й шукала виделкою огірок.

Зранку Василь подався в інститут, а я приводив нашу нову знайому до тям. Вона випила жовток яйця з перцем та оцтом. Допомогло. Я вперше випробував на ній цю суміш. Потім довго вмовляв похмелитися. Випила, ожила. Потім сталося. Якось непристойно вийшло.

Василь знайшов варіант обміну на Харків – величезна чотирикімнатна квартира в центрі міста. Другий крок – розміняти на двокімнатну і однокімнатну квартири. Менша квартира – для доньки тітки. З урахуванням останніх подій треба поспішати. Був варіант обміну на Київ, але не склалося. Морока жартує, що як тільки стане відомим митцем, відразу повернеться до нашого міста.

Новий рік святкували на Середньому проспекті. Художниці, Тиміш з подругою, Наурова і я. Василь приготував кач-

ку з яблуками, січеники з сома. Потім пустив на кухню дівчат, які зробили все інше.

Наурова жартома сказала про заміжжя. Василь наче й не почув. Дивні відносини.

Січень 1992 року.

Нарешті, сонечко – зимове й далеке, що хоч і не гріє, але заливає світлом у цей морозний день. Спокій мене охопив. Не пишу, не п'ю горілки, не бігаю за спідницями, не нуджуся невдоволенням. Взагалі не сприймаю буденності серцем. Мені добре.

Люди обирають собі верховодів, з яких половина – невігласи в справах державних, а друга половина – просто нікчеми. Тисячі крикунів вказують на вади нашого минулого, бо вони облаштовують своє майбутнє. На розмовах про страждання наших дідів нишком формується нове панство і тільки романтики та фанатики хочуть відректися від минулого за його пекельне зло, змінити з цією метою устрій життя, не розуміючи, що зло збережеться в руйнівниках цього устрою.

Лютий 1992 року.

На Різдво літав до батьків. Два дні з шести витратив на розвідку в пароплавстві. З вакансіями туго. Зараз про запит нема й мови. Проте не все так кепсько. Одна дама з контори пообіцяла допомогти за певну чималеньку суму. Залишив завдаток: сто двадцять доларів. Надурить тітка бідного курсанта!

Ходили вітати з днем народження Наурову. Бачив її кавалера – начебто непоганий хлопець. Для нашої подруги аж занадто привабливий. Василь з цим молодиком розмовляв так, ніби вони давно приятелюють.

Лютий 1992 року.

Провели Василя. Відправили контейнер, випили з новими хазяями – харків'янами. Потім з валізами поїхали до однокашника Мороки – Максима, де знову пили. Наурова ревля у Мороки на плечі. Всі інші приятелі та подруги попрощалися раніше. Василь був сумний.

– Чи треба було їхати? – питаю.

– Треба. Сам знаєш, що треба.

– Знаю.

Настрій геть кепський. Третій день сам не свій. Щось скінчилося і вже ніколи не буде повторення. Щось важливе зникло без вороття.

Лютий 1992 року.

“Жовтенята, дружні хлоп'ята, розумні і сміливі”... Зараз ці жовтенята з ганчірками вискакують на дорогу і труть скло першого-ліпшого авто. І вже всі звикли до цих дітей, що ризикують життям. Якщо ти не такий вже гидливий, якщо можеш давати хабарі без відрази, вислуховувати матюки якогось випадкового кавказця, що володіє місцем на базарі, тоді в тебе є надія непогано облаштуватися. А ми, хто цього не вміє і не може робити, ми будемо вчитися. Якщо зможемо.

Читаю Бердяєва “Самопознание”. Цікаво, але таке відчуття, що думки його неначе стоять в нашій радянській черзі, де кожен третій шукає привід швиденько протиснутися до прилавку.

Зателефонував дамі з азовського пароплавства. Обіцяє.

Лютий 1992 року.

Та де ще відшукать таких рабів,
Щоби вони і матері цурались,
Як цуцики на хлопа обзивались,
Нікчемністю змагались в юрбі...

Березень 1992 року.

Прийшов запит! В своєму закладі про все домовився. Батьки відвезли моїй благодійниці дві торби з курками та яйцями, а також дві сотні зелених. Дама була задоволена і сказала, що потурбується про нормальне судно. Знову треба торби.

Мій нічний жах – курсовий проект з навігації. Написав майже на дев'яносто сторінок, зробив “прокладку” – двадцять мап. І отримав трійку, бо невчасно впорався. Попереду морське право, управління судном, державні іспити. А потім... А потім почнеться робота. В липні влаштовуватись. Тиміш та Юра йдуть помічниками в Балтійське пароплавство.

Надворі тепло. Весна нагадує диво, вона врешті-решт і є диво. Дивлюся на набряклі бруньки і немає нічого більш чудового і важливого, ніж це диво проростання.

Березень 1992 року.

Зайшов до Невської Лаври. Зовні вигляд трохи занедбаний. А в храмі між вікнами купола грає світло. Ця гра світла і голоси хору викликали почуття, яких раніше не знав. Разом з тим знімає, як людина, що увійшла до музею живопису, знаючи тільки те, що картини існують. Повне невігластво. Наша родина, крім бабусі, далека від церкви. Мене трохи відлякує несподівана повільність релігійності людей, що вчора про віру знали не більше, ніж знаю я.

Квітень 1992 року.

Треба предмети зубрити, а я роблю нотатки про вірші Кушніра. Пробую перекладати.

“Невже насправді я жила в другі часи” –

Ти кажеш так, а сон уже біля порогу –

“Знайомлять з кимсь – чи слова, чи сльози

Достатньо вже, щоб знати все про нього.
Про смаки і жагу, про пристрасті і хіть.
Я знаю навіть, чим нас подивують:
Брехнею, що занадто аж блищить,
Чи правдою, яку й правдиві не шанують.
Скачкову, ту, що викликає нежить,
Занудливу, я сотні років чую.
Ну добре, спи уже". І справді, засинаю.
А перед тим, як впорався Морфей,
Подумати встигаю,
Що я, о Боже мій, не знаю цих людей,
Так добре, як і ти; а іноді вогнями,
То ангел в них ввижається, то біс.
Ні, вперше я живу. І тої дами,
Скачкової, не бачив: темний ліс.
Я знаю, ти не спиш. Пітьму очами
Пронизуєш, мов товщу літ наскрізь.

Квітень 1992 року.

Отримав листа від Мороки. Він перебирає варіанти розміну своєї нової квартири: на двокімнатну і однокімнатну. За ті гроші, що в нього були, придбав акції якогось банку. Власнику акцій сплачується частка від прибутку. Василь тепер капіталіст. Пише про знайомство з основним власником, котрий і включив його до списку акціонерів. Права голосу мій друг не має, а тільки право на щорічний дохід. Якась авантюра?

Пише, що колеги приймають непогано. Увійшов до гурту молодих художників з гучним маніфестом та великими намірами. Брав участь в одній виставці.

Батьки Василя скоро добудують хату і переїдуть в район. Епоха обмінів та переїздів.

Травень 1992 року.

Чомусь пригадав свої трудовні на хлібзаводі. Чи міг би я так все життя працювати? Не впевнений.

Підручники, конспекти. Скоріше б уже. В цьому місті мене вже нічого не тримає.

Червень 1992 року.

Два іспити на п'ять! Тепер буде десятивідсоткова доплата за знання мови.

Липень 1992 року.

З понеділка зарахований до штату Азовського морського пароплавства. Пройшов курси з порятунку життя... судна, де бігав у протигазі з балоном кисню за спиною, вчився гасити пожежі і задраювати пробоїни, а з наступного тижня мені стояти вахти в резерві і чекати черги в рейс.

Розкошую в квартирі батьків. Біля будинку невеличка грядка – дві сотки, сарайчик з курником. З вікна видно далеку залізницю, ліс і поля з посадками акацій. Пройшли дощі. Ходимо за грибами. Гриби на півдні цікаві: отруйних обмаль, багато умовно їстівних.

Квартирою походить сіамська кицька, п'є проточну воду з крана, їсть рибу та м'ясо на маленькому килимку, нявчить, як маленька пантера, лякає рубіновим блиском очей. І повітря псує не гірше дорослої людини. Така собі тварина.

Розділ другий

* * *

Увечері цього ж дня прийшла телеграма від сестри Ореста. Оксана писала, що приїде потягом з Києва завтра близько дев'ятої, просила зустріти. Василь взяв телеграму і на зворотному боці накидав список нагальних справ.

Збігав до магазину, купив хліба, цукру, жіночу нічну сорочку, жіночі капці та шкарпетки. Уранці пішов на базар. Покупців майже не було. Біля прилавків з ковбасою його мало не хапали за руку. Василь взяв дрогобицької, шинки, домашній торт у знайомої дівчини, а також локшину. На вулиці набрав городини, а в м'ясному павільйоні довго вибирав свинну вирізку і телятину. Лець дотягнув пакунки до площі, де взяв таксі.

Повернувшись додому, переклав продукти в холодильник, довго прибирав у кімнатах. Коли закінчив прибирати, розклав стіл у вітальні, перетер посуд і постелив нову скатертину. Потім заходився готувати вечерю. Перемолов телятину і свинину, пласкі прямокутники з фаршу обсмажив у яйці. На м'ясо виклав зелень та овочі і згорнув рулети, які поставив у духову шафу. Ця страва називалася “Шніцель по-єлицьки”. Василя навчила готувати її одна пухкенька панянка з Липецька. Крім того, Морока потушкував картоплю з лисичками, зварив бульйон для локшини. Куховарити він навчився у своєї бабусі, яка на його упереджене ставлення до цього ремесла навела вагомий аргумент: найкращі кухарі з чоловіків. “Жінка здебільшого просто куховарить, а чоловік

створює страви”, – повторювала вона. Але, як би там Василь не старався, борщ у бабусі виходив набагато смачнішим.

Морока порався на кухні, мугикав пісеньки, розмовляв з котом і згадував про свого першого kota. Його принесли батьки. Котові було тільки два місяці, він був звичайної сірої масті, з невеличкою головою і пухкими лапками, більше схожий на кицьку. Назвали тварину Сармат – через войовничість та хижацьку вдачу. Кіт ночами полював. Потім дізналися, що він переважно полював на пацюків, що жили в старому сараї, де був курник. Здобич свою кіт не їв, а витягував на асфальтовану доріжку до сараю і залишав там для загального огляду. Слідів зубів на пацюках не було і ніяк не могли второпати, як він вправлявся зі своїми ворогами. А вдень, відпочиваючи від свого небезпечного полювання, Сармат був сама покірність. Василь прив'язував його мотузкою, наче пса, лікував, одягав, а кіт все це терпів стоїчно, лише інколи нявкав роздратовано і Морока залишав миттєво свої експерименти, бо знав, що попереджень більше не буде, а пазурі у Сармата гострі. Увечері кіт йшов по своїм котячим справам і повертався через квартиру ванної кімнати далеко за північ. Повернувшись, він заплигував у ліжко до Василя і засинав, муркочучи, в ногах у хлопця.

Сармат помер, коли йому було три роки. Одна з сусідок з великого розуму зачинила свого товстого kota і Сармата в сараї, де було повно пацюків. Вранці сусідка знайшла шість мертвих пацюків і двох напівживих котів. Її кіт вмер увечері, а Сармат протягнув ще тиждень. Василь сам поховав свого друга і того дня вирішив спалити сарай, де востаннє бився його хоробрий Сармат. Добре, що батько захопив хлопця в той момент, коли він заливав запалювальну суміш в пляшку. Батько вилив суміш на землю, підпалив і спокійним твердим

голосом довго говорив про повагу до чужої власності, про те, що треба вибачати чужі помилки, бо їх кожен з нас робить чимало. Хлопець слухав і не відчував ніякого розкаяння. Але від ідеї підпалу таки відмовився.

Відтоді у нього було чотири коти, але жодного сірого, схожого на Сармата, Морока не брав. А котів любив. Не загравав з ними, терпів їх незалежність і не терпів нахабства. Кіт, що зараз у нього жив, звався Ластун і норов мав лагідний. З собі подібними бився зрідка, за пташками не ганявся, мишею не полював. Бувало, за комахою стрибне раз-другий – от і вся його хижаська вдача.

Потяг запізнився хвилин на двадцять. Оксана вийшла з вагону з величезною валізою і двома пакунками. З моменту їх останньої зустрічі вона трохи поправилася, рухи її стали впевненими і граційними. Василь відзначив все це подумки, взяв речі, передав букетик, поцілував дівчину в спітнілу щічку:

– Номер вагону чому не повідомила, дівчисько?

– Забула.

– Як ти все це тягла?

– Хлопець з групи проводжав.

– Що це за хлопець такий, панно?

– Просто хлопець. Добрий хлопець із Миколаєва.

– Звідки в Миколаєві добрі хлопці? Там, кажуть, одні наркомани.

– Він не наркоман, хоч із Миколаєва.

Поки дійшли до зупинки, почав накрапати дощ. Взяли таксі.

– Ідемо до мене, – запропонував Морока, – а завтра почнеш розбиратися в своїй квартирі.

– Незручно якось.

– Незручно? Облиш. Я за межею підозр. Ну, майже... – Морока підморгнув дівчині.

Доїхали швидко. Перейшло на зливу. До дверей було метрів тридцять, але все одно змокли. Василь зняв з дівчини плащ і приніс рушника витерти волосся.

Він вовтузився з вечерею, а Оксана приймала ванну і щось там мугикала. Згодом з'явилася у довгому халаті господаря, нових капцях і вешталась кімнатами, роздивляючись. Кіт вештався за нею, терся об ноги в рожевих шкарпетках і задоволено муркотів. Така поведінка kota трохи здивувала господаря: тварина була недовірлива до незнайомих. Морока чув, як вона розмовляє з хвостатою твариною, як тихо щось виспіває і читає назви нових книжок, як піднімається сходами на другий поверх, звідки вигукує свої враження з приводу його картин. Потім Оксана зайшла на кухню і заходила різати помідори.

Згодом вони сиділи у вітальні за великим столом, один навпроти одного. Василь розлив по фужерам бордоліно і ним вони запивали шніцель.

– З мужиків, Василю, ніхто краще за тебе не готує. Брат мій може непогано куховарити, але ти просто незрівнянний. – Сказала дівчина і протягла тарілку, щоб він поклав їй ще половинку порції.

– Це тому, що зрідка.

– Жаль, що зрідка, а то як би пощастило твоїй дружині!

– Можливо. Які в тебе плани на тиждень?

– Завтра приберусь. Зустрінуся з подругою. А потім... ти щось порадиш? І не залишиш даму нудьгувати?

– Звичайно.

– Ще хочу на рибалку.

– На озеро?

– Можна на Случ, а можна й на озеро.

– Тебе з інституту не виженуть, дівчисько?

– Відкуплюся. В нас тиждень прогуляти – майже нічого. А на травневі свята ніхто не помітить.

– Післязавтра їдемо. – Василь встав і приніс ще маринуваних огірків та картоплі.

– Як пахне! Васильку, я переїм і помру.

– Вмирати не треба, ще поживемо.

Після вечері художник прибрав зі столу і приготував каву. Вони пили каву, їли торт і розмовляли. Оксана розповідала про свій студентський побут. Вона мешкала в гуртожитку, в кімнаті на двох з подругою. Поруч жили першокурсники, що пиячили і паскудили. Коменданту було байдуже, декан майже не з'являвся, комсомол не існував. Власної звички до порядку у більшості не вистачало навіть на те, щоб не плювати собі під ноги.

– Знаєш, всім на все начхати. Сімнадцятирічне створіння блює на кухні, а наші хлопці дивляться і регочуть. Якби хто пікою в блювотину цього хлопчика раз-другий, то він би зарікся паскудити. Хочу злого коменданта і хитрого комсорга!

– А квартиру наймати?

– Дорого. До того ж у гуртожитку веселіше. Я ж люблю і побалакати, і поспівати, і потанцювати. Така от весела панночка.

Морока нишком милувався дівчиною, її спокійною посмішкою, тихою впевненістю. Зовні беззахисна, вона насправді була досить жорсткою особою. Василь пам'ятав, як восьмирічною дитиною вона сварилася з братом і Орест зачиняв її в шафі з шматком хліба і склянкою солоної води. “Ти у в'язниці”, – казав він і дівча кілька хвилин сиділо тихо, зацікавлене новою грою. Але тільки кілька хвилин.

– Можна перебратися в майстерню? – спитала Оксана і поставила чашечку на столик. Василь захопив пляшку з вином, два келихи, і повів гостю на другий поверх.

Оксана роздивлялася останні картини Василя. Він переставляв свої роботи, що стояли стосами вздовж стін.

– Коли ти встигаєш? – Оксана поклала на столик невеличку картину шістдесят на сорок. На картині була ніч, село за річкою, доріжки ліхтарів на плесі. Дівчина прочитала: “Вид на Якимове”. – Де це?

– Навпроти Мороківки. Мороківка на одному березі річки, Якимове на протилежному. Чудовий краєвид. А через струмок, з якого і починається річка, село Яворово. Там жив мій прадід.

– Давно там був?

– Давно. За рік до того, як продали бабусину хату. Візьми вино.

Вона взяла келих і сіла в дерев'яне крісло-качалку в кутку кімнати.

– Слухай, а як твої батьки познайомились?

– Батько вже працював на заводі, а мама вчилася тут на гідротехнічному.

– А чому в нашому місті вчитися надумала? Неблизький світ.

– Розповідала, що в довіднику знайшла інформацію про наш інститут. Хотіла мости проектувати. В житті все склалося інакше. Працювала в будівельному управлінні, у виробничому відділі, а мости робила з паперу і дощечок для мене. Якби не вийшла заміж, поїхала б у Дніпропетровськ чи може в Київ, і проектувала б там свої мости.

– Жалкує?

– Ні. Бо тоді батька не було б у її житті, ну й мене, звичайно. Хіба я гірше, ніж звичайний залізничний міст? – Морока підвівся, щоб підлити їй вина і побачив, як Оксана куняє. Він взяв у неї з руки бокал.

– Васильку, засинаю.

Морока спустився на перший поверх і постелив у вітальні, дістав з верхньої полиці нову нічну сорочку, яку ще вчора випрасував. Коли Оксана увійшла, він сказав, що розмір сорочки буде трохи завеликий, адже при покупці він подумав: краще завеликий, ніж тісно буде. “А то ще вирішить, що від іншої панянки одежина”, – подумав Морока.

“В тебе так затишно”, – сказала вона перед сном. Коли Оксана заснула, художник піднявся на другий поверх, сів перед маленькою картиною і пригадав, як хлопчиком переходив шосе, піднімався на пагорб і дивився на вогні над річкою, на ліхтарі авто, що мчали з півночі на південь і навпаки. Коли авто змовкали, він слухав цвіркунів, собачий гавкіт і далекі голоси молоді. Русло ріки давно вже пересохло, залишилась вбога балка; і тепер той чудовий краєвид, який постійно виникає в його роботах, Морока відтворює по пам’яті. Василь ковтнув вина і взяв з полиці щоденник Ореста.

* * *

Жовтень 1992 року.

Сходив я в свій перший рейс. Тепер гордий, як кінь Калігули. Переганяли старенький суховантажник, щоб продати на металобрухт. Пригнали в Індію і там у затоці викинулись на пляж, де вже виникло ціле кладовище кораблів.

Описувати можна багато. Випадково попав на судно не четвертим помічником, а третім. В Делі придбав браслет для сестри. Рейс порівняно недовгий – двадцять днів. Потім більше тижня сиділи в Індії: у Делі та Бомбеї. В рейсі й краплі не випив, а потім через день ходив нетверезий...

Повертаючись до батьків з Москви, зазирнув до Харкова, де зустрів мене бородатий майстер пан Морока. Ми поїхали в його

лігво, де в одній кімнатці містилася майстерня, а в другій, – з величезним балконом, – жив Василь. Поїли, хильнули по чарці горілки і невдовзі направились в улюблений шалман мого друга. Шалман вбогий, публіка колоритна: робітники з тракторного, торгаші, пенсіонери, дрібні злодюжки. Розливальниця – повненька, гостра на язик, миловидна і трохи п’яна тітонька Валя, наче автомат, відкидає від себе півлітрові банки, що зараз слугують нам за кухлі. На скло кожної банки нанесли теракотову фарбу. Після ложечок, просвердлених в двох місцях, що бачив у одній з пітерських кав’ярень, мене це вже не дивує. У похмурих бариг придбали ляща і кілька дрібних раків. Стали в кутку біля металевої урни для сміття. Василь розстелив газету, нарізав складним ножиком рибу. Шість банок пива гріли погляд.

– Як тут життя? – запитую.

– Місто цікаве. Поєднання вченості, гендлярства і звичайної вульгарності. Зараз вип’ємо трохи і я покажу тобі кілька вулиць в центрі. Назви чудові: Бурсацький спуск, Римарська. Одноповерхові райони, наче не причесані. Високі паркани, маленькі дворики. Для роботи натура непогана.

– А як взагалі йдуть справи?

– Нормально. Картини купують, але вже не так, як рік тому. Була тут виставка пейзажів, завітали два німці, придбали дві речі по п’ятсот марок за кожну. На половину з цих коштів придбав різного краму.

Я вирячив очі. Це вже звичка – скупувувати крам? Виявилося, що крам – це тушонка, мило, пральний порошок, цукор. Я спитав – навіщо йому так багато добра? Може, крамницю відкриє? Ні, – каже, – просто є така цікава штука – інфляція. В інституті вчили. Того, що закупив, вистачить на пару років для нього і батьків. Звідки в нього цей нахил до фінансових маніпуляцій?

Того дня в центр Харкова ми не попали. Випили по четвертому кухлику, потім ще один, і ще один. До нас прибився місцевий циган, що раніше співав в опереті, і ми слухали “Чом ти не прийшов...”. Циган невдовзі забрався, а на його місті опинився схилений на товстих жінках інвалід. Допивали в маленькому барі у будинку поруч. Василь розповідав нові анекдоти про бандерівців, описував тутешню богему.

– Не сумуєш за нашим містом? – спитав я.

Василь помовчав, зиркнув на мене, посміхнувся куточками очей:

– Знаєш, якщо вигорить, продам десяток картин, акції банку і куплю будиночок, перебудую. Батьки збираються перебиратись в район, треба житло, щоб притулитися було де. Може й ти квартирку придбаєш?

– За які такі тугрики?

– Заробиш. Кажуть, наші морячки за кордон подалися.

– Подалися. Мені ще рано.

– Не все за день робиться. Заробиш.

– Добре, – кажу, – зароблю. – І ми взяли ще по пляшці пива.

На ранок мене трохи нудило, але тільки трохи. Василь приготував картоплю з ковбасою, салат з огірків та помідорів, дістав сало і мариновані грибки. Випили по чарці, запили розсолем. Морока запропонував програму на час, що залишився до вечірнього потягу на Маріуполь: їдемо в центр, гуляємо Сумською, обідаємо там, потім знову гуляємо, вечеряємо вдома і перед потягом п’ємо на доріжку в ресторані на вокзалі. Програма сподобалася. Випили чаю й пішли на трамвай. Людей в наш вагон набилося стільки, наче трамвай їхав у напрямку ринку, де торгують щастям.

“Куди прешся!” – кричить бабця дебелий молодиці, яка з маніакальною наполегливістю просувається по салону, торуючи шлях своїми стегнами, і не звертає уваги на невдоволення супутників. “Ти чого задом крутиш, не в ліжку!” – на цю фразу харківського пролетаря в куртці брудно-зеленого кольору вагон вибухає реготом, а дебела молодиця флегматично посилає його на три літери. З трамвая в метро і через двадцять хвилин – на Сумській. Вулиця неширока, мощена бруківкою. Будиночки дев’ятнадцятого сторіччя. Гарно, гамірно і якимось неохайно. Спустились у погрібок, замовили кави. Друг мій мугикав нову пісеньку про жовті тюльпани, що провіщують розлуку, – блаженку і солодку як півсклянки цукру, розведені половиною склянки теплої води.

– Подобається? – питаю.

– Ні, але засіло в голові.

– Дурна пісенька.

– Те, що раніше ми співали – не розумніше. Пам’ятаєш “Наша армія сильна...”? Я думаю, спартанці співали такі ж невибагливі речі. А індіанці й досі співають. Мало розумних пісень. І навіть розумні пісні?

Ми змовкли. Пив каву, відчував, як розсіюються в голові залишки похмілля. На душі такий був затишок. Знаю, що ці хвилини, коли ми разом мовчимо в харківській кав’ярні, тремтливою картинкою залишаються в пам’яті. Завше знаєш, відчуваєш ці моменти, які завмирають і наче виходять з плину часу. З таких тремтливих картинок і складається минуле.

Морока підійшов до стійки і переговорив з офіціанткою. Вона принесла коньяк – не те лайно, що зараз продають, а справжній п’ятизірковий вірменський. Де вона його надибала?

А потім ми пішли на вулицю Культури, де Василь показав мені той відомий будинок, з якого виносили Хвильового

і виводили багатьох з його колег; той будинок, в якому буянив п'яний Сосюра – цей органічний українець, чий вірші, наче вітер в степу. Ніколи в одному місці не мешкали в такій кількості талановиті українці. Страшна пора! А висновок... Не треба довіряти владі. Будь-якій владі. Навіть самій ліберальній, самій законслухняній, самій українській владі. І не треба збиратися разом під її дахом.

З вулиці Культури повернулися до парку, потовклися біля фонтану, пройшлися алеями, розглядаючи харківських студенток, зупинилися на площі, де нещодавно вирували пристрасті. Тепер заспокоїлося, революціонери розійшлися: хто по гроші, хто в найми, хто світ за очі. А площа й справді чудова. Могутня споруда Держпрому, університет, готель “Харків” – свідки дурної епохи. І Ленін у центрі, як вісь земної кулі, прив’язав до своєї маківки всю цю геометрію. Цікаво, чи можуть жити в злагоді та любові люди, які будують такі потвори? Будували мазанки, церкви, садочки пестили, а потім Леніна серед сірих паралелепіпедів вперли, наче шворінь у маківку вбили.

Грудень 1992 року.

Ще рік минає. Що буде?

Читаю польський підручник з кримінальної психології. Чого тільки не буває в цьому світі.

Думок немає і бажань немає. Нидіння повне.

Безбатченки чимось нагадують мені гомосексуалістів. Манкурт хвилюється: “Навіщо мені та українська мова?”. Так і гомосексуаліст гнівається, коли йому зауважити, що предметом його бажання мали би бути особи іншої статі. А втім, хіба примусиш його до жінок? Так і з манкуртами. Такими стали, такими й помруть.

Незалежність – не нагорода за сторічний спротив, а дарунок долі. Багато виявиться батьків цієї перемоги. Тільки такий пасквілянт як я, скаже, що є підозра: справжній батько незалежності – випадок. Ми скористалися цим випадком – і слава Богу.

Травень 1993 року.

В листопаді, у другій половині, добрався до Стамбулу, а потім автобусом до порту, і відтоді море-океан.

Можливо, завтра заведуть нас кляті кубинці. А втім, гріх ляяти цих диваків. Тільки я зараз всіх лаю – нерви геть розладналися. Коли випадає нагода, перечитую вірші Стуса (надрукували в журналі “Донбас”). Крім тоненької теки журнальних і газетних публікацій, в мене Біблія українською і книжка Антонича. В корабельній бібліотеці старі радянські журнали, десяток нецікавих романів і безліч детективів.

Кубинці все ж таки завели нас в Ла-Ісавелу де Сагуа. Підходити важко – вузесенький прохід між обмілинами та островами. Берег низький, мангрові зарості. В небі чорний орел та всякі різні птеродактилі.

Влада поводиться пристойно (тричі сплюнути). Ті, що оглядали продукти, відмовились від подарунків, взяли тільки пачку чаю та попили яблуневий сік. Невже вони всі такі правильні? Була серед них одна миловидна смугляночка і одна негритьянка.

Ми тут вже тиждень крутимосся. Не давали нам місця для навантаження. Прийшли ми зарано. Спочатку стали на банку. Дивовижа: йде рівне плато на глибині під три кілометри і раптом клаптик дна – лише метрів двадцять, як острівець. Риба ловилася кепсько і ми переповзли на іншу відмілину. Тричі зривалася з гачка маленька акула. Наловили окунів і якоїсь іншої риби.

Увечері вирішили прогулятися по містечку. Виявляється, останній пароплав заходив сюди тільки в серпні. В цьому році ми – сьоме судно. Люди тут нерозбещені. Старший механік розповів, що містечко з традиціями. Тут були популярні кубинські анархісти, тут праві вчинили вилазку проти влади Кастро. Будинки майже не мають четвертої стіни. Ходи собі, розглядай місцевий побут. Ходив, розглядав. Нічим я там не відзначився. Походили-походили, а потім ми з Андрієм Чайкою повернулися на судно. До речі, причал дерев'яний, де-не-де вже розвалився, дошки через одну. Швартуючись, зірвали кнехт.

Андрій Чайка – боцман. Сам з Маріуполя. Ми якось потоваришували. Хлопець високий, ставний. Дівчата заглядаються. Багато читає. Цікаво з ним.

Зараз нормально витримую спеку і задуху. Ходиш, як в обіймах розпареної жінки. Все краще, ніж від кондиціонера підхопити нежить. Вночі, коли чергую, милуюся небом. Венера сходить рано-рано, максимально яскрава, така гарна, що іншого вже не помічасш. Я навіть вирізняю в ній білу жіночу постать.

В кубинців є риси, дуже схожі на наші. Є серед них і негри і справжні іспанці. Дурний нарис виходить. Треба бачити, а не описувати. Якби можна було Василя взяти з собою в якості пасажера, щоб світ подивився. Бо як же він буде жити, якщо не побачить ніколи ні суецького, ні лівійського араба? Та нехай вже з тими арабами, а бедуїна – за екзотикою прирівняв би до Ейфелевої вежі.

Цими днями чудово розвіялися в містечку. Спочатку грали в футбол. Для людей, які тижнями сидять на судні, – задоволення неймовірне. А наступного дня ловили лангустів. Ловили їх кубинці, а ми вживали. Найбільший лангуст трохи менший за невелике поросятко. М'ясо не сподобалося – гіркувате і солодке водночас. Зате місце, де сиділи, казкове. Раніше тут була

база відпочинку американців. Яскраво-білий пісок, прибій, кокоси, наче звичайнісінька обкладинка рекламного проспекту тропічного курорту для простих мільйонерів. Здійснив свою мрію – заліз на пальму, на самий вершечок кокосової пальми. Руки й ноги пошкрябав. Коли сидиш на вершечку серед розкішного листя і плодів, відчуття приємне. Хлопці пішли вночі до жіночої половини і потім розповідали, що коли ми буцали м'яча, мене бачила одна місцева і мало не закохалась. Питала, де я подівся. Настрій мій поліпшився. От який я парубок!

На судні нудьга. Днями пережили затяжну чорну п'ятику – політ з окремими виходами у відкритий простір. Я не брав участі. Під час п'ятики встигли вийти з порту і довантажити три тисячі тонн на рейді Карденаса. Йдемо далі – на Нуевітас. Стою вахти з Пінчуком – особою ненадійною, тому нудьгувати та споглядати рух небесних тіл не випадає. Помічаю за собою недоліки. Панікую через дрібниці. Остогидли вже всі ці піки, неможливо на них дивитися. Розмови на одні й ті ж самі теми, постійне ниття. Люди якійсь дурнуваті чи бабоподібні, хапуги, задолизи, скупердяї, зарозумілі клопи і так далі. Сподобалося спати, тому сплю мало, щоб не переспати і не приїлося. Уві сні забуваєшся і бачиш геть несподіване.

Позаду й Нуевітас. Там простояли декаду, хоч і мали стояти пару днів. Майже місяць, три порти (все одно, що три рейси на Кубу: всі підходи-відплиття, влада, лоцмани – все кожного разу по повній програмі). Було й несподіване. То шипчандлер (який приносить продукти) напросився пообідати, агент разом з чиновниками з питань карантину обідали і з'їли все, що було на столі, навіть кетчуп. Води питної не було, білизну не міняли три тижні. Кілька днів чистили зуби і вмивалися американською мінералкою.

Хлопці з якогось дива придбали поросю. Жила собі тварина на кормі, за саморобним парканчиком – маленька, симпатична, звали її Елеонора. Годували свинку вареною куркою, молоком, фруктами. В дівчинки почався понос. Посадили бідолашну на дієту. А на підході до Нуевітаса наша тваринка пропала. За борг впала, хтось викинув, живцем зжер?

А в Нуевітасі нудно. Подробиці опису не піддаються. Василь знайшов би натуру для роботи – справжня промислова клоака, вкрита цементним пилом.

Червень 1993 року.

Підходимо до Ленінграда. Позаду Фінляндія з її шхерами. Сидимо на баці з Андрієм Чайкою. Розмовляємо про різне.

– Ти знаєш, як в сімнадцятому сторіччі називали моряка?

– Як?

– Жекгляр. А керувати кораблем – жекглювати.

– Жекглювати... – я уявив, як всі ті англійські барки, іспанські галеони, чайки козацькі, переповнені жекглярами, розрізають хвилі, як вітер напинає їх вітрила. Уявив тісняву кубриків, сморід немитого тіла. Відчуття неприємні. Цікава була епоха, щоправда, трохи червива. Андрій годинами може розповідати про парусники, корабельних майстрів, навігацію. Батьки Андрія з Кубані, старовинного козачого роду. В станиці, де живуть дідусь та бабуся Чайки, збереглася наша мова. Дивно: Білгородчина, в деяких районах Кубань залишаються попри все в підсвідомості своїй українськими, а наші південно-східні області... Недобре склалося.

Серпень 1993 року.

В Петрограді списалися. Відразу вилетіли в Україну. В місто їхати не хотілося – тільки душу травити. І з доларами небезпеч-

но тинятися. Як все змінилося! Страх. Злість і страх. Ми – наче брудкі гієни, що вичікують момент, коли відкриється незахищений бік ближнього, або як нікчемні миші – їжа для хижаків.

Прилетіли в Донецьк, а потім електричкою до батьків. Перший тиждень спав, їв, потім їв, спав. Поїхав у пароплавство, зазирнув до Андрія, посиділи з ним у барі поблизу універмагу. А потім... Потім Андрій потяг мене до своєї однокласниці й тепер у мене новий роман. Дама моя висока і ставна, майже на цілий сантиметр вища за мене, очі великі зелені, посмішка... Як би визначити, яка посмішка? Коли вона всміхається, чимось нагадує грайливе цуценя. Працює моя нова знайома асистенткою в місцевому металургійному вузі. І чого таке молоде може навчити? Розмовляємо ми про звичайні матерії: про її студентів, мої подорожі, сучасні негаразди. Складні теми не чіпаємо. Кожен приховує свої здібності для інших ситуацій. Зустрічалися ми в ресторані на вулиці Будівельників, а потім цілувалися в дитячому садочку навпроти її під'їзду. Завтра її батьки на дачу, а я до неї в гості. Все як завше, банально до сверблячки в задньому проході. Відносини сучасних чоловіка й жінки складно визначати словом кохання. Ці відносини геть не схожі на танок двох бабок у травневій повітрі. Звідки поети видряпують неймовірні почуття? Хто з нас захлинається від почуття, мов соловейко? Мало таких. А я кохав? Якби кохав, то хіба питав би?

Жовтень 1993 року.

Зайшли в Іллічівськ довантажитись. Потім Пірей, Барселона і Роттердам. Отримав лист до запитання від моєї мариупольської пасії. Віола пише: “Приїхала додому – твій лист лежить на моєму столі (дякую за лист і за поздоровлен-

ня). Щоб він не залишився без відповіді (вийдеш на роботу і знайдеться сто причин, що заважають накрапати кілька рядків), застала себе знайти папір, авторучку і пару думок в голові (якщо те, що відшукалося, можна назвати думками: все ж таки до дванадцятої йде). Так що не здивуюсь, якщо ти будеш розчарований моїм останнім посланням.

Відразу після такого велемовного і заплутаного вступу я спробую писати просто (ні, не тому, що я хоч якось применшую твої розумові здібності, я про них високої думки, навіть скажу більше, ти, Оресте – великий оригінал, ця якість зараз рідко зустрічається в людях; таких думок як в тебе, я ще ні в кого не зустрічала, але вони, ці думки, ускладнюють тобі життя. Чи не ускладнюють?). Знову відійшли від теми.

В своєму листі ти коментував усі мої гороскопи. Якщо не брати до уваги твою іронію, в цих гороскопах таки багато збігається з рисами характеру і моїми нахилами. На жаль, нагородивши багатьма рисами, Космос не розбавив чимось путящим мій романтизм. Я дійсно схожа на той місяць, в якому народилась (ти гарно мене описав).

Але досить про мене. Весна надворі. Ще трохи – і оживуть фауна та флора. Думки налаштовуються на ліричний лад, хочеться думати про жайворонків, проліски і так далі і тому подібне.

Як ти там у своїх мандрах, як настрої? Нудьга твоя минулася? Нехай минеться швидше, як брудний сніг”.

Отакий лист. “Ще трохи – і оживуть фауна та флора”... Подумай, Оресте, подумай: воно тобі треба?

Листопад 1993 року.

Новітня доба створює умови формування людини, вільної від впливу попередніх сторіч, тисячоліть. Від табу, забобонів, прика-

зок, всього того, що йде з роду в рід, забезпечує пам’ять поколінь, зв’язок часів, збереження таємниць єднання з навколишнім. Такі умови і для надістот невимірно важкі, а для загалу... Втрачені сутності можуть не відшукатись ніколи, принаймні у цьому світі.

Листопад 1993 року.

Конання сучасності настане через спалахи нового поганства. Нащадки наші ще дивуватимуться з нашої сліпоти та легковажності. Ми бачимо тільки другорядне, ми просто не хочемо бачити найважливішого.

Грудень 1993 року.

Ми таки є провінціалами, які не бажають знати всього світу і вічності віків, а бажають своєї Лаври, свого Дніпра, своєї – від часів князя Кия – Правди. Ми нікому нічого не заборгували. Ми – не плід непорозуміння. Ми розплатились за своє глупство і зраду своєю долею і болем.

Ми сплатили кров’ю своєю за зв’язок часів. І могили наших князів, і козацькі кургани, і половецькі кам’яні баби, і рови, де спочивають закатовані пращури доби імперії (яку ми так нерозважливо мурували, незгірш за росіян) – все це на нашій землі. Це наша слава і наш сором. Від слави та від сорому не втекти. Але сорому можна зректись іншим життям. Ми дійсно провінціальні, можливо, недолугі. Тільки ми, дасть нам Бог, вже не будемо мурувати піраміди майбутнього з черепів наших братів. Наша провідна ідея проста до банальності: садок вишневий коло хати і далі за текстом, і все це в сім’ї вольній.

Лютий 1994 року.

Буває, що час несподівано стискається, мов та пружина, і розправляється, змінюючи простір навколо тебе. Від царства

спокою до царства спокою – лише невеличке князівство дії. Або – як перечекати зливу.

Під кінець рейсу зіпсувалися відносини з капітаном. Приїхав, подав заяву на звільнення. За три дні оформив усі документи, а потім зайшов в агенцію, що набирає моряків для роботи під чужим прапором. Переговорив з менеджером, залишив свої дані. Потім поїхав у гості до Василя. В його новій хаті облаштовані тільки кухня і кімната, в якій ми ночували. Товариш мій наймає бригаду хлопців, які займаються малярними роботами. Ці хлопці докладають великих зусиль, щоб зіпсувати враження про себе: або брак, або в запої. Знайти б того розумника, який придумав байку про працюючих українців. Можливо, він мав на увазі щось рефлекторне, без участі розуму? Працюючий, але напився; працюючий, але недбалий до якості; працюючий, але вкрав, але напився, але прогуляв. Що нам від цієї легендарної працюючості за відсутності результатів? До чого ця працюючість, коли менш працюючі отримують врешті-решт те ж саме меншими зусиллями? Як каже один дядько: краще бути неініціативним розумним, ніж ініціативним дурнем.

Вечорами зустрічалися в кав'ярні – Василь, Володимир і я. Дивне відчуття повернення. Василь подарував власникові цього закладу свою роботу. Зараз картина висить навпроти нашого столика. Наша кав'ярня, наш столик, картини пана Мороки – усе це наче якорі, що утримують суденце сподівань і спогадів, спогадів і сподівань.

З Віолою ми посварилися. Певне, далися взнаки кілька місяців чекання, мій очікуваний від'їзд до Василя, короткі зустрічі в перший тиждень після рейсу. Їй треба заміж і мені здається, що ця жіночка прийшла до певних висновків щодо

моєї особи. Прийшла до таких негативних висновків і вчасно попрощалася. І я забрався геть. Не хотів таки, щоб між нами все закінчилось.

Завтра увечері потягом на Київ, потім Емірати, а далі – наймитувати на греків. На танкерах ще не ходив. Рейс довгий – приблизно півроку.

Березень 1994 року.

Стоїмо на якорі поблизу Аль-Джубейли. Вода закінчується. Всі справи, цікаві й не дуже цікаві, всі справи вже перероблено. Стан хворобливої сплячки. Говорити і то ліньки. Вантажитись в цьому порту – справа не вельми приємна, але ми чекаємо швартовки, чекаємо того дня, коли зможемо забратися геть звідси. Два тижні нудоти, два тижні!

Нарешті поставили нас до причалу. Несподівано швидко. Судно, що причалило перед нами, не здало танки на дотримання вимог по чистоті. Ми пройшли контроль. Завтра в рейс. По дорозі повз Дубай змінять кілька хлопців, передам з ними листи. В Європі два порти вивантаження – Равенна та Ліворно. В Перській затоці березень холодний, вітряно, бовтанка. Яюсь так задуло, що потягло на якорі, а сусіднє судно потягло в наш бік. Гидотне видиво. Сусіди встигли завести двигуни.

Приїздить новий екіпаж, нові люди. Серед інших механік, з яким був на своєму першому судні. Йому належить вираз: ну і пика, як в бізона гузно (стосовно наслідків пиятики). Також приїздить дружина кепа. Буде з нами цілий місяць. Сподіваюсь, майстер тепер заспокоїться і не буде бігати палубою в брудному комбінезоні, з каскою задом наперед, як шизоїд, хапаючись за молотки та інше знаряддя. Постійно він придумує грандіозні роботи: Петро Перший та й годі.

Квітень 1994 року.

Народ обирає собі верховодів, з яких половина – звичайні шахраї, а інші – просто нікчеми. Сотні патентованих крикунів вказують нам на жахи та облуди минулого, бо їм конче необхідно облаштувати своє майбутнє за рахунок цього одноманітного галасу. Ці говірки засранці перетворюються в новітню шляхту без краплини шляхетності, в панів з хамським родоводом. Минуле, як привід сплюндрувати сучасне. Тільки хто з нас дійсно хотів би відмитися від десятиріч ненависті та шаленства?

Квітень 1994 року.

Думаєш: помолився Богу, так Він тобі вже й винен...

Травень 1994 року.

Трагедія наших східних сусідів у їх ототожненні себе з радянським. Вони не хочуть помічати власних кладовищ і ровів, де закопані забиті та замордовані. Вони є першими жертвами імперії. Народ, втрачаючи свою самобутність, шукає себе в паростках нової єдності, що називається радянською. Але душа все пам'ятає і тому скімлить від наслідків невдалої мутації, мутації російської природи. Спроба реформаторів здійснити ліберальний стрибок крізь імперське єство вже завершилася поразкою. Свідомість обирає химеру – Радянський Союз, повторення імперської м'ясорубки. Рубльов і Верещагін – як протиставлення.

Травень 1994 року.

Спека. Спека. Спека.

Іноді думаєш: заради чого тинятися в цьому пеклі на велетенській іржавій потворі, що ледь витримує свою старість? Може, краще схоплюватися щоранку, чимчикувати на фабри-

ку, увечері перечитувати газети та лаятись з дружиною? Як би ти не жив, де б ти не жив, все буде однаково. І тоді, коли ти щасливий, і тоді, коли цього щастя немає. Все буде однаково, поки ти не змінишся. Так, так. Все в тобі.

Травень 1994 року.

Доба пророків іудейських, доба Будди, Конфуція. Така доба оцінює саму себе. Час в цей період неначе рветься: не повністю, окремими нитками, але рветься. Поява оновленої моралі.

Червень 1994 року.

А попереду буде Міф. Він з'явиться знову, дивовижний для нашого хворобливого здорового глузду, жорстокий і однобокий. Він з'явиться знову з нашої обскубанної дійсності, з нашого страху і злості, з нашої байдужості до Слова. Він з'явиться химерними ідеями недоуків, які, жонглюючи знаннями, втратять почуття Всесвіту і Часу. Цей Міф запанує над втомою людини, яка не відчуває минулого, не сприймає зла в своєму майбутньому, боїться зробити крок в сторону від свого себелюбства.

Йде хвороблива епоха, епоха юрби, коли проростає мізерія, немов бур'ян, коли чекають інквізиторів як артистів, що грають страшну п'єсу для полохливих дурнів. Саме в цю гидотну добу в небі може відкритися віконце, через яке прозирне вічне для тих, хто відважиться йти трясовиною. І як би там не було, Господь не залишить.

Червень 1994 року.

Написав листа Віолі. Навіщо?! Та ще віршика про пекучий біль від кохання. Григоришине! Де ти, а де пекучий біль від кохання? Хіба ж я не дурень?

Червень 1994 року.

Мене трохи дивує наголос на слов'янстві республік, що створили СНД. Про слов'янство говориться з патетичним виразом на обличчі й направленим в нікуди поглядом. Відчуття, що облудний імперіалізм Радянського Союзу нам кортить змінити міфом про слов'янську спільноту. Була колись потреба у взаємодії слов'ян у культурній сфері, коли страждали і віра і національна самобутність цих народів. Допомога була, щоправда, в інтересах власного панування. Таке собі лихварське братерство. А ми, українці (ще й ці дивакуваті білоруси), ми й так залежні від Москви без цієї народожерної єдності. Народ вірно вгадав в особі Кравчука запоруку окремішності (на жаль, на підставі вчорашнього, на підставі лицемірства, на підставі тупцювання), але Кравчук ще може повторити помилку Богдана, посилаючись на обставини. Чи не кращий шлях на той страшний у своєму прагматизмі Захід? Так, надзвичайно важко, майже неможливо, але чи трапиться нагода потім?

Червень 1994 року.

Буває – уночі, після вахти, закриваєш записник і роздратовано шпурляєш авторучку, здається, що не здатний створити вже нічого цілісного і довершеного, а тільки уривки, етюди, скельця мозаїки, що ніколи не складуться в єдине зображення. Цей світ для тебе розповзається на сотні сотень часток, непотрібних і геть безглузких у своїй окремішності. Слова, на яких ти зріс, які утримували тебе в цьому світі, слова ці непомітно змінили зміст і звучання. Слова, мов старці, розчиняються в імлі, залишаючи нам, грішним, свої оманливі тіні.

Слова втрачають ціну слів.

Уже не гривні, а різани.

А людство тринькає останні,

І кожен перший суєслів.

Липень 1994 року.

Прийшла відповідь від Віоли. Поштарі двох країн змовилися стати моїми благодійниками. Читаю Сквороду та переписані в зошит вірші Величковського. Яке диво – цей Величковський! І яка, зрештою, органіка. Літературна мова далека від народної, пісенної, але внутрішній її нерв... Пробую писати на літературні теми. Мої писання мені поки що не подобаються.

У нас новий президент. Враження від нього ніякого.

Серпень 1994 року.

Волноваха. Нарешті! Попереду майже два місяці відпочинку!

Батьки сплять. Я переїв і не можу заснути. Всівся в крісло навпроти телевізора і крапаю ці рядки. Надворі глупа ніч. Зірки, зірки. Якщо вимкнути світло в кімнаті, з балкону видно Чумацький Шлях.

Завтра їду до Віоли. Мені здали в найми квартиру на півтора місяці. Тричі ночували там. До обіду буде трохи часу, щоб все приготувати до зустрічі. Мама засмажила кролика, залишилося піти на базар, купити овочі та сир. Вчора знайшов у магазині на Леніна грузинське вино, взяв три пляшки. Минулого тижня ми сиділи в ресторані "Еллада", де зазвичай протирає штани місцева торгова братія, до нас підійшла однокласниця Віоли. Гарна дівчина. Вона досить безцеремонно мене розглядала і я не помітив, щоб моя подруга хоч трохи ревнувала. Спокійна, як три танки.

Серпень 1994 року.

Обідали вдома у Віоли з її мамою. Дуже приємна жінка. Делікатно залишає нас удвох, їде до старшої сестри на дачу. Вечері ми пили з Віолою чай з медом та яблуками. Був яблу-

невий Спас. Дівчисько сиділо в мене на колінах і ми цілувалися. Її вуста солодкі від меду, а очі зелені, як зелена трава наприкінці літа. На світанні прокинувся, лежав горілиць, відчуваючи на плечі її подих. Який спокійний в цієї панночки сон! Було так затишно і добре. Такого спокою давно вже не відчував.

Читаю газети. Цікава річ – газетні штампи в перехідні роки. Одні вже погано сприймаються, інші тільки формуються. А в головах шарварок.

Серпень 1994 року.

В трудовій у Гільгамеша
Лиш один єдиний запис:
“Гільгамеш – владар великий,
Гільгамеш – могутній цар”.
А слуга його Енкіду
Теж пригод собі шукає.
Цар та друг – відважні люди,
Ненормовано працюють.
Тільки боги преміальні
Не дають за тую працю.
Гільгамеш шукає слави,
Та не зна – навіщо слава,
Хоч напишуть літописці
Для нащадків звіт – поему.

Серпень 1994 року.

Ми можемо бути в світі й поза світом, бо щоб бути на шляху звідси туди, треба вже бути там.

Принесли телеграму від Василя: в п'ятницю прибуде поїздом у Донецьк. Коли зателефонував у Волноваху і говорив з батьками, сказав, що відпочине з десяток днів.

Серпень 1994 року.

Стомитися жити, палити до ранку,
Залізти на стелю і гризти шпалери,
А потім навіщось залишить коханку
І стати коханцем другої мегери.

Серпень 1994 року.

Зустрів Василя на пероні. Він вийшов з вагона – засмаглий, з гарною зачіскою, допоміг зійти привабливій брюнетці, побачив мене, посміхнувся. Ми обнялися. До електрички залишалось більше години, тож зазирнули в буфет, хильнули по п'ятдесят кепського коньяку. Хотілося пива, але туалети в електричках зазвичай не працюють, тому утрималися від експериментів. Захопили з собою пляшку помаранчевого соку, змішаного з горілкою. Цей винахід нашої епохи дванадцятиградусної міцності в пляшці модернової форми чекав у валізі пана Мороки, а ми їхали повз лани та посадки, слухали, як сміються туристи, скаржаться на життя селяни, розмовляли. Я розповів і про рейс, і про Віолу, і про відчуття розгубленості від зустрічі з рідною стороною, з цим розпадом світосприймання, чеснот, всього, що робило наше життя сталим і зрозумілим.

– Що вдієш, – сказав друг, – хвороба зростання.

– Добре, якщо хвороба зростання. А якщо деградація? Якщо ми не зможемо відбутися?

– Ти порівнюєш з іншими народами, що вже давно облаштували своє життя. У нас ще все попереду, ми ще молоді.

– Ні. Більше, ніж п'ятсот років, якщо від перших козаків.

Василь перевів розмову на іншу тему: свій будинок. Він щойно закінчив перебудову.

– Знаєш, друже, якщо колись ти надумаєш, що прийшов час мати свою хатину, не зв'яжуйся з перебудовою: або живи

в старому будинку, або будуй новий. Як там про нові латки на старі міхи? А ще я з хлопцями організував виставку в Києві. Купують і це радує. Майже три десятки робіт за два роки. Дещо продав у Харкові, збираю валюту.

– Навіщо?

– Приватизація розпочалася, пройде трохи часу, народ проп'є, прокрадеться, збанкрутує, а я прикуплю трошки того, що залишиться від їх короткого бізнесового щастя.

– Васю, це ти?

– Я, Оресте, я. Хочу свій салон картин та антикваріату, свій магазин модного одягу, а ще закусточну для місцевих п'яниць.

– Салон – це я ще розумію. А магазин? А закусточна? Закусточна навіщо?!

– Про магазин і сам не знаю – до чого всі ці плани. Гарні продавщиці, гарні жіночки – покупці, дорогий одяг.

– Такий собі Захід.

– Ну хоча б до рівня Польщі. А закусточна... Це майже мрія. Як гляну на наших п'яниць: в яких умовах вони псують своє здоров'я, аж плакати хочеться. Треба відродити радянські чайні чи які інші забігайлівки. Щоб холодна горілочка, огірочки, ячня, картопля смажена на смальці, домашня ковбаса і, звичайно, сало з часником.

– Сморід буде від перегару з часником.

– Буде, Орко, буде. Для хлопців напідпитку – то майже пахощі.

– Слухай, звідки в тебе це?

– Не знаю. Хочеться відчувати щось своє. Ні, не так. Мабуть, відчувати своїм.

– Відчувати себе газдою?

– Як то кажуть в Центральній Україні – хазяїном. Ти думаєш, все так погано? Негарні мрії?

– Звичайні мрії. Для художника трохи дивні, але нормальні.

За вікном пробігали поля й посадки – правильні геометричні форми. Побачив, як нивою ідуть два комбайни. Два комбайни серед цього безладдя ще працюють. Чудова картина.

Батьки вже підготували застілля. Василь швиденько помився, поки мама розігрівала гаряче. Пили горілку, настояну на свіжому кропі, їли качку, качині шийки з гречкою, свіжину. Свіжину батько придбав сьогодні вранці, домовившись про четвертину кабанчика. За укропівкою була калганівка. Потім пробували самогон з терну, а потім полягали спати, десь близько другої ночі. Прокинувся я рано і сів писати. Між віконними рамами літає муха в безнадійних спробах вибратись на волю. Я відкрив кватирку і комаха майнула геть, розчинившись у повітрі. Пишу і чую, як похропує мій друг.

Вересень 1994 року.

Літо збігло. Позавчора Василь поїхав. Я познайомив його з Віолою. Ми зустрілися на міському пляжі Маріуполя. Василь в блокноті замальовував порт і страхіття Азовсталі. Віола підійшла непомітно й тихо привіталась. Від її тихого голосу ми аж підстрибнули. Я представив мого друга, Віолу, вони швидко оцінили один одного і я не зміг зрозуміти їх висновків. Василь пішов плавати, а я приніс дівчині пляшку квасу.

– Мені скоро в рейс. Викликають.

– Надовго?

– Ні, чотири місяці.

– Це недовго?

Листопад 1994 року.

Вже майже місяць рейс. Знову один. Незадовго до від'їзду моя краля сказала, що не вмiє і не хоче вчитись чекати. Вона не впевнена в мені, вона чекає, що я визначуся. І головне, з чим вона не може миритися – моя робота. У нас раніше не було такої жорсткої розмови на цю тему, я трохи розгубився і навіть не знав, які слова дiбрати. Я тiшився тим, що мав, і не будував планiв на майбутнє. Треба було будувати! Говорити про ці плани, обiцяти. Моя бiда в тому, що я хронiчно нездатен обiцяти, та й не хочу обiцяти, бо зрештою в мене немає підстав щось обiцяти: не бачу цієї жiнки своєю дружиною і себе в якості одруженого не відчуваю. Тим бiльше моя робота... Чи, може, мій мандрiвний спiсiб життя?

Вiола говорила й говорила, наче нiяк не могла примусити себе зупинитися. Я мовчав і думав про жiнок, які вислизують з рук, як маленькi рибки, жiнок, яким я даю вислизнути. Плiд не дозрiв, щоби впасти на землю?

Листопад 1994 року.

Стояв на вахтi, розмірковував про наше життя, і раптом всiм своїм еством, до останньої клiтини, відчув плин Часу, невблаганний і геть нерiвномiрний.

Грудень 1994 року.

Що за доля у пана Величковського? Бiографи наплутали: рiк смертi від онука, сан протопопа від сина. Добрий, мабуть, він був батько.

Грудень 1994 року.

Жiнки, жiнки... Смишна облуда плотi. Я бачу фарс відносин, гру одчаю і мудростi печаль.

Грудень 1994 року.

Отак, отак. Людство розпорошується, як розкиданий мурашник, і нiчого не видно попереду, тiльки якийсь глум над вiчною мудрiстю буття. Чого шукати? Пробую шукати в собі й поки що нiчого не знайшов.

“Бо розкладається минуле,
Як труп”.

В.Пiдмогильний.

Сiчень 1995 року.

Третiй механiк і двоє мотористiв вiдпрацювали й поїхали додому. Передав з ними листи батькам, сестрi, Василю, а також свої подорожнi нотатки в новий тижневик. Знову пiдготував до друку есе про Руїну, те, що рiк тому повернув редактор “Лiтературного Вiсника”. Повернуся з рейсу, треба буде пробiгти по київським часописам; може, де влаштую.

Сiчень 1995 року.

Ти думаєш, цей свiт тебе сприйма?
Ти думаєш, що чаша буде повна?
Стражданнями хiба що. Вже зима
Витесує із льоду новi жорна,
Що перемелють зерна сподiвань...

Сiчень 1995 року.

Я думаю, – ось така грiшна думка, – що навіть багатоженця, котрого не згадали злим словом жодна з жiнок та дiтей (випадок був би фантастичний), а дiти всi любили, Господь простить, бо Він бiльш милосердний, нiж ми можемо собі уявити.

Лютий 1995 року.

Вiтер. Прийшов з вахти і знiчев'я гортав сторiнки старого номера “Плейбою”. Почуття з'являються тiльки естетичнi. Такий

стан повинен викликати занепокоєння. Почуття занепокоєння немає. Ще три місяці цноти поміж хвиль Індійського океану.

Лютий 1995 року.

Основа гріха – постійне виправдання нашої слабкості. Слабкість – на наших знаменах, наш кумир. Кожен має право на слабкість?

Віра – не обов’язок, віра – це коли серце бринить. В Царстві Божому немає прав і обов’язків, є – Любов.

Лютий 1995 року.

Читаю роман про добродія Суллу. Після Плутарха та Світонія, Тіта Лівія романи про Рим читати важко. Вірніше сказати – нецікаво. Хіба що Брехта.

Березень 1995 року.

Серце болить. Роздратованість. Душа вже давно не бринить. Як та гілка, що приживлена на чужому дереві, плаче собі. Снилася гора глини, що опадає в річку.

Непрожиті вірші – як забиті малі пташенята,
Невиразний одчай, порожнеча з усіх порожнеч,
І буденність моя нерозумна, підсліпувата
Підкрадається нишком, ховаючи в хусточку меч.

Березень 1995 року.

Весна. А в душі моїй пустка, наче брудний, в лайні по вуха, початок лютого. Так давно читав гарні книжки, дивився на гарних жінок, відчував піднесення.

Березень 1995 року.

1. Дивовижна штука – пам’ять. Значне трапляється, зникає, видається значним, а почуття, враження незначні, про які

забудеш скоро. Проте не забуваються, живуть, не залишаються в деталях, а образом, як на картинах імпресіоністів.

Ось я вийшов з дому і йду доріжкою до хвіртки, а вздовж доріжки півонії, виноградна лоза зеленіє, роса на траві, і такий захват, ніби тебе – шестирічного – розчинено в цьому напоєному світлом повітрі.

2. Повітря, що напоєне грозою, червневою зливою, переливом райдуги – наче посмішка дитини, посмішка Святого Миколи чи рядки Іоанна...

Як добре, що я з’явився в цьому світі, що, можливо, і не кращий із світів, але де ще знайдеш таке напоєне грозою повітря, і крик кошачої бійки, і розважливі бесіди п’яниць, і згадка про ясні вологі очі.

Березень 1995 року.

Як страшно, коли немає сліз. І плакати і кричати немає змоги, а мовчати несила – стогну стиха. Що за причина – так сумувати? Не бачу причини, але... так сумно.

Березень 1995 року.

Дитина боїться собаки, але мати скаже – це собака – і дитя вже не боїться, навіть ручку простягає, щоб погладити. Господь дав нам владу іменувати все в цьому світі. Ми іменуємо і опановуємо.

Квітень 1995 року.

Стою на вахті. Ранок. Як там: “Розійшлись, як в морі кораблі”. Тільки що розійшлись з автомобілевозом з правого борту в двох милях. Назва – “Надія”. Зараз маємо розійтись з танкером з лівого борту. Як тільки пройде – відвернусь від радіолокатора. Думаю, що теплоходів найближчим часом

вже не буде. Скоро вже Аравійський півострів. Скоро зміна під'їде. Скоро я полечу додому.

“А літак відлітав на Бориспіль,
На Бориспіль літак відлітав.
Моє серце було, наче приспів.
Я мовчав, я тихенько зітхав”.

Відчуваю себе майже щасливим, якесь піднесення надзвичайне, наче думки танцюють твіст. Все стало цікавим, клопіт не лякає, не турбує навіть. Що мені треба? Нічого мені не треба! Кайф!

Судно наше – князь морський, новеньке. Команда – росіяни, українці та ще один з Естонії.

Заробітну платню видають вчасно. Контракт підписував на шість місяців. Великий недолік – майже не виходимо на берег. Індійський океан. Двоє з наших попросили подовжити термін контракту – божевільні. Їх треба ізолювати. І мене нехай ізолюють, якщо я сюди повернуся: екіпаж советський. Сварки, задрість матросів, що навчаються заочно. Постійні нарікання на кепську кухню, поганий зв'язок, з будь-якого приводу. Не дуже втомився фізично. Багато роботи в період вивантаження і завантаження. А в морі байдики б'ю. Займаюся фізкультурою.

Записав дані про поправки хронографа, вираховував поправки гірокомпаса. Після вахти переберу пожежне обладнання. Потім розминка і міцна кава. Коли приходиш на вахту, два слова з чіфом та старим матросом Петром Семеновичем і вони йдуть собі. Гості в рубку не заходять, капітан цього не переварює і довго бурчить, якщо хтось має необережність припертися. Взагалі наш майстер – це наш головний біль. Другий помічник воює проти нього. Боротьба безглузда. Вони обидва – ще ті свинтуси. А втім, в гузно їх. З восьмої до дванадцятої немає подій. Папери

і спостереження за навколишнім простором. П'ять хвилин на першу я вже в каюті. А потім іду обідати. По обіді читаю, пишу, дрімаю. Інколи дивлюсь відеофільми. Дивлюсь гарні фільми: Скорсезе та французів. Є порнуха, але надто тяжко її переглядати: тут Арабіка і шансів на пригоду немає. Коли дивлюся фільм, можу випити пепсі або навіть банку пива. Якось у мене був жбаник морозива, з'їв його один, запиваючи теплою колою, щоб не боліли зуби. Після фільму бувають вправи з гантелями. Потім душ: холодна вода спочатку, а далі гаряча. Яке задоволення – душ після тренування! Є дні, коли треба працювати. Одного разу в Сінгапурі за чотири доби спав я не більше семи годин. Увесь час в шаленому темпі. На підході до цього міста мілина на міліні. З середини Малаккської протоки – важка навігація, з'являються лоцман, майстри – вантажники, сюрвеєр по вантажу, менеджери та представник фрахтувальника.

А Сінгапур – місто чудове, привабливе. Описати важко, треба бачити. Їв м'ясо крокодилів, купив дуріан – відомий плід, який багато хто не переносить через його специфічний запах. Мені цей запах сподобався, а смак такий собі. Пригостив колег, об'ївся, три плоди, що залишились, покинув на причалі, бо запах ставав нестерпним. Капітан попросив у мене насіння дуріану. Він у нас великий садівник. Я виколупав йому горішки. виявилось, що вони тхнуть найбільше, і він їх викинув. Цікавого і паршивого було, можна сказати, порівну. Василь має зустріти в Борисполі.

Травень 1995 року.

Волноваха. Ніч. Пишу всякого, читаю. З Василем із Києва виїхали до Запоріжжя, де живе його рідня: двоюрідний дядько по матері. Був там два дні і до батьків. На День Перемоги приїхала сестра. Вчиться гарно. Стала така краля!

Байдикую. В другому номері львівського журналу (вийшло два номери і часопис закрався) надрукували моє есе про греків кінця минулого і початку нашого сторіччя, про виникнення нації в найскладніших умовах. Почав я це есе, спілкуючись з греками, що працювали на нашому судні. Щирі патріоти своєї маленької країни. Вони замовили для мене підручники з історії країни, подарували грецько-англійський словник, а потім я купив пару монографій на замовлення.

Погода стоїть непогана. Сухо і сонячно. Калюжі повисихали. Зелень всюди. За містечком – не степ, а підручник з ботаніки. Минулого тижня взяв нашого пса, що живе в будці біля сараю, і ми здійснили видатну мандрівку від околиць Волновахи до лісу. Давно мріяв про такий похід. Якби йшов з кимось із людей, він би впав від втоми. Собака трималася гідно. Ми перетнули ліс по діагоналі, скупалися в ставку. Потім вздовж узлісся повернулись додому. Собака таки збила ноги. Вода ще холодна, але якщо швидко плисти, то нічого. Пес також трохи проплив, певне, із солідарності...

Всюди, всюди гарні дівчата. А коли вибираєшся в Донецьк чи в Маріуполь, то аж в голові макітриться. Де ж там моя молодість, коли я був такий дурний, що на щось сподівався. Зараз я такий зашкарублий і мутний, що сам собі гидкий, не кажучи вже про те, щоб залиятися. Нещодавно зустрів одну знайому з агенції. Мила дівчинка, але заміжня. З неї вийшла б класична сваха. Познайомила мене з подругою. Посидів я з цією подругою в кав'ярні й більше не зустрічалися. Не те, не та. Сподіваюсь, в неї такі ж думки. Дивлюсь телевизор. Іноді показують гарні фільми. Читаю багато, купую нові книжки, пишу про своє місто в сімдесяті роки двадцятого сторіччя, а Володимир переслав старі газети. Грошей вистачить надовго, приблизно на рік поміркованого споживання.

Травень 1995 року.

Згадав, як ми пили якимось на теплоході, де Тиміш був тоді третім помічником. Пили втрьох: Тиміш, я та кокша Маня. Пили без будь-якого приводу, зимового марудного дня. На столі дві пляшки пшеничної, рибний паштет, хліб та докторська ковбаса. Іншого в магазині на тому маленькому острові не купити. В каюті мого друга тісно. Я сидів, а тарілка стояла на кондиціонері. Маня сиділа, закинувши ногу на ногу, виставивши для огляду своє знадливе повне стегно в колготках, розповідала, як свого часу навчалася в консерваторії на віолончелістку, а я думав, що було б непогано затягти її в ліжко цієї ж ночі, але путніх думок з приводу реалізації такого задуму не з'являлося. Сидів я на стільці, ковтав бридку горілку, кривився. Кокша Маня не кривилася, пила, як дихала. Витягувала трубочкою уста. Видихала повітря, наче рожеві аромати.

– Браво, – казав я і плескав дівчину по коліну. Попереду маячила ніч, аж до дев'ятої ранку. Зайшов вахтений моторист на прізвище Ланов, схожий на композитора Ніколаєва. Згадав недоречно з добродія Пушкіна:

“Ты не дожدهшься, друг мой Ланов,
Пощечин от руки моей.
Твоя развесистая рожа
На бабье гузно так похожа,
Что просит только киселей”.

Тиміш налив мотористу, той випив. Потім ми знову хильнули. Горілка закінчувалася. Скинулись по п'ятнадцять і пішли з моєю новою знайомою купувати трунок. Ланов, поки гроші збирали, мовчав, начебто пити не збирався. Але буде, скотина, пити. Як же я не люблю всіх тих, хто завжди проскакує на шару. Це типово советське: постійно озиратися в пошуках того, хто за тебе заплатить.

Зійшли на берег, кокша взяла мене під руку і ми пошкандиляли, похитуючись, вздовж причалу, оминаючи калюжі з відливом нафти на поверхні брудної води. Острів цей у Ленінграді, певне, найпохмуріший і найсумніший. Гірше виглядає тільки острів Білий з його спорудами і безлюдністю. А тут, крім судоремонтного заводу, стоять кілька гуртожитків, три двоповерхових старезних будинки, магазин, де торгують шпротним паштетом і вареною ковбасою, зупинка автобуса, що йде до острова тунелем. Від півночі до ранку добратися сюди можна пішки через багнуку.

Зайшли у під'їзд будинку. На наш стук визирнула дитяча голівка, зиркнула на усміхнену і п'яну Маню, впізнала її, впустила. В коридорі чекала спита жінка, з якою моя супутниця привітно поздоровалася. Я вислухав їх обопільні ніжності. Горілки в тітки не було. Але Маня була стара знайома і вмерти від тверезості нам не дали. Маня віддала гроші, повела на мене оком: “Дивись, Ксеню, який в мене кавалер”. Ксеня зиркнула з цікавістю старої лотри. Туди тебе, подумав я і сховав посмішку. Ксеня запросила нас в обшарпану кухню, де тхнуло цигарками, смаженою цибулею та псиною. Худа й цибата донька хазяйки одяглась і кудись побігла. Я вже бачив такі кухні з такими господарками та їх алкоголіками чоловіками, коли курсантом розносив запрошення на місцеві вибори. Невдовзі дівчинка повернулася, тримаючи за пазухою біля недорозвинених груденят дві пляшки російської і пляшку сибірської. Мине рік-другий і це дівчисько почне злягатися з суднобудівниками і місцевими безробітними дегенератами, що задиратимуть їй спідницю в смердючому під'їзді, битимуть її і матюкатимуть без будь-якого приводу. Вона вийде заміж за одного з цих бевзів і з часом замінить свою неньку в

торгівлі спиртним. Можливо, їй пощастить, дівчина переїде на інший острів і вже там проявить свою спадковість.

На прохідній нас зупинив старий вахтер, перевірів посвідчення. Дивився дід переважно на литки моєї супутниці. “Бісів дідуган” – пробурчав я. Маня попросила цигарку, я почав припалювати, але вітер задув сірник, потім ще один. Пані стала збоку, затуливши мене від вітру, і нарешті припалила. Я закинув руку їй на талію і ми пішли вздовж колії портового крану. В каюті Тимоша вже набилася сила силенна народу. Хвостопад Ланов, матрос вахтенний, боцман з сусідньої шаланди. Всі швидко випили пляшку, відкрили другу. Боцман приніс двісті грам спирту і спитав, чи є в мене одеколон. Маня засміялася і сказала, що в неї є духи і одеколон на вибір. Боцман пообіцяв зайти до неї зранку, щоб похмелитися. Дивна звичка – похмелятися виключно одеколоном.

Допили другу пляшку і кокша стала куняти. Повів її в кубрик, де вона мешкала разом з буфетницею, яка поїхала до родичів. Ліжко в кубрику було в два яруси, тож я ледь закинув Маню на другий ярус. Ще важче було зняти з неї спортивну куртку та джинсову спідницю, що невідомо як налізла на її опасисті стегна. За весь час ми не промовили жодного слова, постогнували, дихали одне на одного перегаром і примощувалися зручніше. Потім я зліз униз, а жінка заснула. Я палив і випускав дим на її білі з поросячою рожевістю знадливі сідниці з трьома цятками родимок. Було сумно і добре. Зранку мене розбудив стук в двері. Я встав із застеленого нижнього ліжка, вже одягнутий, відчинив двері. На порозі стояв боцман і похитувався. Мовчки дав йому одеколон. Той подякував і, як писав милий моєму серцю Єрофеев, негайно випив. Знову чемно подякував і забрався геть. В цей момент прокинулася Маня.

- Закриєш двері? – питаю.
- Облиш як є.
- Добре. Бувай.
- Бувай.

Травень 1995 року.

В потязі на Київ, в останньому купе, один. З туалету ще не тхне: вагон напівпорожній. Пасажири сядуть в Донецьку. Сиджу, дивлюсь у вікно на посадки, електричний дріт, пишу. Минулого тижня зателефонував Василь, запитав, чи є в мене гроші, багато грошей. Відповів, що знайдеться дещо. Друг мій надумав задешево увійти в торгівельний бізнес. Морока мене дивує. Читав про поєднання художнього та підприємницького хисту Бенвенуто Челліні, а тепер випала нагода самому таке побачити. Наш бізнесмен сказав, що почав займатися цією справою приблизно півроку тому. Я поки не поспішаю в дорогу. Правду кажучи, цікаво навіть займатися новою справою. Тільки сумно чогось. Отак нападе, буває, і без причини. Здається, між тобою та світом пролягла межа. Звуки, наче через вату. Дивишся і бачиш тільки розпливчасті обриси. Нічого ясного, справжнього, твого. Хочеться загорнутися в ковдру, заснути і прокинутися малюком. Згадую себе в дитинстві, милуюся цим жвавим хлопчиком. Якби я міг в той час, коли був малим, якимось дивним чином писати вірші, писати їх при тій безмежній радості, при тому сонячному відчутті навколишнього! Які б то були безпосередні рядки! Якби...

Волосся в мене тоді було кольору достиглої пшениці і ластовиння на щічках. В пам'яті чомусь залишається небагато. Пам'ятаю, як стояв у пальтечку і шапочці, розмахував лозиною, заганяв у будку нашого пса. Пес подивився на мене

своїми добрими і мудрими очима і навіть не ворухнувся. Собаку звали Джек. Цей пес мене любив. А ми, як водиться у людей, його зрадили. Через кілька років переїхали в багатоповерховий будинок, а собаку віддали сусідці. Останній раз я бачив його вже старого і хворого. Підійти не наважився.

Ще пам'ятаю: роз'їжджаю на триколісному велосипеді від кухні до вітальні, де сидять гості. Хтось із чоловіків говорить, киваючи в мій бік, а гості сміються. Приблизно того часу мене забрали до бабусі десь на вісім місяців. Ми чомусь їхали у Вінницю через Київ, де я примудрився втекти у військовий зал і там на радість офіцерам марширував у кашкеті поміж лавами, поки бабуся не знайшла мене і не дала лупки. Побули в селі й восени помандрували до бабусиної сестри в Павлодарський район у шахтарське містечко з його хрущовками і сараями посеред дворів. Там вперше я дізнався від бабусь, що на небі живе Бог, і довго дивився вгору в надії побачити Його. Тоді я уявляв Господа як образ Божої Матері з Малюком на руках.

Пристав я тоді до компанії хлопчаків. Всі ми носили кашкети. В мене був кашкет петеушника залізничного училища. Думаю, він належав моєму двоюрідному дядьку. Одного дня грався на балконі з гаманцем і той вислизнув з рук та впав на тротуар. Йшли дві дівчинки, побачили, як я виглядаю крізь огорожу, взяли гаманець і вже через пару хвилин дзвонили в квартиру. Цікаво, як би зараз вчинили підлітки в такій ситуації?

З того часу спогадів мало і їх стає все менше. Треба періодично записувати саме яскраве. А що саме яскраве? Згадуєш здебільшого геть незначні речі. Наприклад, стоїмо з Ромкою біля магазину і верещимо щосили. Досі відчуваю той стан. Або гудіння джмеля над квітами перед вікнами двоповерхового будинку. Десятки бджіл, трутнів і цей джміль, як соліст

комашиного хору. Або подорож нашу на луг, що був на околицях міста, там ще протікала малесенька річечка. Романа вдив туди батько і він розказував дивовижні речі про комах та страшні чагарники. Ми не дійшли навіть до кінця вулиці, як нас наздогнала моя мама. Тоді мені добре дісталося.

А на початку вересня пішов у дитячий садок. В перший день видерли з лівої руки виделку і почали вчити їсти правою. Мені цей урок не сподобався і він був початком регулярної буденності. Зранку тебе розштовхують, одягають, ведуть в ранковій напівтемряві, знову роздягають, натягують шорти, без яких ти почувашся геть кепсько і навіть можеш дати ревака. Потім сніданок. Переважно каша. Добре, якщо рисова. Паршиво, але порівняно з гречкою на молоці – чудова страва. А гречка означає прочуханку від виховательки за мовчазний саботаж споживання вказаного їдла. Взимку виводили на вулицю на годинку перед обідом. Я примудрявся так промочити одяг, що вихователька обіцяла висушити його в топці сусідньої котельної разом зі мною. По обіді вкладали спати. Спав я в ліжечку біля стіни. Правду кажучи, здебільшого не спав – уявляв собі різні химерні речі. Уявляв, як літаю над хатами, як їздимо з приятелем Ромкою на авто лісовою дорогою, як б'ю Ігоря – найбільшого харцизяку в нашій групі, що вже кілька разів зверхньо подивився на мене.

Якось, здається взимку, привезли в садочок лялькову виставу і незабаром наснився мені перший сон, який я запам'ятав. Дивлюся я у тому сні лялькову виставу, а потім раптово опиняюся за портьєрою, де мене зустрічає дебела неприємна жінка, і ця жінка перетворюється на чортеня. Прокинувся і довго не міг заснути.

В моїй групі були мої сусідки Іринка і Галя. Остання була задержуватим дівчиськом і частенько нам з Ромкою від неї

діставалося. Мама згадує й досі, як одного разу прибігли ми з Ромкою до неї і я верещу: “Мамо, мамо, ми вже й хвіртку зачинили, а Галька все одно плюється!”. Ну звісно, закрили хвіртку з сітки, обрамленої металевим куточком, і вже в безпеці. Так само, як закрити очі, і вже тебе не знайдуть. Ця капосна Галька стала першою особою, яку я визначив як жінку. Коли побачив відсутність того, що звично здавалося присутнім, запитав, де воно поділося. Вона сказала, що у дівчат такого немає. З того моменту людство поділилося, людство стало хлопчиками та дівчатками, чоловіком та жінкою стало людство. В цей визначальний момент нас через вікно побачила мама і наказала мені утримуватися від такого способу спілкування. Я запідозрив таємницю, не послухався і через кілька днів потому був битий. Лупки я отримував часто. І, правду кажучи, було за що. Мама розказувала, що якимось, завітавши до бабусі забрати свою дитину, побачила, що та дитина сидить в чотиривідровій каструлі з мукою, вся біла, як мірошник, і верещить. В цей момент з'являється бабуся з обіцяною мені ширицею, передчуття зустрічі з якою і викликало цей вереск. Отак було. А втім, дорослі мене любили. Був я балакучий, і це враховуючи той факт, що не вимовляв шість приголосних. Мова моя була кумедною, але цікавою.

Увечері мама мене з дитячого садочка забирала і всю недовгу дорогу до дому розпитував її про всяку всячину: а які були німці, чи давали козаки дулі, чому в ялинки голки маленькі, а в сосни великі.

Букви знав у чотири роки, читати почав близько п'яти. Ніколи не розумів дітлахів, що не хотіли вчитися читати. Дивовижно, коли закорючки, кружечки, палички складаються в слова, що ти їх знаєш чи можеш дізнатися про їх сут-

ність. Віршик про котика, який ліпив пиріг зі снігу, можна прочитати в книжечці самому. Те, що потяг до читання хутко зменшується, ще відгукнеться нам у майбутньому. Я не знаю причини втрати інтересу до книжки. Можливо, бажання грамоти – притаманне меншості. І великий відсоток неграмотності в минулому – це вибір кожного з батьків, котрі свої ліньки переносили на своїх дітей?

Травень 1995 року.

Потяг прийшов у Київ по обіді. Я кинув свої валізи в камеру схову і попрямував до Хрещатика. Київ у більшості туристів асоціюється з Хрещатиком та лаврою. Для мене столиця – вулиці від вокзалу до Хрещатика, звичайні кав'ярні без пишноти і претензій на вишуканість. На своєму довгому шляху я двічі зазірав у бар, випивав по чарці, їв вареники з картоплею та лівером. Потім пив каву і писав, відчуваючи на собі погляди офіціанток. Було так сумно. Знову згадував своє дитинство і спіймав себе на думці, що, крім того дитинства, життя не виглядало таким світлим і прозорим. Все якось похапцем, банальність та буденність. Кольори пам'ятаю тільки з двадцятирічної давності. А що було рік тому – якесь воно сірувате, шматки, черепки, нитки почуттів.

Травень 1995 року.

Василь зустрів на пероні, схопив речі і поніс до старенького авто, біля якого чекав Володимир. Ми сіли в його “Победу”, автомобіль здригнувся і ми рушили. Я дивився крізь скло на своє місто, що ховало свій бруд та необлаштованість в буянні травневого цвіту й молодій зелені і згадував, яким чудовим воно виглядало років двадцять тому, коли міс-

цевий голова щотижня об'їжджав вулиці й давав прочуханки керівникам, кожен з яких відповідав за свою частину вулиці, скверу чи парку. Ми були тоді цнотливо охайні й ця охайність не викликала в нас бажання плюндрувати та занехаювати.

Володимир розповідав про майстерню, в якій працював, про власників дорогих авто, що або розкидувались грошима, або лаялись за кожен купон. Під'їхали до Василевого будинку з недобудованою верандою. Вздовж доріжки від хвіртки до ганку червоніли тюльпани і напружився пуп'янками куш півонії. Ми увійшли. Розмістилися у великій світлій кімнаті, де біля вікна стояв стіл, а під стінами диван та крісла. По обидва боки від нового телевізора висіли картини, за манерою виконання, вочевидь, не мого друга. Морока заніс мої речі в кімнату для гостей, приніс рушники. Поки я мився, хлопці вовтузилися з обідом. Я чув їх голоси, що ледь долинали крізь шум води. Вода стікала по обличчю і здавалося, що це течуть сльози. Чи може то й були сльози?

Коли вийшов з ванної кімнати, в ніздрі вдарив запах свіжини.

– Не принохайся, – сказав Василь. – Піди розбери речі. А то нанюхаєшся і їсти не будеш.

– Так, так, і їсти не буду, – повторив я насмішкливо і слухняно пішов до своєї кімнати. Розкрив валізу, дістав подарунки, повісив у шафу одяг. Переді мною висів невеличкий пейзаж – поле з острівцями кущів, знайома місцевість, десь між північною околицею міста та найближчим лісом. Колись хлопчачами ми тинялися цією рівниною, мріючи знайти скарб, звичайнісінький скарб, такий собі глечик з монетами. Цікаво, що нас майже не турбувало, що далі з цим скарбом робити. Ні, віддавати державі думки не було. Але інших

думок з приводу використання не було також. Нас цікавив скарб як такий. Навіть не стільки скарб, скільки процес пошуку, відчуття знахідки.

Хлопці вже ставили страви на стіл, коли я увійшов до вітальні з подарунками і пляшкою текіли.

– Справжня советська людина! – засміявся Тимчук. – Навіть з Антарктиди привезе пляшку! – він розгорнув пакунок і поставив на стіл текілу.

– Це якщо спиртного не вистачить, – пояснив я.

– Цього добра вистачить, – сказав Морока. – В погребі ціла сулія самогону на всяк випадок, а також сім різних пляшок.

– І табуретівка?

– Табуретівки, на жаль, немає. Пан Остап нащадкам рецепту не залишив. А тернівка є, і горобинова, і горохова.

– І горохову сам робив?

– Ні, батько. А тернівку колега подарував. До речі, зробив її за рецептом твого батька. Це як подяка.

– Не боїшся від колег приймати? Жовчі не підмішають?

– Той, хто подарував, успішний художник. До того ж, я майже не виставляюсь в нашому місті. До речі, деколи купую роботи місцевих для перепродажу в Харкові та у своєму салоні. Місцевим моє фактичне посередництво не подобається, але подобаються гроші, які я справно їм передаю.

Василь приніс свинячі ніжки в якомусь соусі коричнюватого кольору, домашньої ковбаси. Посідали за стіл, налили київської горілки.

– За зустріч! – Василь підняв чарку. Я випив і подумав, що на кожну нашу зустріч є розлука. Як же багато в мене було тих розлук! Думаю, більше, ніж зустрічей. Певне, добре було б все життя прожити в одному місці, обростаючи звичками, знайом-

ствами. Я вже забув, що це таке – відчуття сталості. Я вже багато чого забув з переваг осілого життя. Та нічого. Попереду багато часу, коли не треба поспішати. Мої моря тепер почекають.

– Як там наша мрія – закордон? Збираються хлопці на виставку в Чехію. Можливо, пристану до гурту.

– Закордон як закордон, – відповідаю. – Нічого особливого, врешті-решт. Ми всі дуже схожі.

– Моя мрія – Альбїон, – сказав Володимир.

– Дасть Бог, виберемось колись.

– Як станемо одні з найбагатших в Європі, то й поїдемо. – сказав Володимир. А Рудий Альхен помагає нам услід хустинкою.

– Рудий Альхен? – перепитую.

– Льоня Данилович. – пояснив Тимчук. Я зареготав, віддаючи належне влучності порівняння. Розмова мимоволі перейшла на політику. Володимир як завжди бідкався, що українці не підтримали Чорновола.

– Всі вони – ті, що біля керма – ще та гидота. – це вже Василь. – Всі біля керма і нікого за кермом. Я не погодився, що всі. Зійшлися на тому, що таки переважна більшість.

Коли ми допили першу пляшку, я поволі-поволі перевів розмову на дівчат. Всі швиденько заспокоїлись, добре закусили і вийшли на двір випалити по цигарці. Зорі, спокійні й статечні, як сорокарічні жінки, світили в небі. Було так добре.

Травень 1995 року.

Прокидався важко. Тимчук – той підхопився, як і не пив, підживився трохи кефіром і побіг до чергового клієнта, копирсатися в його авто. Я сидів на кухні, відчуваючи порожнечу в голові, споглядав спроквола, як чайник випускає перші

цівки пару, відчував фізично, наче сам був чаркою, як трунок переповнює її порожнечу і все моє єство відразу. Василь поставив на стіл лимон. Випили по чарці текіли і дивилися одне на одного, відчуваючи присмак лимонної шкуринки. Говорити не хотілося. Пили гіркуватий зелений чай і мовчали. Нарешті я встав, помив чашку і сказав:

– Розповідай про свої плани.

– Є фірма, торгівельна організація: вісім магазинів, овочева база, склад, десяток вантажівок. Приватизувались в дев'яносто третьому через оренду. Піднялися на бартері. Було в них ще два магазини, які довелося передати владі та місцевим браткам. І влада і братки не заважали жити. Активи за півтора року збільшили вдвічі. Потім директор задумав реорганізувати контору і створити на базі магазинів кілька товариств.

– Навіщо?

– Задумав перерозподіл участі в статутних фондах старої структури і нових, щоб всі виділилися окремо.

– Ти такі терміни вживаєш!

– Я вивчив географію, Оресте, тобто занурився в тему. Мала бути створена система взаємозалежності для забезпечення збереження товарообігу. У головної контори – гурт, у інших – роздрібна торгівля.

– Щось я не второпаю. Товарообіг вже був, так?

– Так. Інтересу не було чесно працювати. Думка була, що при збільшенні часток інтерес таки з'явиться.

– З'явився?

– Ні, звичайно. Завідуючі магазинів, конторські захотіли поділити все і розбігтися.

– Ну-ну. Як в тому кінофільмі за Булгаковим: взяти і поділити.

– Підбили роботяг, директора звільнили, поставили свого хлопця і вже ділять. Звичайно, тепер в збитках. Бартер, виявляється, така хитра штука, що якщо зупинишся, кирдик одразу.

– Васю, історія цікава, навіть для нашого часу повчальна. Ми тут які ролі граємо? Ельфів чи пастушків?

– Майбутніх співвласників.

– Навіть так! А у директора, того, що раніше ним був, є ще частка в цьому гадючнику?

– Разом з ближніми трохи більше десяти відсотків.

– Чим директор зараз займається?

– Фірмочку відкрив, торгує.

– Зараз всі торгують. І який же у нас стратегічний задум?

– Старий директор... Його звать Роман Петрович. Так от, Роман Петрович, ти і я заберемо контроль над цим, як ти сказав, гадючником, а потім викупимо на товариство інші частки і розподілимо їх між тих учасників, що залишаться. За два місяці ми маємо викупити в робітників сорок відсотків, а потім подати позов до нового директора про відшкодування збитків, добитися заборони продавати основні засоби (здається, правильно сказав – основні засоби), провести збори і обрати нового старого директора. Тобі доведеться влаштуватися на роботу.

– Навіщо?

– Справа в тому, що згідно статуту частку в товаристві може в першу чергу придбати учасник, який є працівником. Роман Петрович тобі маленьку частку подарує, у нотаріуса завіримо угоду, а далі в тебе буде два місяці, щоб повідомити товариство і щоб скупити все, що нам треба скупити. Пропишешся в однієї літньої пані, в однокімнатну квартиру. До речі, як тільки отримаємо контроль, можеш отримати від

фірми кредит на придбання цього помешкання. Хазяйка готова продати. Довіряє тільки Петровичу.

– Думаєш, мені потрібна квартира?

– Потрібна. І саме в цьому місті. Інакше як тебе втримаєш? Що скажеш про наш план.

– Навіть і не знаю. Тема мені невідома. Попробуємо. Біда, якщо на роботу не візьмуть.

– Треба, Оресте, щоб взяли. Кадровичка – дама не з багатих, двох дітей тягне одна. До того ж експедитори завжди потрібні. Новий директор – звичайнісінький хабарник і крадій, що нам стане в нагоді. Дамі приготуєш подаруночок. Не мені тебе вчити, як з жінками поводитись.

– Знайшов бабодура. Я, друже мій, скоріше, жертва жіночих хитрощів.

– Вже повірив. Директорові – хабар, а потім відпочиваєш від своєї води на тихій посаді непомітного експедитора.

– Це ти все придумав?

– Колективна праця. По обіді поїдемо в паспортний відділ.

Ми випили коньяку і пішли у двір облаштовувати доріжку від будинку до сараю.

Червень 1995 року.

Ніколи не подумав би, що в три тижні можна втиснути стільки подій. Прописався в милої тітоньки, домовився купити квартиру. Влаштувався експедитором. Прийшов у контору, зайшов у кабінет інспектора по кадрам. В кабінеті сиділа симпатична жінка років тридцяти п'яти, струнка, з глибоким голосом. Сказав, що хочу влаштуватися. Звичайно, вакансій не було. Може, вона знайде якусь можливість влаштувати мене? Розумію, що це важко і не тільки від неї залежить, але

якби вона допомогла, то я був би щиро вдячний. Поклав перед нею набір косметики. Справжньої французької косметики. Я останнім часом постійно вожу з собою парочку таких комплектів, на всяк випадок. Брати не хотіла, але нишком зиркала на цю принаду. Оцінила, що річ справжня, не та гидота, що в кожному кіоску лежить. Прошу проявити милість. Бере. Обіцяю по півтори сотні доларів їй та директору. Сказала, що подумає. Другого дня телефоную. Беруть мене експедитором. В понеділок на роботу. Буду вчитися на коротких рейсах, по районах, в сусідні області.

Запросив Галину Михайлівну (так інспектора звать) в ресторан. Яюсь швидко погодилася. Ресторан на проспекті, перероблений з пивного бару респектабельний заклад. Жінка трохи ніяковіє. Чи тому, що я молодший значно, чи до такого дозвілля не звикла? Трохи випили. Проводжав. Домовились зустрітися наступної суботи. Вперше використовую жінку. Емоцій, правду кажучи, ніяких. Це кепсько. А з іншого боку – жінки використовують нас, а ми їх.

Через тиждень я придбав вісім відсотків у статутному фонді. Купували в пенсіонерів. Умова оплати – двадцять відсотків після зборів учасників, якщо моя частка буде більше тридцяти відсотків. Це запобіжна міра, щоб не розп'якали раніше строку. Роман Петрович каже, що тільки гроші можуть стримати язика. Пенсіонери, які за старого директора звикли до дивідендів, а останній рік залишилися без них, продавали з радістю. Їх на останні збори навіть не запросили. Старі образились.

Червень 1995 року.

Вчора ближче познайомився з Романом Петровичем. Невеликого зросту, з широкими плечима і уважним погля-

дом темних очей. Говорить поволі, фрази будує трохи недолугі, але коли зачіпаємо теми, що його цікавлять, мова змінюється: короткі експресивні речення, перероблені на свій лад прислів'я та приказки. Сиділи ми в одному з кабінетів Василевого салону після закінчення робочого дня, коли персонал вже розійшовся, залишивши приміщення на дебелого діда – сторожа. Коли допили пляшку “Княжого келиха”, розмова непомітно перейшла з бізнесу на всяке інше. Наш новий знайомий багато цікавого розповів про місто та його мешканців, це якраз те, що пан Морока називає географією.

Червень 1995 року.

За порадою Романа Петровича вийшли на завідуючого одного з магазинів, найменшого за обсягом товарообігу і чисельністю працівників. Завідуючий дуже здивувався, що частки викупувають. Я пообіцяв йому подвійну ціну і гарантував збереження роботи, якщо він забезпечить відчуження часток його підлеглими. Клієнт вагався довго, але отримати річну заробітну платню в наш непевний час – це чогось вартє. Сім пляшок горілки та шестигодинна розмова – і в результаті я став власником майже двадцяти одного відсотка в статутному фонді. Ніколи не думав, що вмію спілкуватися з людьми. Ніби грав роль, яку вивчив до коми ще в дитинстві. Я так добре її грав, наче був собою. А може таки був? Залишились у нас в роботі дві групи: кілька пенсіонерів, переважно звільнених за порушення різні ще старим директором, і звільнені за власним бажанням робітники. І до перших і до других потрібен підхід. Думаємо, як підступитися.

Вчора був з Галиною Михайлівною в барі неподалік залізничного вокзалу. Перебрали. В таксі шепотів їй на вушко

всяку нісенітницю, ледь торкаючись вустами шії. Відчув, як моя нова подруга напружилась, але не так, як жінка, котрій неприємно. Так напружується в такій ситуації самотня жінка. Поведінка моя нагадує поведінку гієни, котра, криючись, переслідує жертву. Запросила на каву. Пили каву і паршиве грецьке брендї, цілувалися на кухні, а потім вона втекла в ванну кімнату і згодом вийшла звідти в рожевому халаті, трохи перелякана і вже готова бути зі мною, блудним. Вперше зустрічаю таку пані, яка розчиняється в тобі рухами, словами, подихами. Неначе був сам наодинці з мріями та думками, а вона – мов відображення цих думок про жінку. Відчував себе водою, що забуває спротив гірських урвищ і тече рівниною без коловоротів та каламуті, спокійно і швидко.

Червень 1995 року.

Вчора завірили у нотаріуса дві угоди купівлі-продажу часток. Роман Петрович умовив ще двох пенсіонерів, кожен з яких продав сімдесят відсотків від своєї частки. Новий директор, здається, вже знає про наші обладки. Дивиться вовком. І не помиляється. Сьогодні увечері веду в кафе двох водіїв, котрі хочуть викупити старенький РАФ. Тобто спочатку передаємо гроші, а коли отримаємо контроль, за цю суму віддамо авто.

Був з хлопцями на озері. Вдала рибалка.

Червень 1995 року.

Возили товар у Житомир. Водій – людина директора, ніяких розмов про викуп частки я не вів. Говорили про політику. В Криму татари воюють з бандитами. Мешков наприкінці весни утік в Росію, а проблеми залишились. Київська влада налаштована приборкати цей бунт.

Липень 1995 року.

Мене ледь не звільнили. Точніше кажучи, запропонували звільнитися за власним бажанням. Директор грізно зводив свої світлі брови, пробував придбати грізного вигляду і нагадував переляканого пацюка в замкненому приміщенні. Якби він не був таким скнарою і те, що крав, пустив на викуп часток, ми могли б спіймати облизня.

– Ти думаєш, твої двадцять відсотків тобі допоможуть? Що вони тобі дадуть? Хто ти тут є? Ти ніхто! І дулю тобі, дулю! – якби він знав, що до контрольного пакету залишилося трохи побігати, що в цей день нотаріус занесе заяву про скликання зборів, якби він це знав...

– Чому ти мовчиш?

– Вас, пане, слухаю, – і тут я посміхнувся чемною лагідною посмішкою.

– Що тобі треба?

Що мені треба? Якби я сам знав. Вліз у цю справу, як сантехнік в каналізаційний отвір, використав жінку, з якою сплю. І яке від того всього задоволення? Несе життя, мов тріску велика вода. Здається, сам обираю напрямок свого руху, але насправді це – звичайнісінька ілюзія, одна з багатьох ілюзій, що визначають наше життя.

– Що мені треба? Дізнаєтесь свого часу.

– Я тебе... – він стиснув кулак, наче яйце розчавив, підійшов до дверей, покликав секретарку. Коли та зайшла, зателефонував Галині. Моя подруга зайшла майже одразу – мабуть, чекала на цей дзвінок.

– Звільнити цього! – Директор скривив фізіономію в мій бік.

– Яка підстава?

– Підстава? П'яний був. Складіть акт, підпишуть заступник, секретар і ви.

– Потрібно пропонувати пройти обстеження.

– Виконуйте, Галино Михайлівно, те, що я вам сказав.

– Не вийде, шановні, – кажу я і передаю копію акту, підписаного чотирма невідомими моїм гонителям особами. В акті вказано, що бачили мене годину тому тверезим і здоровим. – Давайте краще я продиктую вам, шановний, свою заяву про звільнення за власним, так би мовити, бажанням, або, якщо хочете, вашу заяву.

В цей момент, саме в цей момент, як у другорядних кінофільмах, з'являється нотаріус, вибачається, що без запрошення, бо в приймальні нікого немає, і передає мою вимогу на скликання зборів.

– Он ти як! – каже директор і блідне, читаючи документ.

Ще б він не хвилювався: перше питання – зміни до установчої угоди, друге – дострокове припинення повноважень виконавчого органу і вибори нового, третє – призначення позачергового аудиту і укладення угоди з новим аудитором. Нотаріус виходить, я слідом. Беру таксі й чимдуж у магазин Мороки, де на мене чекають. Наливають кагору, швидко випиваю і розповідаю все. Роман Петрович телефонує бригадиру вантажників, потім пенсіонерці, що була парторгом. Вони мають прибути через годину. Чекаємо, я дрімаю в кріслі. Нарешті продавці приїхали і знову всі разом до нотаріуса. Потім я з Морокою заїхав до нашої однокласниці Олени Забаштанської в поліклініку і вона відкрила мені лікарняний. Морока завчасно про все домовився. Тепер залишилося повільно стискати обійми.

Увечері прийшла Галина. Ми сиділи на кухні в моєму новому пристанищі з вікнами на поле. За полем ріс сад, з якого

ще малюками тягали яблука. Подруга моя була зла, вважала, що я її обдурив. Ну, це вже було занадто. Використав, звичайно, але брехати...

– В чому, Галю, брехня? – спитав, розливаючи по келихам вино, подароване сьогодні Василем.

– Ти мені не сказав, навіщо влаштувався. Ти мене використав!

– Можливо, використав, але не брехав. Якби на твоєму місці був хтось інший, я б вчинив так само.

– Навіщо?

– Директором може стати тільки працівник, купівля-продаж акцій без обмеження також тільки поміж працівниками.

– Директором?!

– Директором. А те, що не сказав тобі? Це не тільки моя таємниця, до того ж, це не твоя війна. Чи не так?

– Так. Але... Але було б краще, якби я знала.

– Не думаю, – я закрив своїми вустами її уста і ми на решті змовкли. Потім, коли вже лежали на дивані, сплітаючись ногами в одне коріння, вона спитала, як їй голосувати своєю часткою. Як хочеться, так і голосуй, – кажу. Тут вона легенько взяла мене за вухо і сказала: “У тебе, хлопче, вже є контроль”. Тоді навіщо їй чужі турботи? Каже про довіреність. Пропоную самій голосувати, або продати частку, поки ще непогана ціна. Якщо проголосує як треба, викуплю по цій ціні після зборів. Вона обіцяє подумати, потім мовчить, вочевидь щось підраховуючи, потім каже, що Паньковець може спробувати викупити частки, що поки непідконтрольні.

– Вже не встигне. Є ті, хто не буде нічого продавати нам, але діючого керівника ненавидять.

– Роман Петрович з вами?

– Так.

– В мене з ним не найкращі відносини.

– Мають бути кращими. І я думаю, він не буде проти.

– Було б добре, – Галина взяла фужер і допила вино. – Слухай, Оресте, а яка ціна одного відсотка?

– Залежить від величини частки, особи продавця. Для однієї симпатичної жінки ціна складатиме близько двох номіналів.

– Я згодна. Мені ще сина вчити.

Вперше в житті у ліжку вирішую справи. Цікаво, що не було ніякого почуття огиди. У тварин з роками хітиновий покрив зміцнюється. А у нас совість стає поблажливою. Ніяких тобі емоцій.

Липень 1995 року.

Була коротка розмова з Паньковцем. Зустрілися на нейтральній території, в ресторані центрального готелю. Пан директор спочатку коверзував, вимагав зустрічі в його кабінеті, але коли Василь кинув недбало, що ми вже не торгуємося і це його, Паньковця, перший і останній шанс знайти з нами порозуміння, це в його ж інтересах. З того моменту, як він поклав трубку, головним пунктом порядку денного наступних позачергових зборів буде питання виборів нового складу ревізійної комісії. Очолить комісію Роман Петрович або хтось з його людей. Паньковець довго мовчав, потім погодився.

Зустріли його в холі готелю, провели за столик, запропонували кави. Він взяв чашечку кави, що поставив перед ним офіціант. Руки в нього ледь помітно тремтіли.

– Наші умови такі, – продовжив мій друг. Ми знаємо, що в четвер ви збираєте засідання керівництва організації, щоб розглянути заяву мого друга про скликання зборів. На цю дату ми вже контролюватимемо майже п’ятдесят два відсотки.

– Тобто ще не контролюєте? – спитав директор.

– Ще ні. Саме в цей момент Роман Петрович підписує угоду на половину відсотка. Ця половина відсотка дає контроль. Ще буде довіреність на відсоток з хвостиком. Так що, шановний, збори ми проведемо, за вашим наказом чи за рішенням суду. Ви розумієте, що кадрові зміни – це справа часу. Але гаяти час – справа кепська. Пропозиція проста: ви призначаєте мого товариша виконуючим обов'язки директора в зв'язку з вашою відпусткою, продаєте нам свою частку, а ми забуваємо про деякі ваші рішення й усі сумнівні угоди.

– Які в мене гарантії?

– Наше слово і цього достатньо.

– Ціна частки?

– Півтора номінали.

– Дехто продавав дорожче.

– Тепер у нас контроль. Фактично ми платимо за свій час.

Папери з нами, нотаріус чекає, авто чекає.

Директор мовчки встав і ми поїхали. О восьмій вечора я підписав наказ про скликання позачергових зборів і чотири угоди купівлі-продажу часток в статутному капіталі. Ще через чотири години, коли годинник у кабінеті Мороки пропищав північ, ми вже контролювали більше сімдесяти відсотків. Наші люди достеменно знають, коли треба продавати. А швидкість, з якою поширювалася інформація про наші угоди, була якоюсь неймовірною. Всі, хто був у змозі продавати, продавали. Коли ми закінчили оформлення і майже неприємного від втоми нотаріуса повезли додому, Василь порвав наказ про скликання зборів і надрукував новий. Третій пункт наказу передбачав додаткове питання порядку денного – розгляд нової редакції статуту. Ця нова редакція передбачала

створення Ради директорів, члени якої обиралися рейтинговим голосуванням. Морока сказав, що наведена норма має забезпечити наші інтереси.

Липень 1995 року.

Яка порожнеча в наших магазинах! Вибір який-не-який є тільки на базарі. Скоріше б держава віддала людям торгівельні мережі. Чиновники не ладні впоратись з наповненням прилавків. Але я боюся, що після приватизації нові власники будуть мати клопіт з бажанням тих завжди неситих підгодовуватись за рахунок чужої праці. А ще податки. Система така складна, що годі сподіватися щось не порушити. Зараз ми – народ правопорушників.

Серпень 1995 року.

Збори відбулися. Всі учасники, за винятком п'яниці столяра, голосували одностайно. Столяр чомусь образився і на Романа Петровича, і на колишнього керівника. Директором обрали Романа Петровича, якого я за день до зборів призначив своїм заступником. В Раду директорів увійшли Роман Петрович, Василь, я, Галина та продавець з салону Мороки, котру призначили старшим продавцем найбільшого магазину організації. Директори магазинів перебували в стані певної напруги.

Після закінчення офіційної частини перебралися до кабінету заступника, де було накрито столи. Новий старий директор проголосив промову про замирення, тітки з бухгалтерії пустили сльозу, керівники пожвавішали. Я подумав, що вони таки наївні: треба бути божевільним, щоб залишити крадіїв та людей абсолютно нелояльних. Хіба що ці крадії забезпечать прибуток на потрібному рівні, але це вже майже неймовірно. Потім промови виголошували Василь, я, Галина і всі інші,

потім знову всі щось виголошували. А на ранок я прокинувся в ліжку у квартирі Галини, яка лежала на дивані в сусідній кімнаті, притискаючи намочений холодною водою рушник. Я спитав, чи є в неї вино. В наявності була пляшка сухого білого. На моє щастя, вона примостилася в холодильнику. Я випив сам і заставив випити мою подругу. Галина сказала, що найбільш дивовижним вчора було те, що перед тим як заснути, я щось таки зміг. А я не пам'ятаю цієї події.

Серпень 1995 року.

Через тиждень приїде сестра. Поїдемо з Морокою в Київ зустрічати, а заодно влаштувати деякі справи мого друга. Ле марудний дощ. Гілка клену гойдається перед склом. Прочитав, що краще бути останнім з останніх у цьому світі, щоби стати останнім з останніх в Царстві Господа, ніж бути першим з перших тут і стати першим з перших у ворога роду людського.

Серпень 1995 року.

Сестра поїхала. Була всього п'ять днів. Возили її до Львова. Дівча в захваті. Вона молодчина: перший курс без жодної четвірки.

Спека давить. Вже тиждень без гарячої води. Набираю води у відра і вона гріється на балконі. Галина спить розкрита, закинувши ногу на ногу, гола і приваблива. Читаю старий довідник по губерніях Російської імперії. В деяких регіонах населення майже не збільшилось. Насамперед це стосується депресивних регіонів Росії. Слухав нещодавно виступ енергійного бородастого російського політика, який називав себе євразійцем і обіцяв велике євразійське майбутнє для всіх, хто має вічну турботу жити в колишньому Союзі. Зроби себе щасливим, Данко!

Серпень 1995 року.

Їздили на рибалку: Василь, Володимир і я. Принципово нічого не пили. У Мороки нова пасія. Викладає у музичному училищі. Думаю, Василь вже шукає приводу, щоб дати їй відставку. Геть порожнє створіння. Думаю, він підбирає таких дівчат, щоб не одружуватись. Ні, не так. Щоб не звикати і не бути змушеним одружитися.

Серпень 1995 року.

Сидів сьогодні у сквері біля пам'ятника генералу-танкісту, дивився на перші жовті листочки, що лежали на траві – довершені, як сама гармонія. Спокій на душі. Якби можна зупинити час і втримати це почуття. Пишу зараз про вірші Величковського. Мудрий був дядько. “Щось бозького до себе пан Хміль закриває, бо смиренних возносить, винеслих смиряєт”.

Вересень 1995 року.

Мав позавчора розмову з Галиною. Мусимо розбігтися. Об'явився друг дитинства. Зрадив, що одна, одразу запропонував одружитися (бувають же наївні парубки!). За словами дами, він ставний та заможний. І ніякої тобі різниці у віці. Така ось раптова ідилія. Скоріше за все, він постійно висів над обрієм, як чергова хмарка. За її версією, їй, звичайно, добре було зі мною, можливо, якби не раптовий візит колишнього кавалера, щось би й вийшло (наче я мріяв про такий розвиток відносин). А зараз краще не зустрічатися. Вона знає, що недобре чинить, але їй тридцять п'ять і треба влаштовувати життя. Я мовчав, було образливо, що знову мене кидає жінка, хоч і готовий був з самого початку до тимчасовості цього роману. Галя говорила і говорила, а я дивився у вікно з сумним

виглядом обличчя, а потім тихо зауважив, що краще до ранку забути про всі ці розмови.

В нас була ще одна довга і терпка ніч, мабуть, з кращих ночей. Близька розлука робила кожен поцілунок, кожен докторк, кожен подих сповненими жаги і якогось внутрішнього бриніння.

Вересень 1995 року.

Збираємося з Василем до Києва, де він прийме участь у виставці молодих українських художників. Пакуємо його роботи. Вранці на мікроавтобусі вирушаємо. Сьогодні ночью у Мороки. Надворі мжичка.

Вересень 1995 року.

Що то була за мандрівка! Що то за тиждень був такий! Друга мого носили майже на руках. Продав він чотири картини і отримав замовлення від київської страхової компанії, яку представляли якісь скоробагачки. Завдячуючи цьому гармидеру, я начебто прилаштував есе про Величковського в новий столичний журнал, але есе ще недописане. Завтра маю відіслати поштою. Виявляється, що ситуація з обмеженнями в часі деколи йде на користь: залишилося три речення.

Другого дня наших київських відвідин нас познайомили з художницями з Полтави. Одна з них – повненька блондинка – взяла мене на гачок, потягла в номер, застосувала силу і взяла штурмом. Звернув увагу на роботи моєї нової знайомої: фарби аж лускали від хоті. Все, що я бачив, віддзеркалювало одне бажання. Це було так банально і майже нудно.

Наступного вечора ця кобіта вже підхопила іншого кавалера і мене цей факт аж ніяк не зачепив. Неподалік готелю

“Спорт” зайшли в ресторанчик з чудовою кухнею. Багато їли і пили. Офіціантка з чудовими ямочками і темними очиськами підносила нам трунок, потім знову підносила. Ми засперечалися з Морокою, хто більше подобається таким от дівчатам: художники чи поети. Вирішили: хто програє, той і купує панночці мартіні. Спитали панночку. Виявилось, художники. А мартіні попросила включити в рахунок. Василь усміхнувся і показав мені язика. Врешті-решт напилися, як мірошники.

Вересень 1995 року.

Знову мандрівка! Спочатку на шість днів до моїх батьків, потім в Запоріжжя, де Василь хоче провести переговори щодо відкриття салону предметів домашнього інтер'єру (оце так словосполучення). З потенційними партнерами познайомився на виставці в Харкові. Хлопці торгували картинами та антикваріатом, мали невеличку антикварну крамничку. Досвід Мороки щодо торгівлі предметами інтер'єру його харківських партнерів зацікавив. Вони зійшлися на тому, що дорогі дрібнички, всі ці стильні вазочки, рамочки (картини вже як додаток), кераміка та різні серветочки, килимки матимуть у нащадків козаків та екатерининських сербів, болгар та молдаван неабиякий успіх, бо дружини, коханки, доньки, невістки і навіть теці цих нащадків завзято витратять їх швидкі грошенята. Скоробагачки – головна надія мого друга. В Харкові цей бізнес дає моєму другові добрий зиск. А в нашому провінційному містечку, крім стильних речей, доводиться торгувати всякою всячиною від мелітопольських кастрюль до маріупольських шкарпеток. Можливо, я приєднаюся до цих гендлярів тисячею доларів. Подумаю. Вільних доларів не так вже й багато.

Жовтень 1995 року.

Сонячно. Волноваха вкрита димом: палять сухе листя і хмиз. Їмо, п'ємо. Ходили в ліс, їздили на ставки тягати карасиків. У батьків такий гарний самограй із жовтих слив з медом!

Жовтень 1995 року.

Ніч. Всі сплять. Читаю про Гільгамеша. Яка велич духу – усвідомлювати повну безпорадність перед невідворотністю смерті й ставати з нею на герць. А якщо аккадці й греки не помилялися щодо потойбічного буття, його сомнамбулічності і сонної млявості? Можливо, цей стан таки мав місце в очікуванні Воскресіння?

Жовтень 1995 року.

В Запоріжжя приїхали увечері. Над центром стоїть марево, а в повітрі паршивий запах. Це так тягне вітерцем від металургійних заводів. Тут заводи в місті. А центр Запоріжжя гарний. Величезні сталінські будинки, сквери такі чарівні в гарячому вбранні, а Славута такий суворий. Оселилися в готелі “Дніпро”. Потенційні партнери Мороки повели нас у бар неподалік Дніпрогесу. Домовились оглянути приміщення, котре планується під салон, завтра по обіді. Хлопці начебто непогані, але придивитися треба. Як там каже Володимир? “Все одно обдурять”. Як не ті, так інші. По обіді приїдуть харківські партнери Василя.

Жовтень 1995 року.

Іноді доля моя нагадує дурну вередливу корову: цілий день вона сумирно жує жуйку, лежить. А в якийсь момент підскакує, мов би вжалена невідомим гедзем, і, задерши хвоста, з ревом біжить, як та тварина в степу, налякана вовком. За тиждень повільний ламінарний потік змінився круговертю.

Я захворів, прочумався і закохався. На ранок після добрячої пиятики з харків'янами та запорізькими відчув себе геть кепсько, день промучився і опинився в лікарні з холециститом.

Тиждень думка про мій вік, вже не юний, про необхідність обмежити зловживання своїм здоров'ям, не залишала мене. На четвертий день свого лікування біля процедурної зіткнувся з тендітною дівчиною з темно-русим волоссям. Вона налетіла на мене, зніжковіла, почервоніла, вибачилась. Потім глянула пильно, провела рукою по скроні і за вухом. Після уколів знайшов її в коридорі з томиком Міллера.

– Отак прихопить болячка і навіть таких вродливих дівчат не помічаєш, – сказав я і примостився поруч. Вона промовчала, зиркнула крізь окуляри, ледь всміхнулась. Я відкрив монографію Гумільова і як той баран на нові ворота дивився на рядки, що розпливалися перед очима. Відчув, що вона думає про мене. Здавалося, навіть рух її повік відчував, подих її, напруження і очікування.

– Давайте познайомимось.

Миле створіння підводить погляд, зиркає з-під окулярів і посміхається куточками вуст і очей, так, наче сонечко виглядає з-за маленької хмарки:

– Мене звуть Настя.

Жовтень 1995 року.

Мене виписали на два дні раніше моєї нової знайомої. Зустрів Василь і відвіз на квартиру, яку підшукали за нашим проханням хлопці запорожці. Морока, поки я хворів, домовився, що харків'яни, запорожці, Морока, Роман Петрович і я засновуємо товариство. Мій товариш, Роман Петрович і я отримуємо третину, Харків та Запоріжжя також по третині. Майже

всі гроші підуть на викуп приміщення на центральній вулиці, яке ми оглядали другого дня після приїзду. Оскільки тепер в моїх інтересах було затриматись у цьому місті, ми з Морокою домовились, що я займусь участю в аукціоні, котрий мало проводить місцеве представництво Фонду державного майна. Ситуація з цим аукціоном була така: конкурентами нашими були місцева торгівельна фірма і товариство працівників виставленого на продаж підприємства. В торгівельної фірми був намір взяти кредит для участі в аукціоні під заставу товару. Морока думає, що багато грошей їм не дадуть. Хлопці довідались через податкову про фінансовий стан цієї контори. А товариство працівників мало солідні ресурси. Вірніше, директор та люди, що стояли за ним, мали солідні ресурси. План у нас був простий і базувався на звичайнісінькій дезінформації. Ми мали впевнити конкурентів у наших обмежених можливостях. На першому етапі головне було, щоб заяву нашу на участь в приватизації не повернули під якимось приводом. Організація, якою керував Роман Петрович, мала підстрахувати нас, також приймаючи участь в аукціоні. Другий етап – передача інформації. На цей рахунок була одна ідея. Адвокат, який мав готувати заяву, знає чиновника, котрий відповідає за організацію аукціонів. Я йду разом з ним в представництво, ми знайомимося, я пробую налагодити контакти. Сподівання наші – що він захоче взяти грошики не тільки у товариства працівників, але і в нас, тобто за наш рахунок зробити послугу своїм наймачам і злити їм нашу дезінформацію. Добре, що всі ці процедури займуть тривалий проміжок часу і я матиму змогу бачитися з моєю новою знайомою. Завтра зустрічаємося в центрі у барі поблизу універмагу “Україна”. Цікава панночка, на перший погляд виглядає дещо невпевненою, буває неуважна, перепи-

тує якимось по дитячому, не може відразу нормально висловити свою думку. Я небагато зустрічав людей, які так дивакувато спілкуються. При цьому розум у неї гострий, думає деколи системно. Подобається вона мені.

Жовтень 1995 року.

Вчора з раннього ранку і майже до обіду прибирав у своїй новій оселі. Розпакував весь посуд, що купив мені Василь, поправ у допотопній машинці брудну білизну. Пан художник поїхав учора до Харкова за товаром для свого салону. Крім того, Роман Петрович надавав йому завдань: переговорити на велосипедному заводі про можливість бартеру, визначитись з цінами на господарчі товари в гуртівнях і на базарі. Я, до речі, також отримав завдання: спробувати недорого придбати взуття Бердянської фабрики, а також у Мелітополі проконтролювати відправку пральних машин (виявляється, в Мелітополі виробляють пральні машини). Петрович нас у спокої не залишить.

Прибравшись, підготував фрукти та вино на всяк випадок, зібрався й пішов на тролейбус. Їхав довго. Відстані тут чималі.

Настя пунктуальна, з’явилася хвилина в хвилину. Було вже темно, за моєю спиною безкінечним ланцюжком линули ліхтарі авто, городяни заклопотані, наче придавлені турботами, поспішали додому, а ми стояли і всміхалися одне одному, ніби знали одне одного сто сорок три роки.

Приміщення бару було напівпорожнє. Через столик пили “Наполеон” двоє хлопців, схожі на спортсменів, у кутку нудилися дві повії і окремо від них тягнув пиво сутенер. Ми замовили м’ясо по-харківськи, салат і сухе грузинське вино. Її невпевненість в рухах і трохи сором’язлива посмішка перевертають і кидають у прірву душу. Вона вчиться на інженера в

металургійному. Обробка металів. Батьки і старший брат працюють на “Дніпроспецстали”, живуть на правому березі, але не там, де я квартирую, а в районі, що називається Бобурка. Кожного дня вони їдуть через Хортицю, через міст, що з греблі нагадує стрічку, що вигнулася дугою над річкою. В мене цей міст асоціюється з елегантним молодим англійцем.

Перед тим, як мали принести десерт, спитав, що далі робитимемо. Запропонувала прогулятися до зупинки, звідки йдуть автобуси на Бобурку. Чимала відстань, але погода тиха. Запропонувати їхати до мене я не наважився, отож пішли пішки. Йшли, розмовляли, відчував кінчиками пальців її пальці. Дійшли швидко. Ні, не швидко – просто незчужся, як пролетіло сорок хвилин. Поїхав проваджати. В автобусі стояли на задній площадці. Я притримував Настю за талію, схиливши обличчя, заглядав їй в очі.

Потім ми цілувалися в під’їзді, на поверх нижче її квартири.

– Ти можеш затриматися увечері? Батьки не будуть лягати?

– Будуть. Ще як будуть.

– А завтра в першій половині дня?

– Лекції та семінар.

– Можеш пропустити?

– Можу. Після другої пари.

– Ти диво!

Я їхав у таксі по дорозі серед поля, дивився у вікно на маленьку зірку в небі, що розпливалася від сльозини моєї радості.

Жовтень 1995 року.

Ми не можемо, поки живемо, замиритися з цим світом, бо в ньому існує смерть і час, що робить нас старими та покірними, бо в ньому існує зло, яке кублиться в нас і заважає

розправити крила та злетіти, чи рибою розтинати глибочінь. Ми не можемо замиритися з цим світом, бо наше єство таки не відповідає нашому праобразу. І поки ми не можемо розправити крила, Господь журиться над нами.

Листопад 1995 року.

Ніч. Дощить. Настя спить, загорнувшись у ковдру, тільки носик виглядає і волосся розкидане по подушці.

Аукціон призначено на останні дні грудня. Два дні тому сидів у ресторані з хлопцем, що готує документацію до аукціону. Ми знаємо: наші конкуренти взяли цього добродія на тимчасове утримання і тепер він чесно відпрацьовує свої гроші. Ця чесність не заважає взяти з мене двісті доларів авансу за лояльність при розгляді заявок. Мені треба, щоб нас допустили до участі в аукціоні, враховуючи наші фінансові можливості. Зважаючи на таку потребу, чиновник швидко мене “напоїв” і я “вибовкав”, що фінанси для придбання обмежені. Цей шпигун спочатку ніяк не виказав свого ставлення, але пізніше пішов до вбиральні та зателефонував від гардеробної. Я встав, на хвильку відійшов від столу і побачив, як він поклав трубку. Залишилося чекати. А фірмі Романа Петровича відмовили в участі. Він подав до суду. Відвертає увагу.

Листопад 1995 року.

Здається, знову закохався. Кохання це чи закоханість? Прийде і зникне. Можливо, жінки помічають глибинну сутність відносин і кидають мене, облудного. Я хлюпаю носом день-другий і біжу собі далі, задерши хвоста, такий вільний та самотній. Бог не всім дає можливість побачити, як кохання народжується та вмирає. А тобі, Оресте?

Листопад 1995 року.

Роман Петрович хоче, щоб ми відкрили маленьку гуртовню для товарів з Харкова, нашої місцевої деревини та польської дрібноти. Треба пошукати склад на околиці. Сестра написала листа. Пише, що непогано було б зустрітися на Новий рік у батьків. Вчиться добре. Ще на якісь там танці бігає. Молодчина.

На дворі морозно. Зробив мішанину з помідорного розсолу та горілки: три до одного. П'ю та слухаю дурнувату пісеньку. Приймач стоїть на кухні й мені ліньки його вимкнути. Голова порожня. Ще вчора планував розпочати есе про нову поезію, нове покоління в літературі. Перечитував антологію “Молоде вино”, надумав написати. Тепер збираю матеріали і пишу по trochu. Годину тому всівся до роботи, але думки порозбігалися, ніби миші. Взявся за нотатки. Моя подруга поїхала з батьками до тітки в Дніпропетровськ, як тут кажуть – Дніпро. Вчора зранку бачились, а вже скучив. Перечитав Світонія, вбоге сучасне видання. Згадую чудове академічне видання, здається, 68 року. Жалкую, що не придбав свого часу записки Юлія Цезаря. Читав ще у перший рік в Ленінграді, багато чого забув.

Листопад 1995 року.

Вітер борсався між хмарочосів та коритися їм не хотів.

Листопад 1995 року

Думки про конання республіки.

1. Цезар та Помпей, зрештою, були кращими учнями Сулли. Громадянська війна почалася задовго до Юлія Цезаря, і не Рубікон – її початок. Було вже, коли прибічники Марія грабували оселі прибічників Сулли і навпаки.

Незагойні рани республіка отримала тоді, коли плебей за кілька асів на повію продав свій голос. А що далі – це рух

води по каналу. І пана Юлія вбили не останні республіканці, а звичайні цезарчуки, який вигодовувала мерзенна доба.

2. Обраний народом не має права бути його рабом, бо тоді народ, не відчуючи сили над собою, перетворюється в зграю кровожерливих звірів, кожен з яких пожирає слабшого. А коли народ впадає в рабство, в душі його таїться та чекає кровожерлива сутність. Коли ж вождь придавить народ ярмом, зграя перетворюється на стадо сумирної худоби, що мріє про справедливість.

Республіка не дає справедливості, але дає надію на справедливість.

3. Катоне! Що є нині твоя так звана справа загальна? Ти хочеш втримати світ, що давно зник, розпався. Все одно, що цілувати мерця, який давно гние.

Катоне, чесноти республіки відбилися в тобі, як в малесенькому скельці сонце – лише клаптик світла, лише клаптик.

В останній бій за справу загальну йшли нікчемні молодики та потенційний самозакоханий тиран, якого оголосили рятівником свободи і ревнителем змарнілих чеснот.

4. І лилася кров, і нікого не було серед римлян, хто сказав би: “Зупиніться!”.

Грудень 1995 року.

В дитячому садку я ворогував з одним хлопцем. Як його звали? Ігор? Нехай буде Ігор. Він постійно гуртував навколо себе хлопців і шукав на кого їх натравити. До бійки в нас не доходило. Мені здавалося, в нього немає бажання битися один на один. Я деколи зчіплявся з хлопчиками з його компанії, а з ним ми тільки обмінювалися недобрими поглядами. А потім ворожнеча враз припинилася. Ігор в один чудовий травневий день взяв і наклав собі в штани, коли ми поверталися з

прогулянки. Дівчата затискали пальчиками носики і голосно казали: “Фу”! Цього дня зграйка мого недоброзичливця розпалася. Мораль проста: став вожаком, слідкуй за шлунком. Якби ж то будь-яка ворожнеча так припинялася.

Грудень 1995 року.

Що за епоха! Наші батьки і діди нарobili багато лиха. Їх душі гинули, щоб вижили тіла, або тіла гинули, щоб спаслися їх душі. А ми? А ми ледь теплі. І в церкву сходимо, і брата обдуримо, і про мораль поговоримо. Фарисеї нам не вчителі, вони за рівнем – тільки учні. Дивись і дивуйся. А якщо не дивуєшся – ти в своїй епосі.

Грудень 1995 року.

Мав телефонну розмову з Романом Петровичем і Морокою. Домовились Новий рік зустрічати на дачі нашого генерального директора. Потім кілька днів поживемо в моїй квартирі. А на Різдво піду в гості до Насті, знайомитись з батьками. Настя довго не погоджувалась їхати. Бувають моменти, коли вона стає далекою і незрозумілою. Закривається, ніби мушля з перлиною.

Надворі морозить. Увімкнув калорифер.

Грудень 1995 року.

Дві удачі на завершення цього року. Ми виграли на аукціоні. Дали на шістдесят відсотків вище стартової ціни. Директор та три продавці вже подали заяви на звільнення. У директора, виявляється, є п'ять місць на базарі в районі вулиці Сталеварів, продавців влаштує. Це добре. І приміщення під гуртовню знайшов. Домовився про оренду овочевого павільйону неподалік автовокзалу. Оренда на сім років з можливістю викупу. Ціна викупу цікаво встановлюється – середнє арифметичне між результатами

двох незалежних оцінок. Один з оцінювачів – Торгівельно-промислова палата. Там тільки треба виділити прилавок під торгівлю овочами протягом року: така була раніше умова приватизації. Запорізькі партнери кажуть: розташування майже ідеальне. Всі з'їхались в місто. Вчора запорожці, харків'яни, Роман Петрович, Василь та я святкували в ресторані “Лахті”. З нами була директорка нового товариства від запорожців. Непогана жіночка. Ми зустрічалися, коли реєстрували юридичну особу і готували документи до аукціону. Поставки товару виключно за Василем.

Грудень 1995 року.

Позавчора заїхав за Настею. В коридорі стояли її батьки. Мати виглядала стурбованою, нишком роздивлялася. Батько був трохи розгублений. Привітались, два-три слова, пішли до таксі. З нами подався брат моєї подруги – Андрій. Йому двадцять чотири. Ставний і розважливий парубок. Поки стояли на пероні, розговорились. Говорить до ладу, жартує дотепно. Мені здалося, що батькам Насті геть не сподобалося, що я взяв і повіз їх доньку світ за очі. Була б у мене донька, також не сподобалося б.

В купе нашими сусідами була літня пара. Веселі такі дідусь з бабусею. Їдуть до дітей в Ковель. Дід все підбивав хильнути. Всі були не проти. На столі наше копчене сало, курка, огірки, риба смажена та горілка – дорожня ідилія. Дід Степан всім своїм єством у своїй дачі. Я про абрикоси, сливи, вишні дізнався в той вечір більше, ніж за все попереднє життя.

Настя миється і виспіває у ванній кімнаті. Що молодь слухає та співає! “Два кусочечка колбаски”... Повний абзац!

Січень 1996 року.

Відсвяткували Новий рік. Ох і тяжко святкувати на Батьківщині! Три дні готувались, прибирались в квартирі, знайоми-

лись і кохались, мов навіжені. Завезли на дачу Романа Петровича пару качок, щуку (ледь знайшов) і судаків. Спиртного припасли, наче в барлогу на цілу зиму залізли. Жінки такий стіл зробили: качки з яблуками, шинка, фарширована щука і судаки з картопелькою з духовки. Салатів нашинкували – очі розбігаються.

Увечері грубку розпалили, ми з Василем прибрали ялинку в дворі, а також маленьку сосну в кімнаті. Сосну прикрасили кольоровими кулями однакового розміру. Гарно! Близько десятої прийшов Федір Гоц, – старий, що сторожує дачу, та його бабця Марія Іванівна. Посідали до столу: Роман Петрович з дружиною Мариною Олександрівною, я з моєю панночкою, Морока та дід Гоц з бабою. Гуляли до шостої ранку. Співали, танцювали, жартували. Де ті сили бралися? З дідом Федором розмовляли. Він говорив цікаво і дотепно. Яка доля! В шістнадцять його забрали до Німеччини. Бауер, в якого хлопець працював, був лютий та скнара: бив і годував кепсько. Гоц утік, але вже через три дні його помітили дітлахи. Двоє з них побігли в село кликати дорослих, а інші, наче зграя гієн, переслідували хлопця. Так дід Федір попав до концентраційного табору. Невдовзі передали його другому фермеру. І треба було в тому селі, де він тепер перебував, зустріти першого хазяїна, що дременув сюди від війни! Хлопець знову тікає і знову його упіймали. Направили до табору на заході країни. Звільнили їх американці й почалося сидіння у фільтраційному таборі. Гоц знову тікає, на цей раз вдало. Каже, що народився у сорочці. Як доказ розповів про один випадок. Валив дерева в лісгоспі. Звалив сосну, іде геть і щось наче підштовхнуло його обернутися. Сосна падає стовбуром на нього. Встиг відскочити. Придавило гіллям, жодного синця.

Перед обідом першого січня пішли в ліс гуляти. Тиша. Сніжок. Близько шістнадцятої приїхав водій Романа Петровича

і відвіз нас у місто. Настуся увесь час наче була прив'язана до мого ліктя. Ловлю погляд її оченят і ніби повітря не вистачає.

Січень 1996 року.

Як добре, що я з'явився в цьому світі, що, можливо, і не найкращий із світів, але де ще знайдеш таке напоєне грозою повітря, і крик котячої бійки, і розважливі бесіди п'яниць, і згадку про ясні вологі очі.

Тютюновий дим як привіт вогнищам твоїх пращурів, вони, як вже довели високолобі, не були тихими неандертальцями.

Нічна блискавка спопелила буденність і сьогоднішня здається поемою про вічність. Від цієї грози буденність стала малесенькою, мов комаха.

Повітря, легке і прозоре, чисте, дивовижно чисте, без гуркоту трамваїв, лайки перекупок. Здається – ось-ось пролунають тихі голоси і переспів Часу замкнеться в коло.

Січень 1996 року.

Свята скінчились. Це чудово! Інакше я би вмер від передідання.

Нарешті ближче познайомився з батьками моєї подруги. Приємні люди. Мама Насті пильно до мене придивлялася. Відчувається, що вона геть мені не довіряє.

Надворі сніг. Мороз. Тонка крига. Добре зараз отримати листа.

Січень 1996 року.

Сніг лягає, сніг лягає,
Все вирівнює до решти.
Все минає, пропливає,
Забувається і знову

На світанні виникає
З підсвідомості так раптом,
Так виразно, наче вчора
Відбувалося...

Лютий 1996 року.

Дивлюсь через шибку на сніг, що повільно лягає на вогку землю. Потроху підмерзає і на ранок під покровом снігу чигатиме лід. Увімкнув телевізор. Звичайний американський детектив, де стрибає, б'ється і перемагає звичайний американський супермен. День був непоганий. Уклали дві угоди щодо поставок костопільської фанери та сухої моркви місцевим заводам. На батьківщину відправляю метизи, взуття та робочий одяг. Рентабельність угод – сорок п'ять відсотків. Генеральний директор розраховував на сорок. Увечері з Настусею сходили в кафе, трохи випили метакси. Зайшли до мене на годину. Зараз в неї чергові іспити та заліки. Бачимося рідко. Чогось смутку огорнув. Здається, жодної причини для цього смутку немає. Справи йдуть, поруч таке дівча, що годі й мріяти. Почитаю Грушевського. Нудний він.

Лютий 1996 року.

Щось діється з нами недобре. Розпалася імперія з її жорсткими аксіомами, обскубаними банальностями, вошивими теоремами. А ми, виховані на цій ошкіреній мізерії, попискуємо, мов голодні шуренята.

Справа, врешті-решт, не у суспільному ладі, не в політичному устрої, справа в моральному падінні, в тому, що за душею в нас нічого немає. Ми шукаємо що завгодно, де завгодно, лише не в собі.

Гамлет.

Блазнює влада, збайдужів нарід,
Лицарство гідність продає за гроші.
Усе, що збудували батько й дід,
Здобутки всі пощезли, наче воші.

І рідна кров, кров датських королів
Нагадує блювотину п'яниці.
Це дійсно, що не трону я хотів,
Хотів, щоб правду відновила криця...

Лютий 1996 року.

Зранку було так холодно, наче в тілі хтось звивав маленькі мотузки з м'язів та нервів. Близько дванадцятої забіг в обшарпаний бар і відігрівався старкою та полумиском солянки. Потім зустрічався з податківцем з районної інспекції. Знайомі торговці взуттям все організували. Він вже рік у них на утриманні. Домовилися, що будемо підготовувати. Нічого особливого: завчасна інформація про перевірки, нормальне ставлення під час цих перевірок. Тридцять доларів щомісячно. Податківець пішов, а я ще годину пив каву з тістечками, палив. За вікном бігли люди, скоцюбившись від морозу, пританцювали на трамвайній зупинці. Я мріяв про життя на невеличкому острові в Егейському морі, про будиночок в грецькому селищі на схилі гори, лисої, з бідною рослинністю. Зранку купався б у теплому липневому морі, або рибу ловив з човна, а увечері, як спаде спека, сидів би на терасі таверни, милуючись вечірнім морем, силуетом далекого теплохода, що неквапливо зникає в червоному мареві вечірньої заграви.

Лютий 1996 року.

Згадав, як опівночі, коли ми вже вкотре розпочали цю постійну гру злягання, вона лежала, повернувши голову на праву

сторону, посміхаючись посмішкою маленького лисенятка, в той час як я вицілював її шию і шепотів щось пестливе. Вона раптово потяглася всім своїм струнким тілом, знайшла вустами мої вуста. Вона начебто вела мене безмежними луками з жовтими, блакитними, білими квітками, червневими луками, що перерізані нитками струмків, котрі десь далеко за дібровою утворюють річку. Вона вела мене в переспіві перепелиць і жаб, цвіркотінні тисяч комах, і я розчинявся в розпашілому полуденному повітрі, напоєному життям, немов яскраве молоде вино.

Лютий 1996 року.

Через десять днів відкривати салон. Я і директриса наче дзиги кружляємо містом, всміхаємося санітарним лікарям, п'ємо з пожежниками, торгуємося з рекламними агентами, запрошуємо чиновників. Домовився, що на відкритті будуть присутні заступник міського голови, начальник управління торгівлі, троє депутатів міськради. Замовили зал у ресторані... Розіслали запрошення керівникам підприємств та установ, банкірам. Запорізькі партнери домовилися, що зазирнуть хлопці з прокуратури та служби безпеки. Я просто дурію від численних умовностей, що супроводжують підприємництво. Коли приймають твої запрошення, це найкраща халепа. А якщо вони, влада, окошаться на тебе? Яке ж то велике цабе – державний службовець! З якою пихою та поважністю ці добродії нівечать навколо себе звичайне природне життя! Навіть не можу уявити, як би виглядав світ, якби він існував за правилами, думками та матрицями чиновників. Кафка – просто дитина зі своєю прозою. Дається взнаки спадщина імперії, царської та радянської. Ми, напевно, вже давно не ті, якими себе бачимо. Козаченьки миршавенькі!

В морі буває фізично нелегко, але там немає такої гнилизни.

Березень 1996 року.

Салон працює, люди йдуть. Скоро відвідувачів стане менше. Це вже не так страшно, бо процес, як то кажуть, пішов. Секретарки, керівники, бізнесмени, всі, хто шукає подарунки начальству, коханкам, потрібним людям – подарунки, схожі на хабарі й хабарі, схожі на подарунки. Тепер треба повністю переключитися на діяльність гуртовні. Вчора кілька мішків картоплі та сухого м'яса продав магазинчику, що торгує біля гуртожитків. Послав дівчинку розвезти пропозиції по крамницях поблизу навчальних закладів. Студенти лівнів, отже, думаю, виторг буде непоганий. Треба розфасувати картоплю, м'ясо та моркву в целофанові пакунки по два кілограми.

Березень 1996 року.

Маю їхати за товаром в Харків. Туди відправлю фуру з посудом та маріупольськими консервами. З Харкова повезу велосипеди на Житомир, а потім три дні в рідному місті. Завантажуюсь всякою всячиною і на Запоріжжя.

Настя пропадає в інституті, якась складна практична робота. Сьогодні має прийти на ніч. Батьки її поїхали в село до рідні. Хочу приготувати курку і салат з оливками.

Березень 1996 року.

Прокинувся і подумав, що Господь посміхається посмішкою, що підбадьорює і додає розуміння, посмішкою з приводу завершення дороги для того, хто проживе в згоді, співпадінні з тою потаємною, головною думкою про своє призначення, свою первісну сутність від народження і до народження.

Є люди, які поневіряються все своє життя, подорожують, з дитинства вибудовують системи, інші розчиняються в природі – не в її формах, а в тій красі, за якою відчувається Божий

Промисел. Комусь роздавати іншим, комусь вирощувати рослини. І співпадіння цієї головної думки про себе, напевне, не дано злому, усвідомлено злому. А може... Не знаю.

І коли людина знаходить себе (вона завше це розуміє), тоді Господь їй посміхнеться в кінці її Дороги.

Березень 1996 року.

Я читаю закони. Хто б міг подумати? Читаю закон “Про господарські товариства”. Ніби нічого складного, поки не починаєш розкладати процес на стадії. Вчора вперше посварився з Настею. Почалося з дрібниці. Слово, друге – і посварилися. Кепсько на душі.

З роками ми все більше і більше вправляємося у виголошенні банальностей. А потім виявляється, що ці банальності ближче і ближче до істини.

Березень 1996 року.

Мені здається, що подруга моя буде ще довго роздумувати, перш ніж дасть згоду побратися зі мною. Щось сталося. Можливо, я прискорюю події. Можливо, все повинно дозріти до нового стану. Вчора вона сказала: їй ще занадто рано думати про заміжжя. Хіба нам так погано? Дійсно, нам непогано і так. Щось не те.

Березень 1996 року.

Поспішаймо висловлюватись і слухати, писати і творити. Бо мине сотня-друга літ і світ вже не буде таким вільним, свободним та різним. Наші праправнуки дивуватимуться з нашого життя, вважатимуть нас непостійними та грішними. Всі оті наші показові вихиляння... Дурна поза, содоми і гоморри, порожнеча слів, наша непостійність – все це виглядає, як передвістя величезного спустошення думок, правди, відвертості. Ще буде доба

нової інквізиції, справжнього здичавіння та божевілля. Початок видаватиметься послідовним та діалектичним. Як завжди.

Березень 1996 року.

Зустрів її в кав'ярні. Її та кавалера, який так лагідно тримав її за пальчики. Зустрілись поглядами, я повернувся та пішов геть. Наздоганяє, бере за руку:

– Оресте!

– Не треба говорити.

– Ні, треба. Розумієш, я просто закохалася. Якби не це, я була би з тобою.

– Без кохання?

– Не знаю. Можливо, без кохання.

– Ти могла сказати.

– Могла, але це не так легко. Мені було так затишно з тобою.

– Щастя тобі, – я йшов вулицею, відчуваючи її погляд, зціпивши зуби, щоб не завити від розпачу. Не знаю, як вона пояснила нашу розмову предметові свого захоплення.

Березень 1996 року.

Нас так багато на оцій землі:

Куди не йде, а всюди свого здибає.

Дурних шляхів грязюка важко глипає.

І журавлі... І сніться журавлі.

Березень 1996 року.

Пам'ятаєш, як було: блуд ліз в думки і справи. Погляд шукав йому поживи, руки шукали тіла, а думки переповнювали те тіло хіттю, як лайно вуличну вбиральню. Впав і повзав, бо важко, неможливо майже, звестися на ноги, якщо звично пробачаєш собі всі нечисті порухи.

Розділ третій.

* * *

Зранку заїхав Тимчук на старенькому авто і повіз їх на озеро. Василь попередньо про все домовився з директором товариства, що володіло базою відпочинку. База розташувалася на півострові, що розрізав озеро більш, ніж наполовину. На правому березі півострова купчилися бази відпочинку з пристанями для човнів, а лівий берег був високий і ближче до мису тулилося маленьке село – десяток білих хатин.

Їх поселили в дерев'яному вагончику з двома кімнатками та кухнею посередині. Володимир переніс речі, Морока заходився з вудочками. Оксана сиділа на стільчику перед входом і дивилася, як вовтузиться Василь. Незабаром з'явився комендант і повів усіх показувати човни. Василеві сподобався плоскодонний човник, але господар порадив його не брати, бо за вітру на озері буває крута хвиля. Вибрали великий човен з металевим корпусом та невеликим якорем на канаті.

– Ловити краще близько п'ятої, – сказав завгосп. – Тоді беруть великі коропчуки.

– А зараз?

– А зараз і дрібноти не наловите.

– Навіть на юшку?

– На юшку в будь-якому разі насмикаєте.

Вони нашвидку зібрали пакунок з їжею, вирізали рогачі з ліщини, взяли в Михайловича макуху і черв'яків, і вже через годину вирушили в напрямку невеличкого острівця, поблизу

якого з води стирчало два стовбури. До них і прив'язали човна. Володимир закинув три вудочки, Василь покришив макуху.

– Ну що, рибалко, задоволена? – спитав Морока дівчину.

– Так, задоволена.

Василь спостерігав за поплавцем і згадував, як рибалив на цьому озері з Орестом. Вони так само сиділи в човні й тихенько гомоніли про всяку всячину. Орест трохи більше місяця, як приїхав з-за кордону і його настрої від того, що він побачив на Батьківщині, був кепський.

– Згадую всі промови про нашу винятковість, всі хвастощі дев'яностого року. І ці злидні, що зараз навколо, ця слизота і повна відсутність порядності – все це плата за сторіччя нашої недолугості.

– Вже який рік платимо, Оресте.

– Василю, це надовго, це на покоління. Ще живі ті, хто голодом морив селян, порожні хати займав. Невже ти думаєш, що діти всіх тих комсомольців, активістів, патентованих катів готові спокутувати гріхи своїх батьків? Що, твоя рідня на партзборах не схвалювала і не підтримувала? Зайве брехати тому, кого бачиш в дзеркалі. Оскільки помститися самому собі неможливо, залишається покаятися і жити новим життям. Наші діти – вони будуть інші, не катами і не злодіями.

– Та невже? Серед цього шарварку хто виросте достойним?

– Виросте. Я вірю.

– Дай Бог.

– Зараз піна на поверхні. Всі все бачать.

– Дивись на поплавець.

Орест підсік і витяг невеличкого коропчука.

– Васильку, клює! – Оксана зиркнула на художника з-під кашкета. Він підсік і трохи відпустив волосінь. Вона різко

пішла донизу, потім вбік і зупинилася. Морока почав обережно вибирати. Вудилище знову зігнулось в дугу і він мусив послабити натяг жилки.

– Здорова рибина, – прошепотів Володимир.

Василь потягнув. Риба не пручалася і дала підтягти себе до самого борту, а потім шарпнулася щосили. В цю мить Володимир підхопив коропа сачком. Оксана заверещала від захвату.

– Не галасуй, – сказав Тимчук, – бо цей короп помре з переляку.

– Скільки ж він важить?

– Не більше половини кілограма. Я бачив, як тубілець спіймав рибину на чверть пуда.

– Хочу спіймати рибину на чверть пуда.

Спіймати таку рибу їм не пощастило. Оксана витягла невеличкого щупачка, змучивши хлопців своїм вереском. Тимчук зловив трьох коропчуків, а Морока плотвичку і середнього розміру коропа. Вони загнали човен в маленьку бухту неподалік витягнутого, як ніс щуки, мису. Невеликі сосни насували на низький берег, а за молодняком темніли старі сосни. Сіли на двох колодах, розвели багаття. Володимир витяг заздалегідь заготовлені рогачі, вилив у казан воду з пластмасових пляшок. Василь швиденько почистив рибу. Оксана шукала хмиз під старими соснами.

– Мені здається, друже, що причина приїзду Оксани – не тільки рибалка та ностальгія.

– Причин багато.

– Ваша милість – не причина?

– Володю, я не знаю.

– Про себе не знаєш?

– А ти що, знав?

– Було.

– Що ви там шепочетесь? – Оксана кинула оберемок хмизу поруч випаленого вогнем кола в траві.

– Чоловічі секрети, – засміявся Володимир. Він підвівся і подався шукати стовбур берези. Василь обмив річковою водою рибу, замотав у марлю відрізані голови та хвости. Потім засунув горілку в мул, дістав з торби цибулю, картоплю і петрушку. Оксана спробувала розвести вогнище. Вона не змогла. Василь перекинув малесенькі гілочки, в трьох місцях підложив шматочки старої газети і запалив їх.

– Який ти моторний, – сказала дівчина. – Раз, і запалив.

– Вогонь, як і ми, грішні, живиться повітрям. – Василь дивився, як полум'я несміливо огортає малесенькі гілочки, а потім так само несміливо лиже хмиз. Дим цівкою здіймався догори, наче спокійна виважена думка. Художник відчував, як щось у ньому бриніло, так, як буває, бринить, поволі віддаючи звук, струна старої гітари, коли її відпустять пальці. Йому хотілося втримати в собі цю мить. Постає Володимира на узліссі, очі, глибокі очі Оксани, смугу неба і це тихе бриніння в собі, коли мовчання, плескіт хвилі, потріскування хмизу сплітають мить за миттю в сферу, в якій душа тріпоче і приишли думки.

Коли рибна юшка була майже готова, Морока влив половину маленької кружки морсу з помідорів, а ще через хвилину додав зелень і малесеньку чарочку горілки.

– Вперше бачу, щоб вливали морс, – сказала дівчина.

– Треба не морс, а свіжі дрібно січені помідори, бажано переспілі. На Дону так готують. До речі, Орест розказав. – Василь розлив юшку в полумиски. Його друг наповнив чарки.

– Дякую, хлопці, за рибалку.

– Це ми тобі вдячні, – Тимчук підняв чарку, – що ти витягла нас з міста. Треба щотижня вибиратися. Василь хоч зрідка вибирається на етюди. А я сидьма сиджу.

– Пропоную на тиждень-другий на Азовське море, – сказала Гринчишина. – В липні. Як моя пропозиція?

– Я в липні збираюся в Польщу попрацювати. А можливо, в Мюнхен, якщо отримаю запрошення і з візою не буде проблем. За плани, що збуваються, шановні. – Володимир підняв чарку і всі випили. Оксана заплющила очі і Морока наколов її виделкою маринований огірок. Вона відкусила і вдячно кивнула.

– То ти, панно, таки поїдеш?

– Напевне, поїду.

– Ти тільки не передумай.

– Ні, Васильку, я не передумаю.

– Ну й добре. Володю, в тебе завтра є справи? – звернувся Морока до товариша.

– Ну так... Начебто нічого термінового.

– Може нам, шановні мої, сьогодні заїхати до батьків? А завтра після сніданку виберемося. Якщо дізнаються, що був поруч, та ще й з пані Гринчишиною, дадуть ременя.

– Згодна, – сказала дівчина.

Тимчук побурчав для годиться з приводу обмеження в горілці й теж пристав на пропозицію, запропонував ще підловити риби. Василь сказав, що можна купити свіжої на виїзді з півострова.

До хати батьків Мороки під'їхали близько шостої вечора. Будинок стояв неподалік великого ставу на високому березі. Перед парканом цвів бузок. Собака гавкнув раз-другий, впізнав Василя, забігав навколо будки, вимахуючи хвостом.

До ганку вела асфальтована доріжка, ліворуч ріс виноград і жимолость. Праворуч вздовж низенького паркану з арматури цвіли тюльпани, готові вже втратити свої пелюстки. Василь відчинив ворота і Володимир загнав до двору свою “копійку”. На поріг вийшла мати Мороки і, вгледівши Оксану, сплеснула долонями.

– Ой, Оксанко, дитино!

– Доброго вечора, тьотя Софія, – жінки обнялись і поцілувалися. Підійшли Морока та Тимчук, привітались.

– А де батько? – запитав Василь.

– В магазин пішов, за хлібом. Заходьте, діти. Зараз на стіл зберу. Хлопчики, поставте стіл у вітальні. Васильку, скатертина в правому відділенні шафи.

– Знаю, мамо.

Оксана пішла на кухню з Софією Олександрівною і було чути, як вони гомонять там. Володимир приніс зубрівку, чоловіки поставили стіл і посідали в крісла дивитися телевізор. Невдовзі прийшов батько Мороки Данило Васильович, привітався, приніс із клуні самогону з кропом – пляшку на стіл і дві хлопцям з собою. Оксана принесла велику миску із смаженими коропчуками, котлети, тоненькими шматочками порізане сало. Мати поставила квашені помідори, редиску, ніжинський салат. Посідали, батько налив жінкам наливки, чоловікам самогону.

– За зустріч, – сказав він. Випили.

– Як ви тут? – спитав Василь.

– Та як... – сказала мати. – Як всі. Пенсія непогана. Батьку на роботі платять вчасно. Взяли порося. Батько хоче козу купити.

– Клопоту вам буде з козою, – сказав Володимир.

– Буде трохи. Авто є, трави привеземо.

– Геть селяни стали, – Василь помітив у матері нову зморшку на лобі.

– З села прийшли, в село і повернулися.

– Таки правда, – погодився Тимчук. – Мої як вийшли на пенсію, від бабусі майже не вилазять.

– А мої, – вставила Гринчишина, – взяли крім двох соток під вікнами ще чотири за селищем, так бомжі третину картоплі викопали.

– У нас теж по околицям, де парканів немає, п'яниці крадуть, – Віра Олександрівна поклала на тарілку чоловікові коропчука. Той, певне, не розраховував на таку послугу, зиркнув невдоволено на дружину, а та тільки посміхнулася у відповідь. Морока-старший знову розлив.

– Городина – це ще таке, – продовжила жінка. По хатах нишпорять. На сусідній вулиці львів'яни придбали будиночок під дачу. Пробували ломиком підважити двері, не змогли. Виламали пролом в стіні. І що вкрали? Алюмінієву колбу з термоса, виделки. А ніж забули. Певне, десь поруч поцупили, бо тут такого не було. Господар казав – гарний ніж.

– Слабка втіха, – сказав Володимир.

– Скоро крадіжки стануть національною традицією, – посміхнувся батько. – Майже п'ятдесят мільйонів злодюжок на чолі з Головним Злодієм. Один працює, семеро краде.

Знову випили. Василь взяв собі невеличкого коропчука, дві ложки сметани. Йому подобалася річкова риба зі сметаною. Батько передав Оксані полумисок з салатом, а Василь подивився на її долоні, гарні пальці без манікюру і подумав, що приходить той час, коли треба зважити на те, що з'являється у власній душі, вирішити щось для себе, попри довгий досвід холостяцького буття з його звичками і забаганками.

Він вважав себе за людину раціональну і обережну, людину, котра не знає шаленства у відносинах і, власне, не здатна кохати так, як вигадують про це діло поети. Він не відчував у собі чогось незвичного і всеосяжного, але зараз серце стукало так обережно, наче боялося злякати плин годин цього дня, коли дівчина, яку знав майже цілу вічність, сиділа поруч і відчувалася зовсім іншою.

Мати постелила йому і Володимир у маленькій кімнаті біля кухні, а Оксані у вітальні. Тимчук швидко захропів, а художник дивився, як гойдається на склі тінь яблуневої гілки і метикував, як найкращим чином влаштувати наступний день.

А потім йому наснилося, як старий кремезний Харон у величезному човні перевозить через Стікс одягнутих в костюми та краватки шановних представників української еліти – політиків, діячів культури, скоробагатків. В темряві було чути плескіт весла, перешіптування охайних душ, далекий гавкіт Цербера. А потім пес зігнав мерців в тремтяче коло і погнав як отару овець подалі від берега. Змовк вдалині плескіт весла, відчувався запах дорожнього пилу, а юрба стогнала, плакалась, тихенько незадоволено шипіла. Попереду на узвишші виникло сіре притлумлене світло, а невдовзі, коли підійшли ближче, стало видно трьох, які сиділи на узвишші: Міноса, Радаманта та Бака. Цербер змовк і ліг неподалік за спинами мерців.

– Нехай підійде перший! – заволав Мінос і з натовпу вийшов маленький сивий чоловік, що був свого часу першим серед українців.

– Виправдовуйся! – голос критського володаря лунав, наче грім.

Поважний український пан говорив довго і гарно. Суд був коротким. Нагадали нафту, назвали недалекоглядним

хитруном і запроторили в п'ятьму. Другому навіть виправдатись не дали. Радамант тільки розпачливо рукою махнув і темрява поглинула старого. А далі – обличчя за обличчям, як в документальній стрічці. Василь почувався ніяково від жалюгідних спроб виправдатися. Коли судилище завершилося і темрява зімкнулася за останнім можновладцем, Василь побачив, як з імлі поволі проступає величезна скляна сфера, майже до самого верху наповнена жовтуватою рідиною. Зверху залишався невеликий простір, наповнений повітрям: для двох-трьох щасливців ледь голову висунути з води. Всі ці вожді, бундючні сатрапи, трибуни, патентовані мудреці, торговці брехнею, професійні зрадники та глитаї бовталися в рідині, штовхали та копали одне одного, щоб добратися до поверхні й ковтнути повітря. Вони пнулися наверх так, як за життя пнулися за владою і статком. Василь стояв поруч і ловив їх погляди, сповнені страждання, жаху та лютої ненависті. Раптом з переплетіння людських тіл з'явився депутат від округу, де мешкав Морока – з хмільним поглядом, лисий і товстий, в шароварах, італійському піджаку та краватці – й заволав:

– Рятуйте! Тверезію!

Василь крізь товсте скло сфери простягнув йому склянку самогону, що невідомо як опинилася в долоні, а потім прокинувся. Він лежав горілиць, думав про свій дурний сон, про дівчину, яка спала за стіною на відстані витягнутої руки. Тихенько, щоб не розбудити Тимчука, встав, зазирнув у сусідню кімнату. Оксана лежала на правому боці, загорнувшись в ковдру. Морока відчував, що в його житті щось змінюється, змінюється незворотно. Ще можна було зупинитися, тримаючись за свій сталий побут, свою свободу. Ще можна було

зупинитися, але течія вже несла його швидше і швидше, а можливостей повернути залишалося обмаль.

Зранку Тимчук завіз їх до Оксани і поїхав собі. Морока провів Оксану до квартири, заніс пакунок з городиною, що зібрала його мати. Дівчина приготувала каву, вони погомоніли на кухні, домовилися зустрітися увечері, сходити в ресторан, що відкрився напроти поштамту і сподобався Володимиру.

Коли Оксана зачинила двері, Василь спустився надвір і пішов до зупинки. Він йшов і ніби знову бачив, як дівчина посміхається, зачинаючи за ним. Її очі... Василь сотні раз бачив ці очі, але тільки зараз зазирнув у них і таки видивив щось своє.

– Мороко, Мороко, що це ти? Що з тобою? – питав він себе. – Ти вісімнадцять років знаєш цю панянку і тільки тепер раптом тобі щось таке відкрилося. В тридцять років відкрилося. – Морока йшов, говорив сам з собою і не міг себе зрозуміти. Колись давно-давно, ще в другому класі Василь закохався в дівчинку з двома закрученими бубликами косичками і величезними сірими очиськами. Почуття це діточе через рік з лишком зникло і до цього часу нічого подібного в його серці не було. Було захоплення, жага, хіть, але того справжнього, що викликало щем у душі і робило світ навколо таким дивовижно прозорим, такого почуття не було, цей стан не повторювався. А зараз в старому чеському тролейбусі, поруч з похмурою жінкою-контролером, мовчазними, також похмурими городянами Василь відчув те давнє, майже забуте, ту музику, що переповнювала колись його серце. Він добре знав, як воно все буде невдовзі, як він шукатиме слова, щоб пояснити батькам, Орестові такий раптовий розвиток подій. Він чомусь і на хвилю не сумнівався в тому, що Оксана геть

не байдужа до нього. Василь не зміг би собі пояснити цієї впевненості, але з тієї миті, як дівчина глянула на нього, зачиняючи двері, ця впевненість зродилася і вже не зникала.

Кондуктор подала йому квиток і здивовано зиркнула з-під лоба. Морока посміхнувся: “Що в мене такого написано на обличчі, що ця жіночка так подивилася? Вигляд, певне, трохи дурнуватий”.

Увійшовши до своєї оселі, Василь, не роздягаючись, зробив два дзвінки, домовився з потенційним покупцем про зустріч у своєму салоні близько першої дня, потім витяг з холодильника каструлю з варивом, де плавали два невеличкі маслаки, трохи розігрів і відніс собаці. Постояв поруч, поки той їв і пішов годувати kota, що нетерпляче чекав на порозі.

– От закінчиться моє холостякування, Ластун, що тоді будеш робити? – спитав він у тварини. Той тільки нявкнув і побіг до холодильника, задерши хвоста.

До зустрічі було ще вдосталь часу. Морока спробував попрацювати, але пензлі не слухалися і виходило геть кепсько. Василь відклав лист паперу і взяв нотатки свого друга.

* * *

Червень 1996 року.

Як завжди, все минає. Звільнився я в травні, коли знайшли мені заміну. Роман Петрович поставився з розумінням до мого бажання. Василь сказав, що я роблю дурницю, але, зрештою, це мій вибір. Три тижні проходив необхідні курси. Після нашого з Настею розриву справи йшли на диво вдало. Це не перший розрив, після якого справи йшли дуже добре.

Вийшли ми з порту Ресіфі. Місто занадто старе для цього континенту – шістнадцяте сторіччя. Ще йшло підкорення

тубільців, ще існувала Тауантінсуйю – держава інків, саме в цей час загинув Атауальпа – Великий Інка. Ми йдемо на старому судні, що везе гидотну хімію, задля завантаження якої в останні десять днів я не спав більше чотирьох годин на добу. Курс на Європу: Нідерланди. Вже сорок вісім годин, як життя моє увійшло в стале русло: вахта – відпочинок, вахта – відпочинок. Екіпаж непоганий. Старпом, правда, трохи дивакуватий і занадто вимогливий, але він після закінчення рейсу списується. Боцман наш – товстенький лисий грек, який майже не знає англійської, так, два-три слова. Спілкуємося знаками і окремими фразами грецькою. Боцману подобаються мої зусилля у вивченні грецької. Пообіцяв знайти черговий підручник з грецької для англомовних. Маленький словничок морських термінів мені подарував другий механік. Якби ми так щиросердно і залюбки допомагали тим, хто хоче зрозуміти нас, хто вчить українську!

Вахта моя з восьмої до дванадцятої. Коли прийдемо в порт – з шостої до дванадцятої. Тільки б нічого не змінили. Я звик спати ночами. Я ж не богема яка-небудь. Хоча... Були періоди, коли я жив майже як представник цієї самої богеми.

Матроси у нас філіппінці. Прикольні. В перші дні не міг їх розрізнити. Тут є один росіянин – електрик, якого я бачив лише двічі.

Подобається тутешня кухня. Подобається, що увечері можу залізти в холодильник, заварити чай, увімкнути кавоварку, тобто ще раз повечеряти. Книжок майже не брав, тільки лексичний словник української мови, англо-російський словник, псалтир з молитвословом та Новий Заповіт, книжечку про творчість Сковороди. Щодня перечитую з Євангелії кілька розділів.

Душа вже давно не бринить. Як та гілка, що приживлена на чужому дереві, плаче.

Липень 1995 року.

Пишу ці рядки і куняю. Поспати не вийде – стою на вахті. Капітан та інші помічники пішли в місто. Греки в Латинській Америці немов подуріли. І бридкі хвороби їх не лякають. І це цнотливі греки! Куштую різні місцеві фрукти, милуюся вечірнім небом, слухаю Макаревича, Братів Гадюкіних. Днями переставлять вахти і я буду стояти з півночі до четвертої, а мою вахту стоятиме старпом.

Сьогодні зранку ходив у торговий центр придбати зубні щітки та пасту. Які чудові бразильські дівчата! Кращі, ніж у серіалах. Але ніякого бажання, ніякого піднесення їх краса не викликала. Мабуть, ще довго мені обходити жінок десятою дорогою.

Старпом списуватись не буде. Вже більше року цей сердега наганяє жах на нещасних моряків. Мали ж його списати. Не щастить мені на старпомів. Йому б, цьому фанатику регламентів та інструкцій, напитися до нестями, як то кажуть, стерти файли. Греки майже не напиваються. Не напиваються і все тут. Коли вони починають щось обговорювати... Краще б вони напивалися, ніж вислуховувати ці південні крики.

Повернулися судноводії. Тверезі!

Липень 1996 року.

Відродження руйнувало догми і не створювало нових. Данте – це Фома Аквінський поезії. Довершені світоустрої, збудовані в голові, передвіщають кризу в дійсності. Фома збудував, Лютер зруйнував.

Липень 1996 року.

Про майбутній міленіум треба рядок-другий. Чи оду Кучмі чи про Сірка поему, чи епос, як у Голсуорсі? Немає сенсу майже ні в чому. Одні гріхи. Щоб не робив. Пиятика, погляди, роздратування. Брехня і меркантильність навколо: переступають з ноги на ногу біля порога; хочуть увійти, зазирнути в очі, де хіть, трунок та шлунковий сморід дрібного чи маніакального (в залежності від обставин) марнославства. Хай йому. Йду спати.

Липень 1996 року.

Позавчора смажили на кормі ягня. Всією командою сиділи на свіжому повітрі, пили пиво (хтось по каютам добрав міцного). Нічна вахта мені вже до вподоби. Ніхто не турбує. Капітана деколи не бачу цілу добу: майже свято. Перевіряю пожежне і рятувальне майно. На переході перевірю пожежні рукави та устаткування шлюпок. Ще цілий тиждень, а можливо й довше пектись в цій Спекотії.

Тягар тварного народжує час.

Є межа, за якою думка зупиняється в своїй ясності, переливається в інше, залишаючись в певній мірі тією ж думкою. В порожнечі далеко видається близьким, а близьке – далеким. Всі автономії зійдуться в крапці, а тоді вже буде...

Серпень 1996 року.

Вийшли з Маракайбо на Роттердам. А потім невідомість: Колумбія чи знову Бразилія, а можливо залишимося в Європі. Літо скоро закінчиться і пакистанець та філіппінці щодня питають мене, чи буде вже зима в Європі, коли ми повернемося. Ні, – кажу, – у вересні зима ще не почнеться. Кеп наказав по-

яснити все, що стосується коректури карт, другому помічникові Феотокісу, щоби той встиг опанувати цю нудоту, коли я спишуся на берег. Щось мій шеф поспішає: ще працювати і працювати. Щодня посилаю матроса будити пана Феотокіса, щоб піднявся в рубку і цей лежень завжди говорить: “Окей, зараз прийду”, – а сам спить собі. Якось зазирнув на десять хвилин, покрутився, та й по тому.

Серпень 1996 року.

Стоїмо в Роттердамі. Зранку на Маракайбо, а потім повертаємося в Британію. Сьогодні всі чекали мого повернення з міста, щоб обрахувати відстань між портами, бо ніхто не може зробити ці виміри без помилок. Вперше капітан зробив усі виміри, не довіряючи мені. Помилився! Гуру помилився! Потихеньку привчаю еллінів до навігації. Це в мене такий жарт. Є тут свої мастодонти навігації. Є підозра – греки просто не хочуть мати зайвий клопіт. Є дурний до роботи українець. До речі, здається, не так вже й багато українців, що дурні до роботи. Здатних на дурну роботу досить, а дурних до роботи... Нехай казочки розповідають про нашу працьовитість. Як там у Пушкіна: “А папеньку царь любить!”. “Кто тебе сказал?”. “Папенька!”.

Старпом пробував підловити мене на нюансах розрахунків, але спіймав облизня і заспокоївся. На судні два других помічники: один відповідає за навігацію, інший за безпеку. Доводиться вправлятися і за себе, і за навігатора Феодокіса, котрий вже другий місяць пробує увійти в курс справ. Зрештою ми всі не перепрацьовуємось, починаючи з капітана, ввічливого і не схильного до постійного тиску на екіпаж.

Все ще стою вахту з нуля до четвертої. В цей час всі сплять – і нормальні люди, і придуркуваті. Тільки ми з ма-

тросом не спимо. Розмовляємо про Філіппіни: коли краще сіяти рис, від чого дуріан такий смердючий, який бізнес краще мати в Манілі, в Сарсогоні й таке інше.

Вересень 1996 року.

Стоїмо в Брістолі. Сьогодні вийшов у місто, зайшов до книгарні, придбав Ксенофонта. Досі не читав такої літератури англійською. Ну що ж, часу вдосталь. Вивантажуємо другий танк. Боцман щось викрикує на баці. Через десять хвилин вечірня вахта. Потроху їду з глузду. Якщо в божевільного запитати, в чому його зачіпка, вибоїнка, він і не відповість. Макітра їде, жартую кепсько, несмішно і зле. “Я завжди жартую, а люди думають, що серйозно” – це слова одного аджарця. Світла людина. Якось у новорічну ніч в нього кинули три петарди з балкона і жодна не вибухнула. Коли він подався геть, пошпурили четверту, що одразу бабахнула.

Серце болить. Роздратованість.

Непрожиті вірші – як забиті малі пташенята,

Невиразний одчай, порожнеча з усіх порожнеч,

І буденність моя нерозумна, підсліпувата

Підкрадається нишком, ховаючи в хусточку меч.

Якось юнаком я уявив, що нічого, геть нічого немає у Всесвіті, крім темряви, порожнечі та моєї свідомості. Я уявив, що пам’ятаю своє минуле і усвідомлюю, що майбутнього не буде. Попереду перетравлювання непотрібних, скляніючих думок. Як важливо для нас існування Другого – того, хто сприймає наші думки, намагається зрозуміти нас. Чи посилає нам думки? Господь Милосердний милує нас більше, ніж ми того варті й набагато сильніше, ніж ми можемо собі це уявити. Приходить те, чого боявся, чи те, чого навіть не че-

кав: хвороби, плітки, прихована ворожнеча, інтриги. А також з'являється головне і це найбільша новина. Дивишся на себе, всміхаєшся гірко. Відчуваєш силу своїх грошей і свою слабкість, мізерію. Нічого сказати на своє виправдання. В чому справедливість і навіщо твої страждання?

Вересень 1996 року.

Вітер долі змінився і ми рухаємося вглиб материка внутрішніми морями. Середземне море. Слово цікаве – море посеред землі. Попереду Адріатика – мої улюблені місця. Порт призначення – Спліт. Зараз у цих райських місцях тхне війною. Вкотре вже слов'яни вбивають слов'ян. Думаю про слов'янські мови, про дивовижну хорватську, в якій відлунює Хронос, практичну білоруську, могутню і трохи жорстоку російську. Яке місце церковнослов'янської в цьому сузір'ї? Вона позбавляє нас обличчя? Чи береже наші зв'язки на рівні підсвідомості? Чи природно хорватам використовувати її в церковній службі? Чи залишилось в ній щось від українського спалаху сімнадцятого сторіччя? Деколи відчуваю в цій мові всеохоплюючу, непереконаливу самовпевненість російської імперської сутності. Як би там не було, відкриваєш молитвослов і розчиняєшся в цій завжди загадковій мові, котру великі греки напоїли надприродною силою, життям віри.

Вересень 1996 року.

Йду від станції метро Балтійська до шашличної. Похмура днина. Замовляю бастурму і сто п'ятдесят коньяку. За сусіднім столиком сидять дві товстухи, нафарбовані, схожі на аборигенок острова Тонга. А за мій стіл через відсутність вільних місць підсіла спокійна дама років тридцяти восьми, зі звичайною зовнішністю та флюїдами внутрішньої напруги.

Допив свою норму і відчув, що цього буде мало, отож вирішив розщедритись ще на сто п'ятдесят і салат. Також замовив випити для сусідки. Пив наступну норму, поглядав на сусідній столик і уявляв пестошці однієї з двох масних матрон, наче відчув смак тих пухких вологих вуст. А додому до себе мене повела моя сусідка. О, ці зрілі жінки, що використовують нас, дурних молодиків, замість штучного фалоса! Такі от спогади.

Вересень 1996 року.

Брат нашого агента в старенькому і маленькому автобусі повіз нас на водоспади на річці Крка. Ми – це капітан, головний механік, другий механік і я. Дорога нагадує подорожі дитинства, коли один захват від навколишнього раптово змінювався іншим. Самі ж водоспади з озерцями, запрудами – дивовижа! У прозорій воді стоїть форель – задумлива і нелякана. Тут можна стояти годинами, дивитися на цю красу, слухати шум води. На зворотному шляху трохи випили вина в придорожній таверні. Як мало п'ють ці європейці! Спочатку думав, що в них така конспірація, сторічний досвід пити нишком. Потім зрозумів, що вони просто не напиваються. Для них напиться – рідкісний випадок, а для нас необхідність. На жаль, у цій негарній звичці українці не дуже відрізняються від своїх східних сусідів. Лише, коли наберуться понад міру, поводяться по різному: наш брат співає та спить, а росіянин шукає виходу в астрал і від розчарування, що знову не знайшов, б'є пики, посуд і вікна.

Жовтень 1996 року.

Лоцман провів нас між островами і розпрощався. Гарний дядько. Вміє лаятись російською. Напевно, п'ята частина світу лається російською. Хто тільки не вправляється в цьому ремеслі. Згадав практику – як несміливо, наче пробував но-

гою холодну морську воду, матюкався кампучієць. А вбогі спроби філіппінців! Бразильський футбол свого часу зачарував усіх чоловіків планети. А російський матюк частину цієї планети просто згвалтував. І всі послуговуються!

Погода псується на очах. Ще три дні тому було тихо і тепло, а сьогодні вітер і хмари. Борей підганяє нас. На душі спокій. Давно вже я не відчував такого стану.

Жовтень 1996 року.

Знову повернулися вліто. Стоїмо на рейді Порт-Саїду. Скоро поведуть до причалу і почнуться жахи єгипетські. Араби – веселі хлопці, але покажіть мені такого українця, котрий зможе витримати цю навалу емоцій протягом тривалого часу. Як там у московітів: “Хохол родился – єврей заплакал”. Коли народився сучасний араб (сучасний, підкреслюю), ніхто й заплакати не спромігся, бо не встиг і второпати, що треба заплакати. Такі екземпляри трапляються, що пан Бендер зняв би кашкета. І якимось так “обують” вміло – навіть і образитися незручно.

Жовтень 1996 року.

Це ж треба! Зірвати з місця скіфського істукана, перенести його на Полісся і поставити біля причілку музею?

А було колись! Натягали пружного лука. Мов погляди пекучі, летіли стріли в груди воїнів великого Дарія, царя царів. І кіммерійки знадливі, і горді сарматки, які народжуються верхи, шепотіли ночами про свої забаганки. І знову треба в похід: здобувати тканину і злото, задовольняючи примхи красунь темнооких...

Стоїть собі скіфська баба, бачить байдужих, в серцях яких задихнулася цікавість. Прищаві підлітки погладжують її холодне черевце і сміються, не зважаючи на акінак при поясі.

Душа царя плакала за летом коней, за своєю забутою славою, за гуком вершників, які невдовзі зійдуться в кривавому бойовищі. Дощ травневий змивав ті сльози, що напували кульбабу, яка нудьгувала за сонцем. Старий сторож музею приходив вечорами розрадити самотність царя, звертався, наче до померлого брата, розповідав бувальщини, від яких здригався камінь.

Коли помре цей сивий поліщук, то стане брилою і вітер віднесе обох старих далеко на південь, залишить на межі лісу й степу і полетить далі – аж до Понту, будити привид Назона Овідія, щоб оспівав цю дивовижну природу.

Жовтень 1996 року.

Коли я почав подорожувати, мені не було й шістнадцяти. В мандрах уже майже п'ятнадцять років. І переважна більшість цих подорожей – море, чужі землі. Батьківщини, якщо розібратися, я і не знаю так, як хотів би знати. Десяток міст, три-чотири села, кілька баз відпочинку. Десятки вулиць, десятки осель. Оце і є вся моя Україна... Ніколи не був у Черкасах, в Полтаві, біля гирла Дніпра. Сотні міст, сіл, берегів, схилів, доріг, що промовляють серцю більше, ніж дивовижі туристичних центрів, чужинські порти та архітектурні витребеньки. Повернувся з рейсу, поїду до Мороки не звичним шляхом через Київ, а довгою дорогою: Запоріжжя – Дніпропетровськ – Черкаси – Київ. А може якимось інакше поїхати? Треба подумати.

Листопад 1996 року.

Вже тиждень я в містечку, що зветься Волноваха. Гнали з батьком тернівку. П'ється вона не дуже легко, але голова потім не болить. З салом та квашеним помідором, тушко-

ваними свинячими ніжками з хроном випили майже сімсот грамів. Відвезу пляшку хлопцям. Вранці їду до Маріуполя, а звідти автобусом на Запоріжжя. Ночувати планую в Дніпропетровську, де вже забронював номер у готелі. Чомусь хвилююся. І це я хвилююся – людина, котра, так би мовити, живе в чемодані.

За ці дні дописав я нарешті есе про Антонича, відправив у “Кур’єр Кривбасу”. Може й надрукують. Батько купив у Маріуполі на базарі, біля входу з боку трамвайного кільця, Патерик 1891 року. Заплатив тільки двадцять доларів. Чудовий подарунок! Підключився до ФІДО, з батьком погодили дах сараю, сходили в ліс за грибами. Відпочив.

Листопад 1996 року.

Те, що живемо поспіхом, робить вкрай складним наше ставлення до власних гріхів. Там слівце, тут не додумав – і побіг собі, і забув. Постійне відчуття того, що забув щось важливе – це від поспіху, що став основою нашого сьогодення.

Листопад 1996 року.

В номері холодно. З вікна задуває. Повечеряв я в кав’ярні поблизу готелю, випив келих кагору.

Автобус наш виїхав з автостанції на початку дев’ятої. За околицею міста вздовж шляху чудові посадки шовковиць і спустілі поля. Яюсь непомітно заснув. Проспав зупинку в Куйбишево, прокинувся неподалік Розовки, коли поруч зарепетувала жінка, щоб водій зупинив автобус. Автостанція в селищі була малесенькою, а туалет був таким, наче тут мешкають кочівники, що занехають одне місце, а потім переходять на інше. Ледь не зблював, справляючи нужду. Вбиральні – це

найбільша проблема будь-якої мандрівки Батьківщиною. Не можу я звикнути бачити калюжі сечі з острівцями хлорки і відчувати цей нестерпний сморід.

Далі були Пологи. Цікаве містечко. Колись читав байку про походження назви міста. Начебто Катерина Перша народила тут дитину від чергового коханця. Байка цікава, але, ймовірно, назва походить від діалектного положоги – низовина в степу, рівнинний луг. Місто молоде – сторіччя з хвостиком. З’їв на вокзалі пиріжок з картоплею, що купив у привітної охайної бабці. Тільки сів у крісло, одразу заснув. Прокинувся від того, що тяжко було дихати. Виявилось, що літня жінка, яка сиділа поруч, пересіла до подруги, а замість неї вместились дівчина, заснула і пасма її довгого волосся вкрили моє обличчя. Добре, що волосся було чисте, а сусідка моя пахла парфумами та молодістю.

Коли приїхали в Запоріжжя, першим ділом придбав білет до Дніпропетровська через Новомосковськ, потім здав сумку в камеру схову і пішки пішов до базару на вулиці Анголенка. Мені ще в минулий мій приїзд сподобалось це місце, повне народу, краму і товкотнечі. Походив між прилавків, купив пластівці дніпропетровські й тролейбусом добрався до ресторанчика поблизу площі Металургів. Сидів біля вікна за тим столиком, за яким колись сиділи з Настею, сумував, пив червоне сухе і думав, чому мені так не таланить з жінками. А якщо не таланить, то можливо і пробувати не потрібно влаштовувати щось стале, замішане на глибоких почуттях? Правду кажучи, не знаю навіть, чи кохав я колись. Боляче згадувати розлуки з Евеліною, Настею, справді боляче. Але чи кохав я коли? Чи кохав я по справжньому, так, щоб міг ствердно відповісти самому собі без тіні сумніву, без натяку

на думку на задньому плані? Писав ці слова і раптом спала думка про зустріч двох потомлених буденністю людей, чоловіка і жінки, які втомилися, вкрай втомилися шукати другу свою половину, але таки знайшли поряд із собою. Такі собі принцеси на горошині. Щоби було в цій звичайній повісті багато квітів, трави, сонця. Щоб вогнище там було і казан з риб'ячою юшкою, і компанія рибалок, і думки під час вечері з горілкою, вже хмільні думки про кохану пані, що далеко від того місця так само думає про головного героя. І думки сплітаються десь у темному небі між сузір'ям Оріона та лінією горизонту.

Близько шістнадцятої виїхав з вокзалу. Проїхали повз стару козацьку церкву в Самарі (тепер, на наш сором, Новомосковськ). Так мало залишилося від славної Козаччини, і не тільки з вини чужоземців. Протринькали і славу, і державу.

Листопад 1996 року.

Другий день в Дніпропетровську. Попросив адміністратора дати мені номер, з вікон якого було б видно Славутич. Не дала! Мовляв, немає вільних номерів. Треба було грошенят підкинути? А втім, може воно й на краще: вітер зараз від річки, змерзну геть.

Зранку був я в храмі на Соборній площі. Людей небагато. В церковній лавці придбав маленький молитвослов для подорожніх. Книжок українською не побачив. Праць святих отців, перекладених нашою мовою, взагалі не зустрічав. Ось про що треба дбати нашим культурним діячам. Написав і посміхнувся. Кому дбати? Записним атеїстам? Як дивно – на початку першого тисячоліття жорстоко переслідували християн, а число їх зростало. Більшовицька влада за десятку

років виплодила таку кількість безбожників, що тільки диву даєшся, як таке можливо в країні, де правив православний цар, а церква мала в житті народу неабияке значення. Чим пояснити наявність страшних руйнівних сил? Природа людська такий спалах шаленства не пояснює. А чим пояснити дивовижні успіхи Чингізхана? Тільки слабкістю народів та держав? Чим пояснити Реформацію? Раптовим прозрінням чи засліпленням?

Після служби зайшов до історичного музею. Яворницький – ось приклад справжньої праці для нащадків. Потім сидів у маленькій і затишній кав'ярні, пив каву з тістечком, робив нотатки. Написати б есе про Великий Луг, де в мішанині племен народжувалась нова доба. Як сірома, що тиняється Диким Полем, стає козаком.

Був також на книжковому розвалі, придбав повчання преподобного Дорофея та життя святих Ростовського – березень місяць. Вечеряв у ресторані неподалік Набережної. Сидів я в кутку, відчував біль в ногах. Ступні, литки – все боліло. Находився так, як давно вже не ходив. Цікаве місто, цікаві люди. Як би тут все склалося, аби та стерва Катерина не знищила Січ? Завтра їду в Черкаси.

Очі – дзеркало душі і споживач смердоти. Уява ж наша може заподіяти нам велику біду і без очей. А коли і погляд, і уява... Грішне створіння, не забувай про природу свого падіння. Треба мати волю молитися, щоб погамувати таке страхіття помислів. А вона в тебе є – ця воля?

Листопад 1996 року.

Цікавий день. Перед полуднем заселився в готель "Росава". Споруда дев'яностого року. Нашвидку перекусив

у ресторані готелю і поїхав до краєзнавчого музею. Музей як музей. Тут за годину отримуєш такий об'єм інформації, з якого в пам'яті залишається лише дециця: старі фотокартки, нахил літер на поживклому аркуші. Я не дуже люблю відвідувати ці кладовища старих речей. Набагато цікавіше побачити щось давнє в звичайному побуті, в оточенні сучасних предметів. Зовсім інше враження. Але загальну картину дає нам саме музейна експозиція. Був я там годину, а коли вийшов, то побачив дідуся з таксою, який зацікавлено подивився на мене.

– Нечасто зустрінеш молоду людину, яка в робочий день іде до музею.

– То я так, байдики б'ю.

– Дозвольте вам не повірити. Я стояв в холі, розмовляв з прибиральницею і звернув увагу, як ви оглядали експонати і що ви оглядали. Я, чоловіче добрий, багато років пропрацював у цьому музеї і помічаю, коли відвідувач зацікавлений, а коли, як ви кажете, байдики б'є.

– Тоді я скажу, що подорожую і знайомлюся з місцевою історією та побутом. Буду радий, якщо ви знайдете для мене час розповісти про Черкаси. Ми могли б поспілкуватися в якомусь барі чи ресторанчику. Орест Гринчишин, – він перекинув поводок в ліву руку і простяг мені праву:

– Семен Мефодійович Закутянський. Залюбки з вами поспілкуюся. Звідки у вас така правильна вимова?

– Я з Західної України.

– Ну, це не показник. У вас, я думаю, непогана освіта.

– Таки непогана.

Ми пішли у напрямку вулиці Фрунзе, на якій був мій готель і невдовзі вже сиділи в кав'ярні поблизу Замкового

Узвозу. Я замовив коньяк, справжній вірменський коньяк. Виявляється, він ще існує – вірменський коньяк. А я вважав, що він зник разом з Вірменією і Азербайджаном у тому страхитті, що називається конфліктом в Нагорному Карабасі. Три зірки. Єреванський завод. Таке явище, з'явлення, якщо бути точним, могло мати місце тільки сьогодні. Цей пенсіонер-краєзнавець і його флегматична такса, вірменський коньяк як уособлення зниклої реальності серед сюрреалізму сучасної доби, розмова про невідоме мені місто Черкаси, – все це виглядало чудернацьким, фантазмагоричним. До того ж, мій новий знайомий вважав чудернацькими мої дії.

– Знаєте, Оресте, я майже не уявляю собі, як людина вашої професії, з вашими статками кидає в наш час свої буденні справи і їде світ за очі заради інтересу до краєзнавства та історії.

– Те, що в наш час тисячі спортсменів, комсомольців та інших посполитих зненацька подалися в бандити – то це можна уявити. А те, що людина в період відпустки подорожує своєю країною – дивина!

– Так. Саме так! Те, що в перехідну епоху тисячі обивателів перекаваліфікуються в бандити – це нормально. А ваші дії – це дивина.

– Дивина, то й дивина, – кажу. Тут офіціантка приносить салати й ковбасу та каже, що м'ясо буде через п'ятнадцять хвилин. Ковбасу віддаємо песику, котрий вдумливо її з'їдає і заплющує очі.

Семен Мефодійович розповідає про заснування міста і я з подивом дізнаюся про ймовірний аланський (ясський) слід. Про вплив половців, берендеїв та чорних клобуків на формування нашого етносу я читав чимало, переважно, порожньої

писанини. Про переселення бунтівливих аланів у причорноморські степи вперше чую. Виявляється, їх було розселено на території, яку контролював темник Ногай. В ці часи і з'являється назва Черкаси, хоча поселення, ймовірно, виникло ще до монгольської навали. Згадав, що московіти довгий час називали українців Подніпров'я черкасами, а черкесами – мешканців Північного Кавказу. Загадка! Співрозмовник мій стверджує, що перші походи на татар організовані саме тут.

Спитав Семена Мефодійовича про Мотронинський монастир та про Канів, сказав, що хочу поїхати, запропонував скласти компанію. Він одразу погодився. Думаю, нудьгує він на пенсії. Завтра рано вранці їдемо на авто до монастиря (мій новий знайомий зателефонував своєму приятелю і ми домовилися за помірну плату), а післязавтра – в Канів.

Листопад 1996 року.

Вийшли з міста близько шостої. Авто – стара дев'ятка. Я сидів поруч з водієм і тихо розмовляв, щоб він не задрімав часом, а Семен Мефодійович, який вчора так впевнено обіцяв всю дорогу розважати мене черкаськими бувальщинами, солодко спав на задньому сидінні, напіввідкривши рота. Для його віку, думаю, півпляшки – це понад норму. Перед від'їздом домовились об'єднати дві подорожі в одну: спочатку в монастир, а звідти в Канів. Водій – дядько передпенсійного віку, Василь Миколайович, безробітний. Живе городиною і таксуванням. Плату взяв помірну – дві ціни бензину. Увечері підемо в бар випити горілки. Цікаво, чи могли б спілкуватися ми без посередництва міцних напоїв? Напевно, не змогли б.

Їхали ми недовго, відстань невелика – приблизно тридцять кілометрів. Служба вже йшла. Людей було небагато. Я подав

записочки, котрі ще з вечора наготував, поставив три свічки і встав зліва від входу. Молився неухважно. В голову лізла всяка нісенітниця: думки про козаків, спогади про справи амурні, якісь газетні штампи. Як міг, боровся з цим, але все марно... Коли вийшли з храму, почувався як людина, що наробила халтури, а тепер соромиться своєї роботи. Семен Мефодійович, вже веселий та бадьорий, сів поруч з водієм і ми поїхали до могили головного отамана Холодного Яру Василя Чучупаки. До першої світової Чучупака був сільським вчителем, на війні прапорщиком, в громадянську з братами своїми отаманував, підтримував війська УНР. Про Василя Степановича (мій новий знайомий промовляє це ім'я так, наче Чучупака – його рідний дядько), про Холодний Яр, виявляється, написано роман. Автор – один з повстанців, Горліс-Горський. Семен Мефодійович знав замолоду кількох місцевих, що були дітьми бійців Чучупаки і пам'ятали ті часи.

– З усього, що я чув та читав, – сказав мій гід, – можна зробити один сумний висновок: в громадянську українцям катастрофічно не вистачало організації та злагоди. На рівні села, повіту діяло багато керівників-самородків, але над ними... Вище керівництво – це наша найбільша проблема. Ніхто з цих добродіїв не відчував цю країну як певну систему відносин, складних, неймовірно складних відносин, переплєтених між собою, наче нитки в'язаного светра. Розумієте?

– Розумію, – кажу. Мені багато чого відкрилося в цьому місці. Тут все справжнє було. Балки, яруги, урвища, дубові ліси, села – все справжнє, наче зерня молодої пшениці на дівочій долоні. І могила отамана Чучупаки, і пагорб, де месники повісили зрадника холодноярців, урочища, в яких зустрічалися гайдамаки у вісімнадцятому сторіччі, залишки земляних спо-

руд скіфських городищ та монастирів козацької доби – всюди голос народження, муки народження, творення життя, паростки віри та надії. Тут, в цьому колі сіл, селищ, міст з'явилася та кров, що перетворила Південно-Східну Русь в Україну. Я відчував піднесення. Я відчував навколишнє кожною клітиною. Потім ми повернулися в Черкаси, випили кави, заправилися і через сорок п'ять хвилин були в Каневі.

Місце, де поховано Тараса Григоровича, дивовижно суголосне духу його поезії. Пройшли звичним маршрутом: біля могили стояли довго, випало так, що майже не було людей. Потім зайшли до Успенського собору поставити свічки і пройшли доріжками, милуючись краєвидами. Уявляю, яка краса тут в травні!

Увечері сиділи в кафе на Смілянській. Пили горілку, мої нові знайомі розповідали про життя в Черкасах. Нічого нового. Безлад, злочини та відсутність елементарної порядності.

Близько сьомої ранку виїхав автобусом до Білої Церкви, де чекала на мене невелика неприємність. В напрямку Здолбунова поїздів до ночі не було. Пройшовся містом, випив кави з канапками в кав'ярні поблизу вокзалу (жахливий заклад) і вирушив електричкою на Фастів. У Фастові придбав квиток на ковельський потяг і пішов гуляти вечірнім містом. На прогулянку було в мене більше трьох годин. Мало не вскочив у халепу з місцевими молодиками. Добре, що речі в камері схову залишилися: могли пограбувати. Якось відкараскався. Треба бути обережним з прогулянками в темряві.

В квартиру, що вже скоро буде моєю, зайшов о восьмій ранку. На меблях тоненьким шаром лежала пилюка. Зварив кави, попив з печивом, що купив у Фастові. Спати не хотілося. Нашвидкуруч прибрав у кімнаті. Пишу ці рядки. Допишу і зателефоную Василеві та Володимирі.

Грудень 1996 року.

Я в місті тільки одинадцятий день, а здається, що вже цілий місяць. Домовився з хазяйкою квартири остаточно про умови купівлі. Ціну зафіксували в доларах, віддав завдаток – тисячу сімсот умовних одиниць. Замовили технічний паспорт та інші документи. Зробив довіреність на Мороку, щоб він завершив цю угоду. Можливо, наша фірма дасть мені в борг півтори тисячі зелененьких. Решта перекажу через "Ощадбанк", коли повернуся у Волноваху. Комісія за переказ чималенька, але після випадку в Фастові возити значні суми якось не хочеться. Зрештою, міг би обійтися без боргу, якби розірвав угоду з Промінвестбанком і зняв необхідну суму з депозиту. Не хочу втрачати відсотки.

Перша доба закінчилася вранці наступного дня, коли ми поснули втрьох в моїй кімнаті. Як чемний господар, я спав на спинках крісел, розкладених на підлозі, Морока і Тимчук хропіли на дивані. На вулиці сіявся сніжок, легенький морозець протверезив нас, коли ми поверталися з лазні. Лазня, до речі, була третім пунктом нашої подорожі. Володимир домовився про все ще до обіду, коли ми статечно пили каву в кав'ярні поблизу старого парку, дуби якого пам'ятають ще Річ Посполиту. Він зателефонував, домовився з директором на шосту годину вечора.

– Тридцять доларів, – повідомив Тимчук, закривши слухавку долонею.

– Погоджуйся, – кажу, – сто років не був у лазні.

Мій товариш погодився і ми на тролейбусі доїхали до царських казарм, перебудованих під житло офіцерів, а звідти дійшли до заводу. Володя збігав в адміністративний корпус, передав гроші й отримав три перепустки.

– Чому тільки три? – питаю.

– Не зрозумів? – Морока пильно глянув на мене.
– А якщо шльор підберемо?
– То я те... – Тимчук кивнув у бік адміністрації.
– Жартую я, гуляки. А Василь геть старий став. Треба женити.

– Ні, друже, я другий в черзі. Підемо горілку пити.
– А потім пиво? Може, краще вино? – питаю.
– Як казав мій приятель росіянин: “Вино на пиво – это диво, а пиво на вино...” – те, що зі словом вино римується.
– Розумна людина – цей росіянин, Василю. Я також за горілку.

– Добре, добре, – кажу, – пішли на базар, балакучі ви мої. Щось до пива треба взяти.

Від пивзаводу ми проїхали зупинку, купили сушених окурців, сардину, кільце ковбаси, копчені ребра та чорного хліба. Потім повернулися до ремонтного заводу і в двох кварталах від прохідної засіли в кафе, де колись була славнозвісна чайна “Дружба”, де ми вперше разом напивилися в день народження Тимчука. Пили горілку з претензійною назвою “Гетьман”, їли вареники з м’ясом, сало, солоні огірки. Володимир розповідав старі та бородаті анекдоти, котрі чомусь смішили. Морока згадував дитинство, як ми обкурилися цигарками “Експрес” на луці поблизу в’язниці, а я зрідка вставляв слово-друге і мовчав, був щасливий. Я дякував Богу за те, що маю друзів, за це місто, яке люблю всіма м’язами та судинами мого серця, всіма закапелками моєї душі.

Ми вклали пляшку, замовили, – хто кави, хто чаю, – потім розрахувалися і неквапливо дійшли до лазні, де вже чекала на нас бабця-сторожиха, котра передала нам ключі й показала, що і як вимикається та зачиняється, попросила зателефону-

вати, коли зберемося йти звідси. Залишившись одні, ми розклали їжу на столі і хлопці пішли митися. Я порізав хліб, почистив рибу і пішов слідом. Коли заскочив до парної, Морока з верхньої полиці гукнув мені, щоб я сів унизу, поки звикну, а сам продовжив перервану розмову.

– Доки займаєшся своїми картинами, спілкуєшся з творчою братією, все виглядає інакше: ілюзій більше. Тільки зануришся в торгівлю, стаєш підприємцем – світ неприємно змінюється. Докорінно, скажу вам, змінюється.

– Ще б пак, – погодився я.

– Спілкуєшся з цією братією: пожежниками, санітарними лікарями (в слові лікар, до речі, тут найбільший глум), податківцями; і бачиш співвітчизників у їх реальному образі. Неначе існує два народи: один – люди як люди, а другий – службовці.

– Та один, Василю, народ. – втрутився Тимчук. – Оберуть мене війтом нашого магістрату і я також буду такий, як всі інші пани високоповажні. А як не буду таким, як це панство, то випрутть мене в три шії. Місця для нормальної людини при владі менше й менше. Може колись, років через двадцять, підростуть молоді, ті, що не знають Советів, підприємці зміцніють. Час іде, млин працює.

– Тільки хто цих новеньких, чемненьких виховає? Політичні партії з їх крикунами, брехунами, перевертнями, кілька церков, де розбрат і прокльони, та безліч сект? Може, наша громада з її готовністю забувати про мораль? Боюсь, що ніхто й нікого не виховає. Розумні та працюючі їдуть щастя шукати деінде, на хліб заробляти, а інші... – Морока замовчав і поліз за вінником. Через хвилину вони з Володимиром шмагали одне одного з віддихом та покректуванням. Я такого екстриму не люблю. Голова паморочиться. Сидів, відчуваючи правим боком хвилі

гарячого повітря від взаємного катування моїх друзів, думав над їх словами. Зазвичай у нашій компанії це мій пріоритет – виголошувати такі філіппіки. Всі ми врешті-решт – ті, хто має клепку в голові, хто тривіально любить цю неоковирну країну, вздовж доріг якої вмирають зневажені чесноти, – всі ми бачимо, відчуваємо хребтом суцільну деградацію нашого суспільства. Кожного дня в кожному місті традиційна українська логіка робить постріл собі в скроню. Я почав забувати, коли чув щось суттєве, не банальне, правдиве від наших провідників. Ми вже не хуторяни, не селяки, ми – звичайні міські ліниві люмпени, ганьба своїх пращурів.

Ми вийшли з парної, стрибнули після душу в басейн, а потім зібралися в кімнаті відпочинку. Тимчук відкоркував пляшки з харківським пивом, подав кожному.

– Володю, розкажи, – сказав Морока, – як ти був на кладовищі авто в Баварії. Орест не знає цієї історії.

– То цікава історія, Оресте. Приїхали вибрати пару стареньких опелів, а там гендлює наш землячок з Харкова. Все в нього є: інформація про готелі, вихід на наркоторговців, телефони повій, таксистів. Агентство всіх послуг. Ти навіть не уявляєш, які в хлопця можливості. І це в чужій країні! Через три роки після приїзду...

– Сучасна людина, – зауважив я.

– Співвітчизник, – додав Морока.

– Може, тему змінити? – пропоную. – Про дівчат, наприклад. Розберемося, нарешті, чому ми всі неодружені. Не євнухи, не збоченці, але неодружені.

– Все одно одружуйся, – пафосно виголосив Василь. – Якщо тобі пощастить, ти станеш винятком, а ні – філософом. Так ніби говорив пан Сократ. Чи майже так. За ним не запису-

вав. Врешті-решт на кожного з нас полнеє своя Ксантипа. Не той факт, товариші, має хвилювати, що ми неодружені, а той факт, що ми поки що неодружені. Як там у відомого росіянина про мотузочку, котру все одно вкоротять?

– У вашому викладі, пане Морока, якимось сумно все це виглядає. Є кращі варіанти? – запитав Тимчук.

– Звичайно є, – кажу і протягну Володі хліб та рибу. – Уникнути мисливця і доживати на волі непотрібним сварливим дідуганом.

Василь запропонував тост за оптимізм щодо жінок. Не стали сперечатися і випили. Обговорили плани на найближчі дні. Визначили, коли поїдемо до Львова, а коли в Почаївську Лавру. Ще двічі попарилися і до моєї квартирки дійшли на початку п'ятої. Я знайшов у барі напівповну пляшку віскі, що вже вкрилася пилом, і рідину в цій пляшці швидко споловинили, після чого поснули.

Зранку хлопці попили чаю і вирушили в своїх справах, а я з хворою макітрою варив борщ. Пообідав з чаркою горілки, відчув полегшення. Пробирав читати “Історію Русів”, але чомусь не сприймалося те читиво і я взяв з полиці томик Антонича. Тимчук дуже любить його вірші. Невже тільки в нас такий чудовий поет з “правильною” поетичною долею і відсутністю містечкової дріб’язковості може бути відомим мізерній меншості народу?

Наступного дня, рано вранці, чекаємо електричку. Темрява, вологе повітря, неприємний вітерець. Подали вагони. Сіли. Тимчук шпортається в своєму портфелі, шукає паспорт. Знаходить і заспокоюється. Я витяг томик Антонича, не встиг розгорнути, як пальці Володимира обережно взяли обкладинку і мій товариш впівголоса прочитав:

Підводяться, мов сонні, велетенські леви,

силуети

тяжких, прирослих до землі, кам'яностопих тюрем,

і в'язнів по ночам відвідують коханки і комети,

і місяць, мов рудий павук, повзе поволі муром.

– Як ти думаєш, Орко, – дочитавши, сказав він, – чи може таке дивовижне створіння жити до старості в нашій милій Батьківщині?

– Він же своєю смертю помер, – вставив Морока.

– Яка честь для його сучасників, – з сарказмом прокоментував я свого друга, – дали таки цьому хлопчику померти своєю смертю.

– Занадто, Оресте. Більшість таки своєю смертю померли.

– Тільки не своїм життям прожили. А найліпші, ті, хто не з академіків: Косинка, Свідзінський, Чумак?

– Ніхто не винен, за великим рахунком. В них доля така, прописано так від початку. – Тимчук віддав мені книжку. – Кравчук та Кучма у тридцять не помруть, бо в них також своя доля.

Підійшла жіночка-контролер і розмова обірвалася. Відвернувся до вікна і якось сумно стало на душі.

– Оресте, – спитав Володя, – а чому ти ніколи не писав про митців з Волині? Про ту ж Лесю, наприклад.

– Не думав над цим. Мабуть, так склалося. В сьомому класі почав читати її поеми, в училищі – драми, але, правду кажучи, не зачепило. Дуже вже вона розумна, як для жінки-митця. Це незвично і навіть відштовхує. До того ж, почнеш писати і виявиш свою дурість. Щоб про неї щось путнє сказати, треба мати рівень приблизно такий самий.

– Ти ж, коли читав, молодий був?

– А коли перечитував? Свого автора відчуваєш одразу, навіть коли не зрозумів ще.

– Я її люблю, – промовив Василь.

– Ти завжди був аристократ, – кажу.

– Он як ти завернув. Далека Лєся від народу?!

– Як і народ від неї. Пам'ятаєте, як Вілора Феоктистівна патетично вигокувала: “Страшно далеки они от народа”.

– Добре, що ти її увечері не згадав, – буркнув Тимчук.

– Не любить пан Тимчук нашу Лору.

– Таки не люблю. – Я подумав, що в мого товариша і в кожного з нас, зрештою, було чимало причин недолюблювати свою вчительку російської. Взагалі у нашій школі завжди з обережністю ставилися до вчителів російської. Це питання ніколи між учнями не обговорювалось, але ця обережність мала міцне підґрунтя в підсвідомості. Поява Вілори Феоктистівни довела цю обережність до найвищих щаблів. У нашому житті з'явилося багато нового. Її жандармські нахили нас приголомшили. Яюсь серед уроку зайшли хлопці зі старших класів і Феоктистівна заявила, що вони шукатимуть все недозволене. Що недозволеного може бути в кишенях учня п'ятого класу? Хіба що цигарки. Фотокартки з голими дівками були на той час справжнім скарбом – їх без особливої потреби ні в кишенях, ні в портфелі не носили. Але у мене таки знайшли в кишені кримінал: це був шматок свинцю. Наступного дня на загальній шкільній лінійці, де збирали класи з четвертого по восьмий (чи не тоді їх почали проводити?), мене поставили перед усіма, Лора вхопила мене за рукав піджака, другою рукою трясла свинцем і виголошувала своєю надмірно правильною російською: “Вот растет будущий убийца!”. Почувався я трохи ніяково. Інші, не знаючи, як на це безглуздя реагувати, мовча-

ли розгублено. Найцікавіше, що ця пані з роками змінилася, подобрішала якось. Незвична для наших часів метаморфоза.

– От халепа! Зубну щітку забув. – промимрив Василь.

– В готелі має бути, – пожартував я. – В Європу їдемо.

– В Європу, – виправив мене Тимчук. Зараз всі рухаються в Європу. Львів – це наш Відень, а Запоріжжя – наш Даллас. Тільки крадемо і дуримо одне одного, як в Урюпінську. Такий собі європейський вибір. Страшний, панове, процес – єуропизація совка в незалежній Україні. Ми його і так європейуємо, і з іншого боку, і через гузно, а воно, падлюка, – совок і совок.

– Розбушувався ти останнім часом. – Я поклав долоню на руку Володимира. – Начебто до кризи середнього віку ще є трохи часу.

– Якось, Оресте, все не так пішло. Мітингували за Україну, а отримали незрозуміло що. Я на їх брехливі пики дивлюся і дивуюсь: де наші очі раніше були? Хіба можна обрати людей з такими посмішками, поглядом, такими правильними словами? А може, ці чиновники та політикани – лише відображення нас усіх?

– Ще Гегеля згадай, – вставив Морока.

– Можна і Гегеля... З власною другосортністю треба щось робити. Лікуватися від жлобства. А то вже домовилися: “Ми арії!”, або ще краще, – нащадки Ахілла. Як там: “Моголи! Моголи!”.

– Так ми і є майже моголи. Гумільов пише, що Половцького в нас вистачає. А це ж найбільший етнос Золотої Орди. – тут мені на гадку спала чиясь робота про князівські роди середньовіччя і їх кровні зв'язки з половцями. – Хлопці, яку роль відіграє та кров, коли нація сформована? Ми просто обмежені, ми все спрощуємо.

– Якби ж вона була сформована, – сказав Володимир.

Ми змовкли. За вікном пробігали села, ліси, голі поля. Сумні грудневі краєвиди. Я думав про нашу розмову, що зіпсувала настрій.

Львів зустрів хмарами і сваркою двох літніх жінок на автобусній зупинці. Вони, зрештою, не сварилися, вони сичали. Шостим трамваєм доїхали до готелю, де Володя попередньо замовив номер на трьох. Номер виявився обшарпанним, але ретельно прибраним, з великим вікном. В кімнатах було прохолодно. Ми залишили сумки з речами і вийшли в місто. Львів цього разу натхнення не викликав. Ніби все як завжди: і п'ятсотлітні стіни в кав'ярнях, умисне непокрите штукатуркою, запах свіжозвареної кави, уважні погляди львівських пані... Можливо, погода впливає? Попередній мій візит відбувся в травні, коли душа радіє незалежно від місця перебування. Можливо, щось згасло, зникло в мешканцях Львова. Статечність? Впевненість? Не можу визначити. Але той Львів, про який так захоплено розповідав Тимчук, Львів, що викликає піднесення, – чи існував він?

Після посиденьок у двох кав'ярнях вирішили зазирнути до музею... Без уваги та зацікавленості тупцялися біля експонатів. Там остаточно домовилися на початку наступного тижня з'їздити в Почаїв. Морока напередодні заночує в мене, а Володя забере нас о п'ятій ранку. Коли вийшли з музею, Василь з автомата зателефонував своєму колезі і домовився повечеряти. “Цікавий хлопець, – сказав мій друг, – хотів мене бачити, телефонував днями”.

Ми зустрілися в кав'ярні поблизу ратуші. Кав'ярню порадив Володимир, котрий обідав тут свого часу. Я не дуже довіряю гастрономічному смаку мого товариша, втім, цього

разу все було пристойно. Замовили, як кажуть офіціанти, “на загальний стіл” по три порції ковбаси дрогобицької, традиційних огірків солоних та сала, сік томатний. Кожен взяв по салатіку, м’яса, а львів’янин замовив рибу. Львів’янина звати Микола, він трохи старший за нас, йому вже тридцять шість. Охайно вбраний, з маленькою борідкою, худорлявий. Схожий, швидше, на сучасного менеджера, ніж на артиста. Володимир попросив пляшку “Княжого келиха”, коли дівчина принесла її, налив по першій.

– За зустріч! – сказав Василь, – за знайомство.

Всі випили, закусили огірком і ковбасою, які хутко принесли.

– Як у Львові? – спитав Морока.

– Для нашого брата-маляра краще, ніж в інших містах, але не фонтан. Купують переважно іноземці. А з галереєю нашою геть кепсько. Ти знаєш, було нас п’ятеро, а залишилися втрех. У тих, хто вийшов з числа засновників, частки викупили. Зараз ще один подав заяву на викуп.

– Що сталося? – питаю.

– Та як у всіх. Брак довіри. Директор, мовляв, багато отримує. Краще, коли ти один. Менше приятелів втрапиш.

– По різному буває, – зауважив Морока.

– Буває. Проте здебільшого на гірше виходить. Якщо не знайдемо гроші на викуп, треба згортати діяльність. Шкода, непогана таки галерея.

Тимчук знову налив. Я проголосив тост за взаєморозуміння, нишком глянув на Мороку. Той напружився, граючись виделкою. Щось задумав?

– У недовіри завжди є причина. Хто у вас директор? Ні, не так. Я хотів запитати, чий у вас директор.

– Сафнюк Сергій – один з нас.

– У нього в роботах завжди темні кольори і округлі по-статі?

– Так.

– Бачив його роботи.

– Завелися хлопці: платня в нього велика. А він за продавця стоїть. Не задарма ж йому працювати!

– Звісно, – Василь щось метикував про себе. – А частка скільки вартує?

– Дві штуки зелені. Раніше вартість була – тисяча двісті. Викупували порівну. Придбати хочеш?

– Подумаю.

– Хлопці, ми ж не працювати сюди прийшли, – Тимчук знову розлив і жестом показав офіціантці, що треба принести ще одну пляшку.

– Миколо, а яка комісія у співвласників?

– Десять відсотків. Половина від звичайної ставки. Ми могли б менше брати, але оренда дорога.

– А якщо викупити приміщення? – питаю.

– Двадцять п’ять тисяч доларів!

– Недешево, – сказав Морока. – Думати треба.

– Краще про дівчат, – Володимир кивнув на столик біля входу, де сиділи дві жіночки середнього віку.

– Про дівчат рано, – Василь засміявся, – ще політики не було. Миколо, що хвилює львівських політиків?

– Гроші та влада. Що ще може хвилювати українського політика? Проте, на відміну від інших українських політиків, вони таки дійсно українські політики. І стати схожими на інших – “язичних” – їм майже неможливо.

– Чому це?

– Бо львів'яни не дадуть. Не люблять наші западенці росіян і політики повинні на це зважати.

– Миколо, ти узагальнюєш, – сказав наш лєнінградський художник. – Орест, наприклад, любив окремих росіянок. А інших просто не встиг полюбити, бо мало жив у Росії. Це ж не означає, що він не любить росіянок. А я росіян, ну не те щоб люблю, я і до свого брата-українця таким почуттям не спалахую, я шаную багатьох цілком реальних Сидорових та Іванових. Як же можна інакше?

– Шановний, повірте мені, ще й як можна! Хіба більшість росіян любить нас?

– Я думаю, панове, переважній більшості з них ми просто до дупи, – втрутився я в цю безпредметну суперечку.

– Скоріше, вони мають українців за другорядних істот, – слідом за мною вступив у калюжу словоблуддя пан Тимчук, – тобто до певної міри зневажають.

– Занадто, Володю, занадто. – Мої слова вкочуються в суперечку, як колісниця у ворожу лаву. – Ми з Васею досить довго жили серед росіян і ніякої зневаги я не помітив. Байдужість, відсутність володіння темою щодо України – це в повній мірі має місце, але зневаги я не відчув. Їх ставлення до нас нічим від ставлення до багатьох інших не відрізняється: поляки, молдовани, естонці, грузини сприймаються практично однаково. Росіяни або ототожнюють тебе з собою, або просто не знають тебе, тобто додумують.

– Якщо ототожнюють, то в твоїй хаті поведуться, як у своїй. – Для Миколи тема була болючою.

– Бо ми привід дали думати, що це можливо. Поляки також ходили під Москвою, Віднем, ще й під Берліном. Але ніхто й подумати не міг, що Польща – це Росія. Євреї спробу-

вали були сторіччя тому в Польщі використати фактор російської мови, і що? Надовго їх вистачило? Хлопці, в нас самих причина. – По виразу облич Миколи та Володимира зрозумів, що нікого не переконав. Мабуть, в розмовах на подібні теми взагалі ніхто нікого ніколи не переконав. Наш новий львівський знайомий виявився гарним оратором.

– Та яка до дідька причина! Вперлися, кращих перекупили чи повбивали, село виморили, сербів з греками заселили і вже скрізь Росія. Вміють люди панувати! І самий вагомий аргумент – братерство. Починаючи з Андрусівського миру, одне, б...ь, братерство! А з нашого боку одна зрада самих себе!

– Слабких молдован те братерство не задушило. – виголосив я. – Бідують, але живуть своїм життям. Ще раз повторюю: в нас самих причина. Така в нас, певне, вдача: перед кожним хвостом крутити, запрошуючи до злучки. А росіяни? Насамперед, вони – християни, православні християни, це для мене важливо. Їм би замість імперського марева звичайнісінький поміркований націоналізм згадати і монархію відродити. Не імперію, а царство; не імператора, а царя. Звичайно ж, конституційного монарха. Або самодержця. Самі вирішать зрештою. Ні, таки краще конституційного. Інший сьогодні не сприймається. Ми так любимо, щоби все було конституційно. Тільки з поміркованим націоналізмом у росіян, думаю, реальної зустрічі не буде. На жаль. Тоді б вони нас нарешті зрозуміли, природу нашого прагнення.

– Ох і загнув ти, друже! – Василь налив кожному і ми, ніби п'яниці, випили без побажань. – Я так скажу, добродії: сука, що вимахує хвостиком – образ занадто експресивний, але якщо ти українець, то будь українцем в Африці, Бразилії, Океанії. Така вже твоя доля – народитися українцем і шведа з

тебе не вийде, навіть якщо дуже захочеш. Хіба що ошведчене посміховисько. А взагалі краще про дівчат, ніж цю заяложену платівку крутити, – він встав і, трохи похитуючись, пішов до вбиральні. В нас розмова перейшла на сільське господарство, де дійсність була не кращою від справ національної свідомості, потім дійшло і до жінок. Обговорення вийшло жвавим, тож випили ще одну пляшку.

Зранку трохи нудило. Попили чаю на сніданок і поїхали дивитися галерею. Непогана галерея, але ніяких особливих вражень. Морока заповзявся прикупити цю нерухомість, взяв з мене обіцянку дати йому в борг, коли закінчиться термін по депозитному договору. Можу дати тільки дві тисячі. Решту сподівається нашкребти з власних та ще продати третину своєї частки Роману Петровичу. Я і сам готовий продати, якщо він придбає. Але загалом ідея Мороки дурна. Ніякої вигоди з таких угод. Можливо, я помиляюся, але душа не лежить до цієї авантюри. Краще викупити частку.

Поверталися поїздом. Білети були тільки в купейному вагоні. Попросили комплект білизни. Василь постелив простирadlo на верхній полиці й миттєво заснув. Ми з Володею мовчки сиділи, дивилися на сирій світ, що поволі зникав в обіймах грудневого надвечір'я. Тимчук іноді відкривав збірку Антонича, читав один вірш і знову лупив погляд в тьмянний простір. Я зітхнув сумно, сам не знаю чому. Володя, не повертаючи голови, промовив:

– Знаєш, таке відчуття, наче з нас назовні проростає порожнеча. Все присутнє, чесноти, порядність, все, що раніше викликало в нас повагу одне до одного, розчиняється в цій порожнечі.

– Може, друже, не все так трагічно?

– А ти поглянь, придивися уважніше до літніх чоловіків, жінок. Вони фактично себе втратили. Я багатьох не впізнаю. Достойні люди були, порядні.

– Тяжко живуть, Володю.

– Бувало й гірше в їхньому житті. Певно, тут інше. Ідеали втрачено. Що дивно, більшість радянську владу, м'яко кажучи, недолюблювали. А зараз ненавидять нову владу так, ніби в ній, цій владі, – тільки нові, чужі люди. Перестаю розуміти навколишнє.

Через день були в Почасві. Коли вийшли з храму, хлопці стали в чергу за освяченою водичкою, маслом та іконками, а я пішов до паркану над кручею і завмер там від захвату. Переді мною, з'єднуючись з високими сірими хмарами, розстелився чорно-білий з зеленими плямами лісів безмір моєї Вітчизни. Я дивився і дивився, і думки мої, все мізерне, все скороминуче та другорядне зникало десь. Натомість лише одна думка, – вдячність Господу, – жила в мені. У нас, певно, не найкраща у світі країна, народ мій також не найкращий серед інших, але все це, – те, що я бачив і відчував, – моє до трісочки, до сльозини. Все це дав мені Бог, таке як є, дав мені. Неохайне – неохайному, непослідовне – непослідовному, нерозумне – нерозумному. І єдине, що я можу серед безладу, непорядності та тривіальної миршавості – це рити землю руками, гризти каміння, щоби врешті поткнувся до неба паросток чогось кращого, щирого і справедливого, за котрий мені, особисто мені, не буде соромно перед нащадками. Подумав, що у Бога істина завжди проста, прозора як вода, що попередньо пройшла тисячі підземних перешкод, очищень, щоби пробитися на поверхню джерелом.

Повернувся, маючи намір йти до хлопців, і побачив поруч ченця з посивілою бородою, що також дивився в далину. Не повертаючи голови, він неголосно промовив:

– Не так вже й важко усвідомити щось важливе, набагато важче перетворити це усвідомлення в досвід.

Подивився на мене з-під кошлатих брів пильно, так, що я аж напружився:

– Треба починати свої подорожі з їх завершення. В сусідній області є селище, де чоловіча община будує монастир. Будете подорожувати, зазирніть туди.

– А де це, отче?

– Побачите – одразу впізнаєте. Ступайте з Богом. – Чернець перехрестив мене і я, спантеличений, попрямував до церковної крамниці.

Дорогою назад мовчали. Зупинилися в Кременці пообідати. Коли принесли каву, Морока простягнув офіціантці зроблений олівцем її портрет на аркуші з блокнота. Дівча зраділо так щиро, що ми аж зніяковіли.

– Хлопці, так добре, – кажу, піднімаючись.

– Буває, але не щодня. – Це вже художник видав сентенцію.

Січень 1997 року.

Новий рік зустрів з батьками та сестрою. За три дні до свята прилаштував у видавництві свої есе. Видаю своїм коштом. Розповсюджувати не взялися. Запропонував їм комісійні у розмірі ціни реалізації. погодилися не одразу. Кажуть: українська книжка продається кепсько. Отакої.

Мав вилітати в третій декаді січня, але зателефонував у контору, а там вимагають вибиратися відразу після Різдва. Добре, хоч Різдво з сім'єю.

Лютий 1997 року.

Нарешті вийшли з порту, залишивши на північному сході це місто з його римським минулим та спогадами про хана

Аспаруха. У Варні мав пригоду з легковажною дівчиною, яка нахабно, як то кажуть росіяни, закадрила мене в барі на вулиці... Дивовижно безтурботне створіння.

Йдемо на Ашдод з вантажем кислоти. Згадую Москву. Бачив зміни на краще: будівництво, реклама за європейськими взірцями, не так брудно, як кілька років тому.

Прагматизм передбачає обмеження всеохопної ілюзії суспільного, достатню автономію особистості, що забезпечує в решті-решт умови для функціонування прагматизму як підвалин існування цивілізації. Обмеження стадного є обмеження світосприймання як матеріальної сили, направленої на руйнування. Всеохопна ілюзія в її повному виразі знищує альтернативу собі, породжує всеохопну свободу, що переростає в рабство.

Всеохопне та суто індивідуальне, певне, уживаються лише в Царстві Божому. Церква, що правда, пробує звести все в соборному світосприйманні. Але дійсність вже не раз показувала, що моменти справжньої соборності є такими рідкісними моментами, що ця виключність моменту схожа на диво. Ідеал соборності в земному бутті є рідкісний випадок взаємопроникнення особистості в особистість у процесі співтворчості, як у випадку пориву до Господа.

Лютий 1997 року.

В моєму житті було багато дурниць і одну з найбільших вчинив підліток, надавши перевагу посередньому історичному роману перед творами Горація.

Лютий 1997 року.

Приходить час, коли ти відчуваєш,
Що найщасливіші роки уже прожив.
Не буде інших спроб і залишається

Чимчикувати до останньої мети.
Що втрачено – вже втрачено назавжди
Не повернутися, не витерти сльози
Усім, кого образив ти колись.
А дощ затих і відгуки грози
Зникають вдалині. Прозорий вечір,
Як думка, що небесну має суть.
Ти знаєш все, чого тобі чекати
У дні, що мудрість і печаль несуть.

Березень 1997 року.

Через поломку двигуна майже два тижні простояли в Ашдоді. Світле місто. Білий колір створює стан піднесення. Скрізь чути російську мову. Це не дивно, бо половина мешканців міста з Радянського Союзу. Домовилися з місцевими, що завтра відвезуть нас в Єрусалим.

Березень 1997 року.

Тиждень минув, як ми були в Єрусалимі, а я досі ніби відчуваю гладеньку поверхню каміння в Храмі, пахощі мира, чую хор, що співає грецькою, чую латину католицького священика. Як добре, що кеп відпустив нас. Дай Бог йому здоров'я!

Пам'ятаю, як навколішки припав обличчям до каменю миропомазання, а поруч плакала пишна негритянка в яскравому вбранні. Копт-монах обережно зводить на ноги стареньку, яка, заплющивши очі, шепоче слова молитви, поляки шикуються по двоє перед входом до Кулуквії, японець звично хоче фотографувати, але не робить цього, ховає апарат і завмирає перед місцем розп'яття, а потім якось розгублено, весь схвильований, вслухається в спів вірменських священиків. Себе я не

пам'ятаю. До Гробу Господнього підійшов тричі, на Голгофу піднімався. Возили нас до Гетсиманського Саду, де араб продав мені гілочку оливи. Піднімались до місця Вознесіння.

Євреї – веселі, навіть безтурботні на вигляд. Хлопці та дівчата з автоматами якось особливо підкреслюють безтурботність цивільних. Тепер зовсім не так, як раніше, сприймається Новий Заповіт. Щодня два розділи.

Березень 1997 року.

А тоді, любий друже, тоді один молиться тисячу днів на камені, другий відвідує свого преподобного товариша за тисячі верст протягом дня, а третього годують птахи небесні. Якщо за Гегелем, то людина, коли постає річчю для себе, вона перестає бути людиною в звичайнім розумінні цього поняття, перестає бути тварною істотою. Адам до падіння, думаю, не був тварною істотою. Який висновок... Не знаю. Ймовірно, неможливим є вилучення гріха без позбавлення тварної сутності. Це у святих отців – смерть тіла для миру. Господь хоче відродження в кожному з нас первісного Адама, дає якості, що допомагають перебороти гріховну природу.

Березень 1997 року.

Погода геть зіпсувалася. Холод і неприємна мжичка. Вийшли з Равенни на Варну. Капітан сказав, що маємо поспішати. До кінця місяця треба завантажитися, скинути вантаж у Марселі й знову завантажитися там.

Юнак у свої шістнадцять думає, що він розумник. Парубку в двадцять – байдуже, чи розумник він. Молодику в двадцять чотири хочеться виглядати розумним. Чоловіку в тридцять хочеться бути розумним. Чоловіку в тридцять п'ять хочеться не

виглядати розумним. Чоловіку в сорок обридло бути розумним. Чоловіку в п'ятдесят запізно пробувати бути розумним. Всі ми через триста років приречені бути розумними.

Березень 1997 року.

Життя спливає день за днем. Кожного дня чекаєш щось особливе, і так день за днем. Бувають моменти, години піднесення, наче вітер напинає вітрила, або проміжки спокою, що бринить як струна, поволі тамуючи звук, довгий звук, що напуває повітря. Такі моменти і забудеш інколи, але підсвідомо вони сприймаються як гостинне обійстя після довгого шляху або перед далекою дорогою.

Квітень 1997 року.

Ці тижні пролетіли, мов дві доби. Вахти так важко проходять! Вивантажуємося з криками та непорозумінням. Дві травми, хоч і невеличкі. Тільки останній день сяк-так схожий на звичайний день, не залишає по собі неприємних спогадів. Зараз ніч. Маємо вирушати з Порт-Саїду. Кажуть, надовго зависнемо в Ємені. Щось не дуже хочеться. Читаю Євангелію від Луки. "І багато було прокажених за Єлисея пророка в Ізраїлі, але жоден з них не очистився, крім Неємана сіріянина".

Квітень 1997 року.

Як там у росіян: "Человек полагает, а Господь располагает". Єменський жах пройшов повз нас. Чи капітан погиркався з арабами, чи в компанії в макітрі у якогось там менеджера перемкнуло, але скинули ми вантаж в Еміратах і дременули на Ліворно. Щоб порожніми не йти, зазирнули в Порт-Судан. Така глушина! В цій країні, пишуть, подекуди ще існує рабство.

Прийшли в Порт-Судан, а там... Ні, не так. По порядку.

Поставили нас поруч з німецьким суховантажним судном, борт біля борту. Вночі треба було перетягнути через німця вантажний шланг. Попросили для цього їхній вантажний кран. Матрос пішов будити чергового помічника і трохи згодом вони почали піднімати той шланг. Матрос керує краном, а помічник капітана звично розмахує руками, показує напрямком. Дивлюсь, обличчя знайоме. Юрко? Ні, не може бути. Таких випадковостей не буває. Думаю: підійде, придивлюсь. Підійшов нарешті й гнусаво питає ломаною англійською: куди кріпити шланг.

– Юра, – кажу, – он сюди кріпи.

– Оресте, ти? – і він впізнав мене. Так зустрів я свого товариша через багато років у забутому долею Судані. Вдалині гримотіло: чи то нічна гроза, чи канонада; натомлено виступали верблюди, риби розкошували в коралових рифах, а ми от зустрілися. Вахти частково співпадали, так що наговорилися, пива попили трохи (Юрко дістав, а мої припаси давно вже вижлуктили).

Добронравов залишився в Петрограді, працював боцманом, третім помічником, зараз другим. Дружина – бухгалтер, доньці три роки. Через місяць його мають змінити. Здивувався, що я займався бізнесом. Я сам, – кажу, – дивувався.

Квітень 1997 року.

Весна! Відчуваєш незрозуміле радісне піднесення, озираєшся на дівчат, пестиш пальцями молоді зела. Стоїмо в Ліворно. Завантажували швидко і раптом перерва на чотири дні. Це був щедрий дарунок долі. Нарешті я отримав можливість пройтися містом, посидіти в кав'ярні. Зателефонував додому, потім редактору. Довго чекав, поки її покличуть з

сусіднього кабінету добрі київські самаритянки. Каже, що основну частину роботи зроблено. Якби мені таке якась німкеня чи австрійка сказала, зрадів би. В моєму випадку недовіра виникла ще до того, як жіночка відкрила рота. І чого б це? Напевно, за ті гроші, що я заплатив, хочеться мати пристойний результат. Марія Михайлівна, – так її звать, – ніби в темі. Побачимо, чи має підґрунтя моє стійке почуття недовіри.

Після Порт-Судана добре пишеться. Думки про другу половину сімнадцятого сторіччя. Поки нічого певного, на рівні нотаток. Треба попрацювати в бібліотеках. Теж грошей коштує. Література мене, на жаль, не годує.

Бачимо річку, в якій втопилося сонце.

Над тою річкою село ліхтарями і вікнами світить.

Невтомні авто моторами ніч згвалтували,

А небо таке, що дивитись на нього й дивитись.

Травень 1997 року.

З Ліворно швиденько дійшли до Роттердама. Стоянка коротка: дві доби та чотири години. Взяли продукти, воду, розвантажились, завантажились. В місто не виходили. Постояв трохи на причалі, щоб відчутти твердь земну. Зараз стоїмо на рейді в очікуванні рейсу. Погода кепська. Відсипаємося. Коли завантажувалися, мало не обпікся кислотою. Цівка попала на штани. Навіть спідне в дірках. Кислота тхне страшенно. Почали мити порожні танки, що мають бути чистими, мов сорочка старого денді.

Працюю останнім часом, як переможець соцзмагання. Набиваю символи через трафарети, перевіряю шлюпки. Газет не читаю, телевізор не дивлюся. Так, напевно, і стають героями всяких праць, соціалістичних та капіталістичних.

Травень 1997 року.

Буває таке: коли стоїш на вахті й думаєш про своє минуле, що здається тобі таким одноманітним та недолугим, виникає дивне відчуття відсторонення, погляд збоку, неначе дивишся чужими очима. Мені скоро тридцять і немає нічого, що міг би покласти перед Сушим як довершену справу, за яку не соромно. Одна книжка не вельми глибоких роздумів про своїх співвітчизників, маловідомих українському загалу і невідомих за межами країни. Невдалі романи, що завершувалися ніяк і нічим. А якщо вже говорити правду, то жінки кидали тебе, бо не вірили (вони рідко помиляються, залишаючи нашого брата). Парубкування – стан безперечно приємний, але... Робота? Будь-яка робота, що не захоплює тебе цілком – це лише робота, повинність.

Травень 1997 року.

Демократія, не театралізована демократія, а структурована, жорстка – неможлива без особистостей і постійного напруження.

Травень 1997 року.

Йдемо на Варну. Капітан пообіцяв мені цілу добу, якщо домовлюсь з іншими помічниками. Домовився. Як би тепер знайти мою болгарську знайому? Вона дала телефон, але чи її це номер? Чи треба тобі, Гринчишин, ця зустріч?

Написав есе до нової збірки: про українське бароко, про Величковського. Не зовсім так. Про наше сприймання того періоду і як доба Величковського сприймала своїх попередників. Сучасники мої, так звана українська еліта, у переважній більшості, крім кепсько вивченого марксизму та Толстого

з Горьким у своїй валізі, на жаль, нічого путнього не мають. Вчили нас нібито й непогано, але до справ загальних ми виявились геть не готові. Бути громадянами нас ніхто не навчив. Як там: немає гірше, ніж із хама пан. І таким панам ні алгебра, ні фізика, ні література вже непотрібні, бо насамперед їм непотрібна етика.

Більшість вад всякого суспільного устрою є наслідком первородного гріха. Захворів наймит, трішечки захворів, – і наймодавець зацікавлений лікувати, допомогти, бо така турбота окупиться врешті-решт. А дуже захворів – інший колєнкор. Перестав робітник бути робочою силою і купуємо іншу. І не тому, що наймодавець такий кепський. Мета яка? Прибуток. Прибуток як можливість втриматися, розвиватися. Такий собі соціальний дарвінізм. До тварного світу впали і там перебуваємо. А відкинути таке розуміння смислу – вийти за межі тварного, змістити основи. І що тоді?

Травень 1997 року.

Таки зустрівся з Милославою Танчевою. Зустрілися, погуляли з обіду до вечора, потім зняли на ніч квартиру. Зранку вона сказала, що через пару тижнів перебереться до Софії. Знайшла там роботу, збирається вчитися. Посмішка в неї лагідна, наче кошєня муркоче. Ще одна зустріч, в якій немає продовження.

Червень 1997 року.

В Біскайській затоці нас трохи погойдало. Пройшли Гібралтар. Точніше, я сам проходив цей пролив. Капітан з'явився в рубці, коли справу було майже зроблено. Він заохочує нас до самостійності, хоч і ризикує до певної міри. Я йому

вдячний за надані можливості. Завтра, дасть Бог, прийдемо в порт. Цього разу – Бремерхафен. Боцман і механік кликали мене в Гамбург. Відмовився. А три-чотири роки тому побіг би попереду таксі. Чи не побіг би? Таки побіг би.

Червень 1997 року.

Якби коли-небудь написати про ті книжки, котрі ми читали хлоп'ятами. Товсті книжки почав я читати наприкінці першого класу, на пару років раніше за інших. На канікулах між другим та третім класом осилив вісімсот сторінок мемуарів Сабурова “Відвойована весна”. Нещодавно прочитав про справжню історію сабуровців: історію боїв та мародерства, злочинів та подвигів. Невже про це треба писати? Дитині краще читати Майн Ріда, ніж партизанського генерала.

Червень 1997 року.

Бремерхафен – чималенький порт і маленьке місто. Вулички охайні, будинки сучасні. Спокійний німецький побут і промислова штурханина. Пив пиво, їв ковбаски з капустою. Які ж німці шумливі, коли напідпитку! Їх галас навіть подобається, – за умови, що ти п'єш пиво чи шнапс. На вахту на ранок вийшов з важкою головою і думав про те, як з роками залишають людину сили. І їсти, і пити треба помірковано. Цю просту істину ми усвідомлюємо через гастрит, похмілля, неприємні спогади.

До речі. Наші гуляки повернулися з Гамбурга геть незадоволені. Бідкаються, що все якось ненатурально, механічно і дріб'язково. Це їм не Латинська Америка! Чоловікам вже за сорок, але досі в задньому проході піонерські вогнища не згасли.

Новина. Йдемо на схід – Вентспілс.

Липень 1997 року.

Більше трьох тижнів не писав. Деколи і поїсти як слід не було часу. У Вентспілсі на берег не сходив, а хотів. В юності чув про місцевих кобіт. Під час переходу до Роттердама спав мало: суцільна біганина і аврал. Маємо пережити чергову інспекцію. Тільки маю сумнів, що це причина такого шарварку. Здається, у Вентспілсі наш кеп або недо..., або пере... Зрештою, не так важливо, що сталося з нашим шефом на сексуальному фронті, важливим виявився результат сублімації. Цей пан вбив собі в макітру, що неодмінно на шляху з Латвії до Нідерландів наші судові справи мали бути доведені до ідеального стану. Треба за ним стежити, щоб цей бідолашний у той момент, коли ми таки досягнемо ідеалу, на radoшах не вистрибнув за борг. А може, й нам усім стрибнути слідом, залишивши судно в ідеальному налаштуванні на милість морській стихії? І нехай вітри рвуть на клапті відкориговані мапи і брезент на шлюпках.

В Роттердамі нарешті цей припадок потягу до ідеалу закінчився так само раптово, як і розпочався. Екіпаж, розбившись на групки, з полегшенням напився, святкуючи повернення до нормального життя. В тому ж таки Роттердамі списався наш кок. Новий, філіппінець, чудово готує. Я звик до будь якої кухні, все їм. А сала з цибулькою та огірочками під самограй дуже хочеться! Не треба нам шніцель австрійський, паелья також ні до чого...

Йдемо на Варну, а потім нібито Марокко.

Липень 1997 року.

А у Варні зійшов я на берег. Після тридцятиденного сидіння на судні як же приємно пройти по Набережній, з'їсти в затишку кебаб по болгарському, запиваючи червоним вином!

Сподобався мені таратор – холодний супчик з огірків, горіхів та кефіру.

На ранок відходимо. Інформація про Марокко не підтвердилася. Йдемо на Ліворно, де мене мають змінити. Зазвичай зміна затримується на пару тижнів чи навіть на місяць, а цього разу вчасно. Навіть підозри виникають через таку точність.

Корегував на вахті мапу східного узбережжя Італії, звернув увагу на містечко Ріміні. Згадав Лосева і його “Естетику Відродження”, де так гарно сказано про тирана цього чудового міста пана Сігізмондо Малатесту.

Наші очільники, можливо, і злодійкуваті типи, тільки порівняно з хлопчиками епохи Ренесансу – це просто янголята на гобеленах еротичного змісту. Хіба хто з наших шановних міністрів гвалтував своїх дочок чи зятя, як цей суб'єкт Малатеста? Хіба хто з наших губернаторів солив тіла своїх ворогів, як пан Ферранте, король неаполітанський? Хатина в Швейцарії чи зять на посаді – це такі дрібниці порівняно з редагуванням списків на розстріл чи організацією Варфоломіївської ночі. Влада покращується на очах. Наші володарі – звичайні добродії, записні фарисеї, які натхненно повчають виборців, як набувати чеснот.

Липень 1997 року.

Відчуваю невідповідність тієї головної думки про себе і своє призначення й реального мого життя. Де мій юнацький захват від життя? Коли ми від душі кажемо: “Господи, як же добре!” – світ у цю мить переповнюється любов'ю. Побачити, зрозуміти, відчути зв'язок нашої щирості й голосу Бога в нашому серці. Дивилися і не бачили, слухали і не чули, сприймали, та не розуміли.

Серпень 1997 року.

Через сорок хвилин має розпочатися посадка. Крапаю ці рядки, а поруч галасують маленькі італійці. В черзі на реєстрацію багато наших: запорізький суржик, львівська говірка, харківське шокання. Щось я скучив. Хочеться пройтися спекотною Волновахою, посидіти з хлопцями в барі, сісти в автобус на Київському автовокзалі. Додому!

Серпень 1997 року.

І знову, знову, знову Волноваха! Я вже досить добре знаю це містечко, його вулиці з гарними садибами, грецькою сутністю, знаю, як звати продавщиць в продовольчому магазинчику поруч з нашим будинком. Відчуття Батьківщини виникає в інших місцях, там, де цвіте верес. Чималенька в нас країна, різна така.

Вчора сестра поїхала на кілька днів до приятельки в Дніпропетровськ. Тільки дві доби побули разом. Сьогодні випили з батьком калганівки. Специфічна самогонка. Потім пили текілу. Батькові сподобалося. Мама качку запекла, коропчуків насмажили. Добре посиділи. Батьки співали.

Дивлюсь крізь відчинене вікно на світло ліхтаря, навколо якого в'ється комашня, і так мені добре на душі...

Серпень 1997 року.

Останні дні літа. Перше пожовкле листя лежить на тротуарі. Плоди каштанів наливаються стиглістю. Цієї осені я знову побачу їх довершені форми, відчую гладеньку прохолодну шкарлупку.

Мешкаю на п'ятому поверсі готелю "Спорт". Цікава тут публіка. Увечері в барі нишком розглядав цих людей, цю нову генерацію, що активно створює образ сучасності. Бандити, які займаються підприємництвом, підприємці, які нагадують

бандитів, спортсмени (також бандити), міліціонери в цивільному, повія в стані простою. Хіба про таке життя ми мріяли в дев'яностому? А про яке життя ми мріяли? Не мрії визначали наші дії, таки не мрії. Те, що було навколо нас, ми не сприймали як добре, але збудувати чогось кращого не могли, бо в собі того доброго не мали. Пігмей не народить гіганта. Тепер все наше плаває на поверхні й тхне.

Чотири дні тому виїхав з Донецька на Харків. Поруч сиділа жіночка, ротовий отвір котрої закривався тільки в ті хвилини, коли вона пережувувала бутерброди. Поки їхали до Слов'янська, стомився ствердно кивати головою і відговорюватися стандартними фразами. Спробував удавати, що сплю, але цей простий засіб порятунку не спрацював, це страховидло в спідниці навіть і не помітило моїх заплющених очей. У Слов'янську, позбувшись такого сусідства, я настільки зрадив, що навіть не помітив неймовірного бруду в привокзальному туалеті. Раніше ця помийниця псувала мені настрої надовго. Як тільки автобус рушив, я знеможено заснув.

Оселився в готелі "Національ". Повний національ! Все обшарпане, байдуже, сонне. І скрізь бритоголові кремезні хлопці. Скільки ж їх в Україні?

Прийняв душ, переодягнувся, заїхав на базар за їжею, пройшовся Сумською, пообідав у барі на Римарській. Повернувшись до готелю, ввічливо відшив нав'язливу повію. Незважаючи на те, що давно вже не мав стосунків з жінками, щось стримує від такого задоволення своїх потреб. Певне, старію.

Харків собі гендлює. В'єтнамці, вірмени, азербайджанці – всі тут, наче вдома. Торгують, керують українками, матюкаються і нахабно дурять сільських. В барі, коли обідав, розговорився за келихом пива з хлопцем мого віку, який розказав про стра-

хіття, що відбувалося тут кілька років тому, коли через аварію на місцевому водозаборі величезне місто зосталося без води. Скрізь під вікнами будинків – пакунки з лайном, забиті каналізаційні труби, переселення тисяч людей на дачі, штурм водозок. Як мало треба, щоб зруйнувати побут сучасної людини!

На базарі придбав славнозвісне харківське сало, що пахне сіном. Мені його ще Морока нахвалював. Увечері в номері відкрив маленьку пляшечку горілки, виставив на стіл солоні огірки, кружальце домашньої ковбаси, сала нарізав, цибулинку, яйця варені з дому, чорний хліб. І щоб такий вечір віддати харківській шльорі? Дзуськи!

Наступного дня була, як то кажуть, культурна програма. Відвідав художній музей, сходив на вулицю Культури, поклав квіти біля меморіальної дошки, постояв трохи. Спіймав на собі здивований погляд ошатно вдягненої жінки бальзаківського віку. Звикай, тітонько, – подумав. Але ж не звикне.

Сьогодні пережив задушливу ніч у купе, де їхала жіночка з малою дитиною. Отож, щоб не було протягів, не відкривали ні дверей, ні вікна. Заснув тільки о третій ночі. Зранку залишив речі в камері схову і поїхав у видавництво. Переговорив коротенько з редакторкою, яка поспішала в лікарню, взяв макет книжки і повернувся за речами. О першій годині заселився в готель “Спорт”, попив кави з бутербродами в барі і до самого вечора вичитував книжку. Непогано попрацювала редакторка. Завтра сплачу решту і до друку!

Серпень 1997 року.

Через три години ковельський потяг. П'ю каву в кав'ярні на Петровського. На ранок вже буду в своїй квартирці. Зателефонував хлопцям. Скучив.

Поступ.

Криниці, ставки,
Сади вишневі
Створили краєвиди.
Сік ягід, кров людська
Напоїли чорнозем.
Поступ на південь,
Поступ на схід.
Праця хлібороба
І ратна справа.

Вересень 1997 року.

Пишу на своїй кухні, у вікно світить сонечко. Мені так добре, неначе я п'ятирічний хлопчик, який зустрічає чудовий вересневий ранок радісним криком. Вже чотири доби, як повернувся. Першого дня посиділи втрьох у барі в старому парку, потім перебралися до Мороки, де заночували. Зранку сидів у майстерні Василя і розглядав його роботи. Якщо визначити одним словом – спрощення. Червоне та чорне, жовтогаряче – постаті людей, свійських тварин, переважно котів, на фоні хатинок, снопів, вишневого саду. Неначе мій товариш занурився в наше сімнадцяте сторіччя. Тільки не захоплює, нагадує лубок, навіть стилізацію під лубок. Я сказав про це Василю. Він насупився, довго мовчав.

– Ти сказав так, як є. Я знаю, чого цим роботам не вистачає: безпосередності. Ніби дорослий бородатий дядечко видає себе за чотирирічного хлопчика. А сенс у тому, щоби бути цим хлопчиком. Поки що нічого путнього.

– А чи варто продовжувати?

– Так, варто.

Позавчора їздили на водосховище. Наловили мало. Зварили юшку, посиділи біля вогнища. Переночували на базі відпочинку, а на ранок заїхали до батьків Василя, завезли рибу, взяли два мішки картоплі, кілька банок маринадів. Сьогодні треба переробити всі домашні справи, бо завтра за порадою почаївського монаха поїду в монастир. Переночую. Схожу на ранкову службу і додому. До речі, сьогодні остаточно розраховувався за квартиру.

Вересень 1997 року.

Я не знаю, як мені описати свій стан. Ніби й маю певний життєвий досвід... Досі не стикався з тим, що сталося зі мною зараз.

В монастир прийшов близько третьої дня. До селища, за околицею якого розташувався монастир, з Новоград-Волинського добирався автобусом по розбитій дорозі. А від селища йти не більше кілометра.

Зустріли привітно і стримано, без зайвих емоцій. Відстояв службу, повечеряв. Послушник показав мені моє ліжко в кімнаті для подорожніх. Прочитав молитви перед причастям, поспав і опівночі знову в храм. Потім три години поспав, а зранку висповідався і причастився. Сповідь для мене – важке випробування. Хіба може бути інакше, коли і сповідь і причастя бувають рідше, ніж раз на рік? Я ніби вичавлював слова, як сукровицю, називаючи свої гріхи. Ієромонах, – сивий худорлявий чоловік в стареньких окулярах, десь за півсотні віком, – коли я змовк, помовчав разом зі мною, зітхнув і тихо мовив:

– Що я можу Вам сказати? Ви ж і самі все знаєте. Зараз побутує вираз: “Ніби то й людина непогана”. Розумієте?

– Розумію, отче.

– Отже, чиніть так, щоби про вас такого не сказали. Напевно, прийшла та година, коли потрібно нарешті окреслити своє життя для самого себе. Систему координат змістити. – Чернець наклав мене епитрахіллю і прочитав молитву.

Після причастя поснідали, посидів я на лавці біля трапезної, потім пройшов від монастиря до села і назад, постояв у храмі біля ікони Почаївської Божої Матері й пішов шукати настоятеля отця Серапіона. Знайшов за хлівом, де він з послушником ставив нові дерев’яні ворота. Попросив я дозволити допомогти їм і ми хвилини сорок прилаштували воротивину. Впоралися і присіли на колоді відпочити.

– У вас, пане, до мене справа? – спитав настоятель. Мене вразило, як невимушено вжив він слово пан.

– Так, отче.

– Як вас звати?

– Орест.

– Що у вас за клопіт, Оресте?

– Хочу запитати, отче, чи не можу залишитися у вас трудником?

– Коли у вас виникло таке бажання?

– Сьогодні.

– Я бачив, як ви причащалися. Таїнство вплинуло? – в цей момент послушник встав, подивився на ігумена, який ствердно опустив повіки, і пішов до келій.

– Так, отче, і сповідь вплинула, і причастя, і все тут. Мене чернець з Почаєва сюди направив.

– А як його ім’я?

– Не знаю. Борідка по краям сива.

– Високий та худий?

– Так. І очі темні.

– Отець Симон. Починали разом в дев'яностому. Раз так... Спробуйте. Тільки платити ми не можемо. Самі бачите, все дуже скромно.

– Отче, грошей мені не потрібно. Я привіз дещо на нужди братії.

– За допомогу щиро дякую. Що ви можете робити?

– Нічого з будівельного ремесла. Я штурман за фахом.

– Шлюпки, фарби, канати. Дядько мій був судноводієм. Помер торік. Давайте після трапези познайомлю вас з братією, покажу вашу кімнату. З площею для житла у нас проблем немає, було би кому мешкати. Вам, певне, потрібен деякий час, щоб облаштувати свої справи, враховуючи спонтанність Вашого рішення.

– Тижня мені вистачить.

– Думаю, потрібно три тижні, – чернець всміхнувся, але сказав ці слова так вагомо, що сумнівів не залишалось: саме три тижні. Отець Серапіон спитав, чи є в мене справи в Києві. Відповів ствердно. Потрібно було передати благодійникам обителі книжки і листи. Я пообіцяв все це зробити. Пішли ми до отця економа і вже втрюх до майбутнього помешкання, а потім в трапезну, де на обід зійшлися сім монахів, два послушники і трудник – худий маленький чоловік з покаліченою лівою ногою. По обіді всі підходили під благословення настоятеля, кожного називав він на ім'я, а в кінці назвав і мене, зазначивши, що маю бути трудником. Потім пройшли з настоятелем та економом у кімнату, що слугувала за кабінет отцю Серапіону. Настоятель передав мені пакунок з книжками, листи в конвертах та папірець з адресами. Я передав отцю економому, якого звать Сава, долари. Виявляється, такі пожертви тут бувають рідко. На ці гроші братії можна жити місяць. Ще треба відбудувати церкву і паркан, від якого залишився

десяток метрів старої напівзруйнованої стіни, будувати нову трапезну, просфорню, майстерні, хлів – і це тільки початок!

Вже через годину їхав я з подружжям паломників, які на прохання ігумена погодились підкинути мене до Новоград-Волинського. Їхали мовчки. Я дивився у вікно і ніяк не міг зосередитись думкою на сьогоднішніх подіях. Пробував зосередитись, але не зміг. Тільки в цей момент я був певен, що вчинив правильно. Як там далі буде, не знаю.

Вересень 1997 року.

Їду в купе на верхній полиці. Подружжя внизу мирно спить. Чоловік хропе на всі заставки, але мені поки що бай- дуже. Пишу.

Через день після повернення з обителі, тобто позавчора, виїхав до Києва. Виконав доручення отця настоятеля, владнав усі справи у видавництві. Половину накладу через місяць забере Василь, другу частину передадуть в бібліотеки вищих навчальних закладів столиці. Завтра розмова з батьками. Надій на їх спокійну реакцію майже немає. Якщо друзі шість годин відмовляли мене так, начебто вже завтра я маю постригтися і попрощатися з ними на довгі роки, то чого сподіватися від матері? Дарма було пояснювати, що я лише трудник. “Справа не в тому, ким ти прийшов, справа в твоїх намірах”, – безапеляційно виголосив Володя. Вперше бачив його таким затятим. І чого так хвилюватися? Знав би я, грішний, свої наміри...

Вересень 1997 року.

Якось все добре владналося. Слава Богу.

Батьки спочатку перелякалися не на жарт. Мати плакала. Спробувала навіть образитись, а старий мій одразу спитав,

чи збираюся в монахи. Я відверто сказав, що не думав про такий крок. А якби навіть і думав, то від моїх бажань до їх здійснення шлях великий. Батько помовчав, випалив цигарку на балконі, налив у чарки тернівку.

– Ну який з тебе, сину, чернець? Непорозуміння тільки, а не чернець. Ніякої статечності. Одна турбулентність в голові.

– Дякую, тато. – Іронічно протягнув я і краєм ока побачив, що матір заспокоїли його нашішкуваті слова.

– Не всім воно дається, Оресте. Потяг до чернецтва з народження. Візьми Сергія Радонежського чи нашого Паїсія Величковського. Така має бути вдача в людини, зосередження душевне. Так що їдь і працюй собі, а Господь управить. Вам, молодим, тепер і за себе виправляти, і за нас, безбожних, і за батьків наших. – Тут батько отримав прочуханки від мами за те, що зачепив батьків. Бабуся по мамі – жіночка була богомільна. Татко налив ще, заставив випити дружину і відвів її спати. А ми прогомоніли до четвертої ранку. Старий згадував, розповідав речі, мені невідомі, те, що старші від нас приховували: і про себе, і про діда з бабусею. Невеселе було у моєї рідні життя, ох, невеселе. За Радянську владу гинули і потерпали від тієї влади. Як же після такої біди, такої руїни в Україні ще лишилися порядні люди?

Жовтень 1997 року.

Придбав білет до Києва. Три дні ще побуду з хлопцями і поїду працювати. Ніяких думок щодо цього в мене немає. Пробую зосереджено молитися. Молитися зранку і перед сном. Звичайне правило, яке ніколи не виконував раніше. Починаєш розуміти значення слів – молитовний подвиг. Що це є насправді на тлі моїх вбогих зусиль, котрі деколи здаються мені значними?

Мені скоро тридцять, я проскакав майже половину свого життя, не зважаючи на важливі речі: молитву, спокій душевний, звичайні неквапливі думки. Скільки вже втрачено назавжди, пройшло повз мене...

Жовтень 1997 року.

Приїхав у місто рано вранці. На таксі добрався до свого будинку, поїв, помився, розібрав документи. Заїхав Морока. Відвідали нотаріуса, оформили довіреність на ведення моїх фінансових та літературних справ, представництво в корпоративних питаннях. Морока без бажання цим займається, але дружба – іноді клопіт. Маю передати йому свої нові есе, щоденник. Він запитав: навіщо йому мої записки. Сказав, щоб підготував до друку: років через сорок можна буде видати. Не будеш же йому пояснювати, що це – спосіб перегорнути сторінку. Відкрити своє інтимне і відсторонитися від нього.

Увечері зберемося в мене, посидимо.

Жовтень 1997 року.

До від'їзду менше, ніж півгодини. Приїдуть хлопці й відвезуть мене до самого монастиря. Повезу з собою три великі торби припасів: їстівне, канцелярщину всяку, миючі засоби від Романа Петровича, ліки і шкарпетки для братії. Тимчук пообіцяв слюсарні інструменти. Дивишся, сформується група благодійників.

На душі спокійно. Може, дасть Бог, знайду я те місце, яке стане для мене своїм, як і це місто, з яким мені вкотре прощатися.

Епілог

Морока приїхав на роботу о дванадцятій годині. По дорозі заскочив до ресторану, замовив столик. Зайшовши до свого кабінету, насамперед приготував каву. Через годину він мав пити каву під час зустрічі, тож три чашечки до обіду – було трохи забагато, але втриматися не зміг. Василь пив каву, палив цигарку і згадував свою останню зустріч з Гринчишиним. Це було після Різдва, Орест в грудні прислав листівку з поздоровленням і Морока вирішив, що має їхати, провідати друга. Поїхав один, бо Тимчука не було в країні. Виїхав він о шостій ранку і вже через дві з половиною години шукав друга на монастирському подвір'ї. Орест розносив сіно в хліву і Мороці довелося почекати, доки хлопчина-послушник викликав його. Орест в робочому одязі вийшов з-за рогу будиночка, в якому мешкали трудники, побачив товариша і побіг до нього. Він був худий після посту, з негарною козлячою борідкою і смішними вусами.

– Привіт, Васю! – вигукнув він.

– Здрастуй, друже. – вони обнялися. – Зараз я попрошу у настоятеля дозволу і підемо до мене. Я наймаю маленьку хатинку поруч з монастирем, точніше, літню кухню: одна кімната, кухня й сіни. За стіною хлів з коровою. Справжнє сільське життя. Бабця непогана, готує мені вечерю. Побачиш. Побіг я.

Морока дивися йому вслід і дивувався, як він не помітив цього самого визначного повороту в Орестових думках, що привели його в монастир. Василь дуже хотів запитати свого друга про його можливий постриг, але запитав про це тільки увечері, коли вони сиділи в кімнаті, що наймав Орест, вечера-

ли і пили сухе червоне вино, привезене Морокою. Художник довго вагався, як то кажуть, переливав із пустого в порожнє, і нарешті запитав, зминаючи м'якуш хліба пальцями. Гринчишин вислухав запитання, помовчав і сказав нарешті:

– Десь за два тижні до Різдва я запитав настоятеля, чи можу думати про таке. Ми сиділи в бібліотеці за столиком перед книжковими полицями. Отець Серапіон встав, підійшов до полиці, взяв невеличку книжку, поклав перед собою. “Знаєш, Оресте, – сказав він, – чернецтво не для всіх. Є багато добрих, пристойних людей, православних людей, яким за будь-яких обставин не треба бути ченцями. Це не робить їх гіршими, не закриває перед ними вузьких шляхів спасіння. Але... Зрозумій: кожному своє. Цнота – з одного боку добродійність, а з іншого важке випробування. Повір, хлопче, таке випробування не для тебе. Буде великою милістю Божою, якщо ти знайдеш свою половину і проживеш з нею в злагоді й любові своє життя без спокуси та перелюбу. Саме для тебе це буде величезною милістю, нагородою за працю, упокорення і молитви. І водночас великим випробуванням. Бо ти, сину, за природою своєю, вибачай вже на слові, схильний до блудних помислів і дій”. Так, Василю і сказав. А потім подарував житіє Серафима Саровського. А в книжечці листочками кленовими помітив сторінки про поміщика Мантурова.

– Це хто? – запитав художник.

– Благодійник, людина добра і віруюча. Прочитаєш. Я тобі віддам книгу. А ще, коли зачинав бібліотеку, дужі цікаві речі говорив: багато святих, як би це сказати... Самих важливих... Ні, не так. Отець Серапіон не давав визначення, але я вловив суть. Напевне, системних святих. Якось неприродно звучить. Таки так, системних святих – Сергій Радонежський, батюшка Серафим, Дмитро Туптало наш (окрема, до речі, тема). Та ось – ці святі з

дитинства були Господом позначені, а батьки в них були людьми великої віри. До речі, батько мій торкнувся цієї теми під час минулої зустрічі. А тепер уяви, що чернецтво в більшості складалося б з дітей батьків-атеїстів. Не з молоком матері, як то кажуть, а дорослим досвідом приведені до церкви... Себто, шлях до монастирської брами – це шлях не одного покоління. Каже мені: ти спочатку дитину народи і випестуй плід, угодний Богу. А там, може, і про онуків буде мова. Отак все мені по поличкам...

– Треба ж таке. Навіть, друже, не сприймається. Ти кажеш про це все, а слова твої за склом. Ми раніше так розуміли одне одного. З півслова. Ти змінився. – Морока підлив у келихи вина. Вони майже не пили того вечора.

Василь поцікавився, як воно далі буде. Гринчишин не знав. Мав намір і надалі тут працювати й думати. Сподівався, що ігумен щось підкаже.

– Тут добре, – посміхнувся Орест. – Ні, не тільки тому, що тут монастир. Місце чудове. Люди непогані, хороші люди.

* * *

Рівно о першій прийшов клієнт, з підприємців, який приходив один раз на два місяці, купував картину або дві, а також кілька предметів домашнього інтер'єру: вази, статуєтки, подушки та іншу всячину. Він купував це все для подарунків чиновникам та чиновницям, купував одразу на певний період, щоб не витратити час. Чиновниці називали цього добре одягненого, вихованого підприємця “містер елегантність”. А він за люб'язною посмішкою приховував таке презирство і ненависть до служилої братії, відчувши яке одного разу, коли вони добре випили в цьому ж приміщенні, Морока здригнувся. Важко було зрозуміти, як людина може витерпіти таке, ховаючи свої справжні почуття протягом років.

“Знаєш, в мене таке відчуття, що я за власною волею згодовую шматок свого тіла піраньям. Вони нажираються і терпляче очікують, доки м'ясо не відросте, а потім пильно дивляться в очі, очікуючи момент, коли знову проявиться моя добра воля годувати їх собою. Вони, мов той Раскольников, право мають, хоч за життя нічого не створили, не збудували, не зростили” – тихо і дуже спокійно сказав тоді той підприємець. А Василь запитав його, чи не пробував він просто не годувати цих суб'єктів. “Коли в тебе виробництво, до того ж виробництво продуктів харчування, ти майже приречений годувати цю гідру. А якщо ти розвиваєшся, то тим більше приречений. Краще торгувати канцтоварами, або, як ти, картинами. Не ті обрії, але, якби я знав все на початку, то таки займався б канцтоварами”.

Василь показав йому три роботи тернопільського хлопця, дуже цікавого художника. Але клієнт їх забракував, мотивуючи традиційним смаком своїх “короїдів”. Придбав чотири натюрморти і пейзаж місцевого росіянина, який вже років тридцять радував мешканців міста своїм живописом а la Левітан, а також чотири величезні вази. Вони попили кави, поговорили, потім Василь допоміг донести товар до авто і повернувся в свій кабінет. Він ще раз зробив собі кави, сів за стіл, поставив чашечку перед собою, розгорнув журнал реалізації, взяв роздруківку складських залишків і годину не відриваючись працював. Потім зняв слухавку і набрав номер Гринчишиної.

– Привіт, мала! – гукнув він, почувши голос панянки. – Я буду о п'ятій. Таксі чекатиме, так що будь готова.

– Завжди готова! – вигукнула вона і засміялася.

– Тоді до зустрічі.

– Чекаю.

Морока вийшов на вулицю, сів у свій опель і поїхав купувати квіти. Потім він повернувся додому, поставив автомобіль в гараж і нагодував своїх тварин.

– Якщо мені пощастить сьогодні, зранку будете голодні, – чесно попередив kota та пса.

До зустрічі залишалось півтори години – якраз помитися і переодягнутися.

Таксі приїхало дуже швидко, в Мороки було ще п'ятнадцять хвилин в запасі, тому він, щоб не заходити передчасно, теревенив з водієм про сільське життя. Василь, зрештою, вставляв слово-друге, говорив здебільшого таксист.

– Колгоспів фактично вже немає. Воно й за радянських часів у нас було не дуже добре, в колгоспі платили мізерію, роботи на всіх не вистачало, їздили заробітчанами. А зараз в районі геть швах. Добре, що мої старі вже на пенсії. Брат мій під Острогом, оженився на тамтешній. Землю взяли, три сім'ї разом, тепер овочі саджають, моркву переважно. Поробили добрі погребі і взимку сюди везуть, а торік майже все в столицю. Брат пікап купив.

– Непогано, – погодився Морока.

– Я за тим пікапом із ним у Німеччину їздив. Добре німці живуть. Одна біда в них: турків повно і нашого брата з Союзу понаїхало.

– Так німці ж їдуть і євреї. Де там наш брат?

– Слухай, ти з ними горілки попий. Німець, єврей – одна бацила вразила, бацила совкова. Від такої пошесті швидко не оклигаєш. Мій дід казав: де Совети, людини нету. Так що один клопіт пристойним людям з нашим братом.

– З нашим братом воно так. – Морока подивився на годинник: до п'ятої було ще три хвилини. – Піду я. Хвилин за десять повернемось.

Василь піднявся на третій поверх і торкнувся кнопки дзвінка. Звук дзвінка був знайомий і до неможливості паскудний, неначе в товстої хабалистої торгівки рибою спробували поцупити денний виторг і вона верещить надтріснутим тоненьким голосом, гамселячи щосили невдачу-злодія.

Оксана була вже зібрана. Вона одягнула коричневі брюки, світлу блузку і бежеву легеньку куртку, зробила нову зачіску. Морока ще раз глянув на неї і вкотре подумав, що влип.

– Яка ти! – тихо вимовив, майже прошепотів він.

– Яка? – пустила та бісики.

– Гарна. – Художник простягнув їй букет і відзначив, що ваза вже була напоготові.

Вони вийшли через шість хвилин, здивувавши водія оперативністю дами. Ресторан, до якого вони їхали, відкрився тільки рік тому і незважаючи на всі героїчні потуги персоналу ще не встиг зіпсуватися. Офіціанток тут постійно змінювали, залишаючи найкращих, а шеф-кухарем була жінка, до того ж непитуща і скоро на розправу з усіма лінькуватими та адептами зеленого змія. Такий заклад міг існувати в настільки чудовому стані лише за підтримки когось із влади. Одна тільки чигала небезпека в цьому випадку: чиновники на своїх теплих посадах не вічні.

Біля входу їх зустріла адміністратор – симпатична пухкенька жіночка середнього віку з приязною посмішкою.

– Добрий день, Василю Даниловичу, добрий день, пані, – привітала вона художника та супутницю.

– Моє шанування, Тетяно Михайлівно. Столик у куточку вільний?

– На жаль, ні. Ви не говорили про саме цей столик, я подумала, ви, як завше, сидітимете за столиком під своєю картиною.

– Нехай буде так, – погодився Морока і їх провели до вікна в дальньому кінці залу, що було закрито важкою коричневою шторою. Справа від вікна стояв столик на чотирьох, а над ним на стіні висіла картина розміром сто на сімдесят сантиметрів.

– Круто! – зауважила Гринчишина. – Ще й під картиною. Коли написав?

– Два роки тому. На замовлення. Кулінарна тема.

Дівчина підвелася, щоб прочитати назву. Робота називалася “Чумацька вечеря”. Семеро дядьків у пізніх вечірніх сутінках під місячним сяйвом ставили на рядно страви: кружальця ковбаси, рибу сушену, сало, хліб, цибулю та пляшку оковитої. На задньому плані восьмий парубок пробував дерев’яним ополоником куліш. З темряви проступали силуети волів та вози з мішками солі.

– Твої речі купують в місті?

– Купують. Якби портрети писав, то купували б краще.

– Невже ти не вмієш писати портрети?

– Як всі, хто не може цього робити справді добре, вмію.

– А мій напишеш? – дівчина зиркнула на нього своїми зеленими очима. На чоло спадало пасмо каштанового волосся. Морока мало не застогнав від почуття ніжності та жаги. Подумав, якось геть недоречно для такого моменту, що батьки їхні будуть дуже задоволені, якщо вони поберуться. “Не зловив, а вже засмажив”, – зупинив він себе. “Можливо, в неї хтось є в інституті? Ну то й що, як є? Всі ми в інституті мали когось, і ти не виняток, пане Мороко. Так що не тушуйся”.

– Напишу, за умови, що їсти будеш добре.

– Буду, буду, – Оксана слухняно відкрила меню і заходила гортати сторінки. Хвилини через три підійшла офіціантка. Оксана замовила салат з телятиною і довго не могла визначитися з м’ясом. Офіціантка порадила свинину з соусом

під чорносливом та ялівцевими ягодами. Гринчишина відразу погодилась. Морока ніяк не міг зрозуміти, чим керуються жінки, обираючи страви, бо ще хвилину тому його подруга хотіла щось з телятини. Василь замовив французький салат і качку з яблуками, а також пляшку угорського червоного.

– Вперше бачу червоне угорське, – зауважив художник і попросив відразу принести кави і дві пляшки мінеральної. – Оксано, що робила сьогодні?

– Нічого особливого. Зварила борщ, курку потушила. До однокласниці на годинку забігла. Всі наші, хто не вчиться у вишах, – або на базарі торгує, або в Польщі наймитує. Дві дівчини в Італії. Одна з них, Розка Булатецька, нібито повією працює.

– Кар’єра!

– Таки так. – Оксана засміялася. – Ти уявити не можеш, яка вона була правильна. Хлопців одним поглядом спопеляла ще на відстані кількох метрів. Метаморфози!

– Може, то все брехня щодо її промислу.

– Подобиці такі детальні, що на вигадку не схожі. До того ж Сашка, ну, подруга моя, з плітками не товаришує. А їй сама Розка розповіла. Майже з гордістю.

Їм принесли каву й воду, вони хвилину мовчали, кожен наодинці зі своїми думками.

– Васю, ти нічого не розповідаєш про свої справи.

– Все потихеньку. У Романа Петровича непогано. Оборотних коштів, правда, малувато: бартерує. В Запоріжжі вийшли на прибуток, копійчаний, але прибуток.

– А салон твій?

– Знаєш, неоднозначно. Зовні все ніби нічого. Але нутром відчуваю – тенденція змінюється. Одним мистецтвом вже не проживеш. З позаминулого місяця почав експериментувати з

асортиментом: щось таке стильне для подарунків, аксесуари для кухні чи вітальні, таке інше. Якщо з Нового року світ не переміниться, орендую в Романа Петровича клаптик землі, побудую павільйон і відкрию магазин для саду і дому.

– Не занадто сміливо?

– Ні. Для чого на Захід їдуть? Заробити. А на що витрачають, коли наберуться одягу та електротехніки? Житло. Надивляться там на клумби та розарії, горщики, малі форми та всяку всячину... Люди мавпують краще за мавп.

– Візьмеш мене продавцем?

– Візьму, – посміхнувся він. Посміхнувся, бо ідея відкрити магазин саме товарів для саду щойно з'явилася в його голові, в зв'язку з майбутньою спеціальністю дівчини. Щоправда, Морока вже давно розмірковував про використання частини торгівельної бази, паркан якої виходив на невеличкий пустир метрів двадцяти шириною. А з іншого боку той пустир обмежувався вулицею зі жвавим рухом. Тепер він знав, як треба зробити, щоб розпочати новий бізнес і прив'язати до міста цю молоду особу.

“Нехай займається квітками, кущиками, деревами, але насамперед її треба працевлаштувати вашою дружиною, пане Василю.” – подумав він і сказав.

– Візьму продавцем, а потім і директором. Погоджуйся.

– Кар'єра нічого собі... До мого випускного встигнеш збудувати?

– Встигну. Зараз будують швидко, аби гроші були.

– А гроші?..

– Свою частку в Харкові продав. Тримаю в зелених. Тепер от ідея під ці гроші з'явилася.

– І давно з'явилася?

– Та ні, не так вже й давно. – Відповів Морока і подумав: “Хвилини три, як з'явилася. Бо ти, дівчино, поруч і дивишся на мене своїми зеленими очиськами. І хочеться мені, щоб ти так на мене дивилася, а я називав тебе пані Морока. Як так сталося, що я оце тільки зараз побачив тебе як жінку?” – Як у тебе в інституті? Що за люди – сучасні студенти? Циніки, раскольникови?

– Раскольникових серед біологів, правду кажучи, не багато. Так, жабку препарувати, комасі відірвати лапку. Розумієш, переважно жінки. Отак, Васильку. Навіть не циніки. Непогані, здебільшого, люди. Статків великих у батьків не має, сподівань на кар'єру мало. А основа здорова. Чудовий курс. Декан наш каже, що ми майже явище як для сьогодення.

– Тоді, пані, вам пощастило. Оточення – це дійсно важливо. Мені здається, для більшості, хто обирає не якісь там специфічні спеціальності на кшталт моєї, а звичайні, без жорстких вимог до певних здібностей, більш важливо не те, що вчити, а те, як вчать. І ще – з ким вчишся. При системній освіті й оточенні, яке спонукає вчитися, спеціалізація відступає на другий план. Просто ти звикаєш до діяльності як такої і до комунікації з людьми. Не занадто складно?

– Та ні. Біолог може бути фінансистом, а юрист успішно торгувати канцтоварами?

– Десь так.

Офіціантка принесла гаряче, наповнила бокали. Василь замовив ще одну пляшку, цього разу німецького вина.

– За що вип'ємо? – спитав він.

– За нас, – Оксана подивилася на нього довгим поглядом, хотіла щось сказати і не сказала. Потім всміхнулася і запитала, чи пам'ятає Василь, як вона застала їх з братом за палінням цигарок.

– Звісно, пам’ятаю, – сказав Морока. – Ти довго нас шантувала цим скромним фактом нашої біографії, здебільшого Ореста, якщо він робив щось на твою думку неправильне. Щоправда, вихід мій друг знайшов ідеальний в такій безнадійній ситуації.

– Ідеальний вихід! Підбив мене випалити половину цигарки. Ще й об заставу побився, що не випалю.

– Але ж карбованця він чесно програв.

– Таки чесно. Як він там зараз?

– Знаєш, йому там добре. Не знаю, чи надовго це все, тільки в монастирі твій брат отримав те, що хотів у цей момент отримати від життя. Я думаю, так чи інакше він визначиться.

– А якщо визначиться так, що пострижеться? І племінників та племінниць у мене не буде? А батьки?

– Не пострижеться він!

– Чому ти так думаєш?

– Для чернецтва треба народитися. Це особливий шлях людини. Не для кожного. До речі, це не мої висловлювання. І не для Ореста це, як би я його не любив і не поважав.

Вони їхали порожніми вулицями вечірнього міста, мовчки нишком поглядали одне на одного. Морока взяв пальці дівчини в свою долоню і легенько погладив своїми пальцями. Відчув, як вона всміхається в півтьмі. “Так добре” – прошепотів він, вона ж нічого не відповіла, тільки мізинцем легенько провела по його долоні.

Коли таксі зникло за рогом будинку, вони цілувалися біля дверей під’їзду, а потім біля дверей Оксаниної квартири, а потім ще, поки грілася вода для кави і Оксана щось ледь чутно шепотіла, а Василь не розбирав тих слів і розумів, що не може перепитувати й не потрібно того робити, бо, зрештою, він відчував ці

невимовлені слова. І коли вона, щоб перехопити повітря, на мить відірвалася від нього, Морока сказав ці справжні слова про кохання, назвав її любистком, а панянка заплющила очі, знову відкрила їх, подивилася на нього і сховала обличчя у нього на шиї.

Годиною пізніше, коли вона вдруге, вже тепер одна, приймала душ, художник підійшов до вікна на кухні. Дивлячись на маленьку одиноку зірку, він перехрестився і подумав: “Господи, зроби так, щоб це дівчисько було зі мною все моє життя, щоб жили ми так, як ти волієш. Щоб ми жили разом”.

По вулиці проїхало авто, хтось гримнув хвірткою і знову запала тиша, тільки було чутно шум води і його власний подих.

На ранок Оксана нарешті зварила каву і вони пили її, розмовляючи про всякі дрібниці, сміялися і цілували одне одного. Домовилися, що Василь поїде на роботу на кілька годин. Візьме авто і забере дівчину до себе. Коли він повернувся до виходу, Гринчишина обняла його ззаду за груди, притиснулася лобом до його потилиці, сказала впівголоса:

– Ось візьму і не відпущу тебе. Буду за тобою мотузочкою ходити. Зрозумів?

– Зрозумів. – Василь поцілував їй пальці, обернувся і провів рукою по волоссю, потім вийшов з квартири. На автобусі доїхав до парку і за сім хвилин вже був вдома. Там покормив свою живність, вигнав з гаража опель і поїхав до Романа Петровича. Вони переговорили про поточні справи, касир принесла Василеві гроші – винагороду за головування в Раді директорів. Таку ж винагороду перерахували на особистий рахунок Гринчишина. Трохи згодом секретарка принесла деку з кавою та тістечками.

Морока розповів про свій задум щодо будівництва магазину. Роман Петрович запропонував свою схему: підпри-

ємство буде фундамент, реєструє, а Морока викупує і добудовує. Далі створюють товариство, в статутному фонді котрого Роман Петрович хотів би мати третину. Товариство орендує будівлю у Мороки. Василь погодився. Вони допили каву, разом вийшли з контори і роз'їхалися: Роман Петрович в управління торгівлі, а Морока в свій салон.

В порожньому виставочному залі нудилася продавець, в клітці вперто намагався щось крикнути папуга. Василь виніс із комірчини і виставив дві нові роботи, декілька ваз та маленький відреставрований столик дожовтневих часів. Потім вирішив зайти до кабінету і розробити план заходів з організації невеличкої виставки художників з Шепетівки та Славути. Цю акцію він планував на другу половину червня.

Задзвонив телефон. Морока підняв слухавку і почув знайомий голос:

– Привіт, Василю.

– Оресте?! Здрастуй, друже! Ти звідки?

– З монастиря. Я буду завтра.

– Дуже добре! Застанеш Оксану.

– Мама сказала, що вона в місті. Я днів на п'ять, потім до батьків. Буду влаштовуватись на судно. В моїй останній конторі обіцяли рейс через місяць-другий. Треба пройти курс з безпеки та ще парочку подібних курсів.

– Гринчишин, тебе що, проганяють?

– Ні. – Орест засміявся. – Поки що не проганяють.

– Тоді що? На оброк? – Василь сказав це слово “оброк” і подумав, що якось недобре сказав.

– Ну, пане Мороко, така інтерпретація також має право на існування. Я, певне, інакше сформулював би: найефективніший засіб знайти кошти на будівництво. Зате оброк – лаконічно.

– Ну вибач вже.

– Ти що це вибачаєшся? Я і не думав ображатися. Тим більше, що я пообіцяв половину залишати на сімейні та особисті потреби. Така, зрештою, умова моїх мандрів. Оброк – це влучно. Я тепер монастирський жекгляр. Хіба погано звучить?

– Зараза ти, Гринчишин. Люблю тебе. Як доберешся? Може забрати?

– Ні, не потрібно. До Новограда підкинуть, а далі на першому автобусі. Обідатимемо разом.

– Гарзд. Чекаємо. Скучили.

– До зустрічі. Спаси Господи.

– До зустрічі, Оресте. – Морока поклав трубку і закрив очі, що раптово наповнились сльозами.

– Невже так буває? – спитав він себе. – Невже в одній добі може бути стільки радісних хвилин?

Він подивився з вікна на залите весняним сонцем подвір'я, потім знову заплющив очі і побачив нарешті свою картину, ту, яка не давалася йому добрі вісім місяців, яка виникала в його уяві непевними кольорами, фрагментами краєвидів, розмитими постатями. Він побачив... Побачив шестирічну дівчинку, яка стоїть біля річечки і дивиться, як її маленький товариш пускає за течією зроблений з соснової кори човник із зеленим вітрилом – листком подорожника. А за дітлахами, за вузькою смугою червеної луки – поле жита з червоними цятками маків, і все це таке тепле та глибоке, наче щира подяка, що зродилася в його серці, подяка Тому, Хто випестував це поле, ці квіти, цих малюків і його – художника Василя Мороку.

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

Гольдін Сергій В'ячеславович

ХУДОЖНИК ТА ЙОГО ДРУГ

Роман

Коректор

Любов Дейнека

Верстка

Олег Власюк

Підписано до друку 21.08.2012 р. Формат 60x84 1/16.

Папір офсет. Гарнітура «Petersburg». Друк офсет.

Ум. друк. арк. 13,95. Наклад 500 пр. Зам. 90.

Видавництво «Волинські обереги».

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;
e-mail: oberegi@mail15.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва «Волинські обереги».